

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Társadalomtudományi szakfolyóirat

21. évfolyam, 2. szám

Kolozsvár

2023

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Társadalomtudományi szakfolyóirat

21. évfolyam, 2. szám

Kolozsvár
2023

Erdélyi Társadalom

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézete
és a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány lektorált folyóirata.
Megjelenik évente két alkalommal.

Alapítók: Horváth István, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Főszerkesztők: Péter László, Horváth István

Felelős szerkesztők: Kiss Dénes, Veres Valér

Szerkesztőbizottság

Benedek József, Berszán Lídia, Csata Zsombor, Dávid-Kacsó Ágnes (főszerk.-h.),
Geambaşu Réka, Horváth István, Kiss Dénes, Magyarai Tivadar, Pásztor Gyöngyi, Péter László

Szerkesztőtanács / Advisory Board

Bárdi Nándor (kutató, TK Kisebbségkutató Intézet, Bp.), prof. Csepeli György (ELTE, Bp.,
Miskolci Egyetem), Kuczi Tibor, Ladányi János, Lengyel György (Budapesti Corvinus
Egyetem), Mezei Elemér, Pászka Imre (Szegedi Tudományegyetem), Szabó Béla
(Babeş–Bolyai Tudományegyetem), Tamás Pál (Társadalomtudományi Kutatóközpont, Bp.)

Olvasószerkesztés, korrektúra: Dénes Gabriella

Honlapfelelős: Dániel Botond

Szerkesztőségi titkár: Rusu Szidónia

Borítóterv: Módi István-Hunor

DTP: Virág Péter

A szerkesztőség postacíme

Revista „Erdélyi Társadalom”

Str. Dostoievski/Plugarilor nr. 34, RO–400075 Cluj-Napoca/Kolozsvár
Telefon +40 264 599 461, fax: +40 264 430 611. E-mail: *et.socasis@ubbcluj.ro*

Folyóiratunk a ProQuest, GESIS, DataCite, CEEOL és az Index Copernicus nemzetközi
adatbázisok által jegyzett, a tanulmányok online letölthetők a CEEOL oldaláról.

A tanulmányok beküldésével kapcsolatos információk és a régebbi számok elérhetők
a *www.erdelyitarsadalom.ro* honlapon.

A kiadványhoz érkezett kéziratok megjelenetéséről két külső szaklektor anonim bírálata
(double-blind peer review) alapján a szerkesztőség dönt.

Kiadó: Presa Universitară Clujeană

Nyomda: Incitato

ISSN: 1583–6347

A lap kiadását támogatja:

A kiadvány megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

Tartalom

1. Összpont: Társadalmi és demográfiai folyamatok az átmenet évtizedeiben

VERES VALÉR: Az erdélyi magyarok demográfiai változásainak három évtizede: fókuszban a természetes népmozgalom és az elöregedés	9
HORVÁTH ISTVÁN: Az 1989 (előtti és) utáni Romániából kiinduló migrációs folyamatok	43
KISS DÉNES: Vallási tájkép a posztkommunista Romániában. A felekezeti szerkezet változásai a népszámlálási adatok tükrében	63
PÁSZTOR GYÖNGYI: Városról falura. A romániai szuburbanizáció folyamata a népszámlálási adatok tükrében	83

2. Mezőny

PÉTER LÁSZLÓ: A romániai futballmező szerkezete és változásai.....	97
--	----

3. Recenzió

GY. TUROCZKI EMESE: Közel nézve távol látni. Marius Lazăr <i>A jéghegyelmélet</i> című kötetéről.....	125
--	-----

Table of Contents

1. Focus

VALÉR VERES: Three Decades of Demographic Change of Hungarians in Transylvania: Focus on Natural Increase and Ageing.....	9
ISTVÁN HORVÁTH: Migration Processes Originating from Romania (Before and After 1989)	43
DÉNES KISS: The Religious Landscape in Post-communist Romania. Changes in the Confessional Structure in the Light of Census Data	63
GYÖNGYI PÁSZTOR: From Urban to Rural. The Process of Suburbanisation in Romania in the Light of Census Data	83

2. Field

LÁSZLÓ PÉTER: The Structure and Dynamics of Romanian Football Field.....	97
--	----

3. Review

EMESE GY. TUROCZKI: Looking Close to See Far Away. About Marius Lazăr's Book: <i>The Iceberg Theory</i>	125
--	-----

ET

ÖSSZPONT

1

Veres Valér¹

Az erdélyi magyarok demográfiai változásainak három évtizede: fókuszban a természetes népmozgalom és az elöregedés

Kivonat

A tanulmány témája az erdélyi magyarok termékenysége, természetes népmozgalma és az elöregedés demográfiai vizsgálata. Az elemzés kitér a regionális eltérésekre, a falu-város különbségek időbeli alakulására az elmúlt három évtizedben, 1990/1992 és 2022 között. A születések és halálozások jelenségének összetett vizsgálata mellett vizsgáljuk a változó korösszetételt és az elöregedést, valamint a népességszám csökkenését mint ezek következményét. A tanulmány arra is keresi a választ, hogy összefüggésbe hozhatók-e a válságok a termékenységsökkenéssel Romániában, a második demográfiai átmenet elmélete értelmében vett európai értékrendbeli hatásokhoz képest. Módszertani szempontból az elemzés demográfiai makroadatokra épül, az 1992 és 2021 közötti népszámlálásokra és a romániai Országos Statisztikai Intézet (INS) által évente közölt népmozgalmi adatokra.

Kulcsszavak: természetes szaporodás, születések, teljes termékenységi arányszám Romániában, erdélyi magyarok népesedése, 2021. évi népszámlálás

Abstract: Three Decades of Demographic Change of Hungarians in Transylvania: Focus on Natural Increase and Ageing

This paper focuses on the demographic analysis of the fertility, natural increase, population dynamics and ageing of Hungarians in Transylvania/Romania. The analysis covers regional variations and the evolution over time of urban-rural differences over the last three decades, from 1990/1992 to 2022. In addition to a complex analysis of the natality and mortality phenomena, the changing age composition and ageing, as well as the decline in population numbers, are some of the consequences. The study also attempts to answer the question whether the crises are associated with fertility decline in Romania, in relation to the European value system effects in the sense of the second demographic transition theory. From a methodological point of view, the analysis is based on demographic macro data, using the 1992 and 2021 censuses and the annual population movement data reported by the INS.

Keywords: natural reproduction, births, total fertility rate in Romania, population of Hungarians in Transylvania, 2021 census

¹ Szociológus, egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet, e-mail: veres.valer@ubbcluj.ro

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Veres Valér (2023). Az erdélyi magyarok demográfiai változásainak három évtizede: fókuszban a természetes népmozgalom és az elöregedés. *Erdélyi Társadalom*, 21(2), 9–42. <https://doi.org/10.17177/77171.284>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

I. BEVEZETŐ

A népesedési jelenségek egyik legfontosabb eleme a természetes népmozgalom alakulása. Románia és az erdélyi magyarság az 1989. évi rendszerváltást követő három évtizedben több jelentős változáson esett át. Az 1990-es évek elején a politikai és gazdasági rendszerváltás súlyos krízisállapotba sodorta az országot, amely a demográfiai jelenségekre is komoly hatást gyakorolt. Az elméleti részben áttekintjük, milyen értelmezések, keretezések jelentek meg az európai, ezen belül a kelet-közép-európai, romániai termékenységváltozások magyarázatára, jelesen a különböző válságok hatását és a második demográfiai átmenet elmélete által megfogalmazott (Van de Kaa, 1987; Lesthaeghe & Neels, 2002) értékrendbeli hatásokhoz képest, amelyek a párkapcsolat-formálódással és gyermekvállalással kapcsolatos attitűdökre vonatkoznak, amelyekre az elméleti részben kitérünk.

Bár egy adott népesség számának és demográfiai összetételének alakulása más eseményektől, jelenségektől is függ, mint a migráció, kisebbségi helyzetben az identitásváltás (asszimiláció/disszimiláció), ezekkel itt terjedelmi okokból nem áll módunkban foglalkozni. A tanulmány módszertani értelemben demográfiai makroadatok elemzésére épül, a romániai Országos Statisztikai Intézet (továbbiakban INS) által évente közzétett népmozgalmi adatok és a népszámlálások eredményei alapján. A romániai viszonyok vizsgálata adja az értelmezési keretet, amelyet elméleti fogalmi szempontból európai kontextusba helyezünk, a népesedési jelenségek, gyermekvállalási minták megértése céljából. A tanulmány fókuszát az erdélyi magyarok termékenysége és természetes népmozgalma képezi, kitérve a regionális eltérésekre, a falu-város különbségekre, és ezek időbeli alakulására. A születések és halálozások jelenségének összetett vizsgálata mellett az ezzel összefüggő korösszetétel, elöregedés és népességszám-csökkenés mértékének vizsgálatáról is olvashatnak a tanulmányban.

Az erdélyi/romániai magyarok népmozgalmi mutatóiról az INS által 1990 után közzétett, nemzetiségekre bontott adatokból tájékozódhatunk. Ezeket felhasználtuk és fel is dolgoztuk az 1990–2011 időszakra. Viszont az elmúlt évtizedben ezeknek az adatoknak főleg a magyar szóránymegyékre vonatkozó nemzetiségi mutatói annyira pontatlanok, hogy a 2011 utáni időszakra már nem készültek vizsgálatok, továbbá a 2021. évi népszámlálás koréves születési adatainak nemzetiségi mutatói a nagy adathiány miatt nem elég pontosak ahhoz, hogy azok alapján korrigáljuk az élve születések nemzetiségi adatait.

A tanulmányban az elméleti áttekintést követően, amelyben az előzetes kutatások eredményeit is felleltározom, egy módszertani jellegű részben az adatforrások értékelésére kerül sor. A legterjedelmesebb rész a 4. fejezet, a demográfiai adatok empirikus elemzése, amelynek hat alfejezetében rendre elemzésre kerül a nemzetiségi összetétel, a korszerkezet alakulása, a születés-

számok országos trendjei, majd erdélyi magyarok termékenységét, végül pedig a halandóság, a születéskor várható élettartam és a természetes szaporodás/fogyás alakulását vizsgáljuk meg Romániában.

2. ELMÉLETI KITEKINTÉS

A természetes népmozgalom legfontosabb alakítója a születések, a termékenység alakulása, és az előregedésnek is ez a fő tényezője. A természetes népmozgalom a születések és a halálozások egyenlegét tükrözi, ezért érthető módon a népességszökkenésben a halandóság is szerepet játszik. A várható élettartam a halálozások korspecifikus adataira épülve mutatja számunkra, hogyha javulnak a halálozási viszonyok, akkor várhatóan átlagosan többet élhetünk egy adott életkorban, a korábbi évek adataihoz képest. A születéskor várható átlagos élettartam változása lassú, kismértékű, és nagyobbrészt az általános életszínvonal emelkedésének vagy csökkenésének függvényében változik, hiszen az egészségügyi szolgáltatások színvonala, hozzáférhetősége, az egészségtudatos életmód és az életkörülmények a fő meghatározói. Erről korábbi tanulmányokban olvashatunk, kimondottan az erdélyi viszonyokra vonatkoztatva (lásd Szabó & Veres, 2020; Csata és mtsai., 2022; Tóth-Batizán és mtsai., 2022), ezért itt részletesebben erre nem térünk ki, de a 4.5. alfejezetben az empirikus adatokra visszatérünk.

A termékenység egész Európában lecsökkent, ahogy ez az első demográfiai átmenet elmélete szerint várható volt (Notestein, 1945; Blaker, 1947). Ennek értelmében 1965 körül a legtöbb európai országban a születések száma a halálozások számához közeli szintre süllyedt, és onnan számottevően nem mozdul el. Sőt, számos országban negatív természetes szaporodási tendenciák álltak be. Románia esetében ez is sajátosan alakult, mivel a csökkenő termékenység hatására bevezették az 1966-tól 1989-ig érvényben levő, kétszer is megszigorított abortusztörvényt, a válások lehetőségét minimálisra szorították, a családtervezési és fogamzásgátló eszközök elérését korlátozták. Ennek hatására a termékenység még évtizedekig viszonylag magas szinten maradt, ennek a kényszerállapotnak mindenféle nem kívánt effektusaival együtt (Kligman, 1998).

Európában az 1965-től kezdődő időszak demográfiai változásaira több elméleti magyarázat is született, ezek arra keresték a választ, hogy a korai modernizációs változásokhoz képest még milyen módosulások történtek, amelyek befolyásolták a népesség demográfiai viselkedését, főleg a párkapcsolat-formálódás és gyermekvállalás kontextusában. Ezek közül talán a legjelentősebbek az értékrend-átalakulást hangsúlyozták, annak életforma-alakító hatásait magyarázták. Itt a második demográfiai átmenet elméletét emelném ki, amely négy tényezőre vezette vissza a demográfiai viszonyok átalakulását. Ezek az értékorientációs változások a következők: a párközpontú szemlélet térhódítása (a gyermekközpontúság hátrányára), a házasság intézményének rovására teret hódítanak az életársi kapcsolatok, a korszerű fogamzásgátlási és családtervezési technikák kényelmessé válása (önmegvalósító fogamzásgátlás) és a különböző, társadalmilag is elfogadott családformák pluralizálódása (Van de Kaa, 1987). Más szerzők az értékrend változásainak szerepét összekapcsolták a jóléti állam kiépülésével, a gazdasági stabilitással és a szekularizációval járó értékrendbeli változásokkal, valamint az individualizáció és az urbanizáció széles körű térnyerése által további változások indukálódnak az egyéni viselkedési mintákban a párvá-

lasztás és a gyermekvállalás vonatkozásában is (Liefbroer & Fokkema, 2008). A demográfiai magatartásváltozás kapcsán egy másik modell a termékenység tartós csökkenéséhez szükséges előfeltételek teljesülésével magyarázza a gyermekvállalási és párkapcsolati döntéseket (Coal, 1973). Az RWA-modell szerint akkor kerül sor a széles körű (viselkedésbeli) változásokra egy társadalomban, ha egyidejűleg megvalósulhatnak a következő feltételek: *felkészültség* (ready), *hajlandóság* (willing) és *képesség* (able). Ennek értelmében a *készenléti* (ready) dimenzió egy költség-haszon kalkuláció eredménye, amely azt mérlegeli, hogy milyen előnyei vannak egy új állapot/viselkedési forma átvételének, és ehhez adva vannak-e a gazdasági, társadalmi és pszichológiai feltételek. A *hajlandóság* az új állapot/viselkedési forma társadalmi-kulturális és etikai legitimitására utal, arra, hogy a társadalom hajlandó-e, el tudja fogadni az új mintát (pl. egy új együttélési formát). A *képesség* dimenzió olyan technikai és jogi feltételekre vonatkozik, amelyek megteremthetik az új magatartásforma kereteit (pl. válással, családtervezés eszközeivel, élettársi kapcsolatokkal, egyszülős családokkal kapcsolatos jogi keretek [Coal, 1973]). Tehát, ha egy országban az élettársi kapcsolatok vagy egyes családformák elfogadottsága alacsony vagy elhúzódó, akkor a létező törvényes keretek sem tudnak pozitív hatást gyakorolni arra, hogy a házassági keretek között megvalósuló termékenység szintjét tartósan kiegészítse az élettársi kapcsolatokon belüli gyermekvállalás (lásd még Sobotka, 2008; Lesthaeghe & Vanderhoeft, 2001; Lesthaeghe & Neels, 2002).

Románia és Kelet-Közép-Európa vonatkozásában Mureşan, Häräpus, valamint Hoem és szerzőtársai (2009) kutatásaik során több fontos sajátosságra mutattak rá a romániai gyermekvállalási minták és a párkapcsolati kontextust illetően. Kutatásaik eredményeként körvonalázódott, hogy akár a második demográfiai átmenet RWA-modelljének elemein át értelmezve is, Romániában egyaránt jelen voltak a nyugat-európai társadalmakra jellemző posztmodern (párkapcsolatok minőségét előtérbe helyező szemléletmód, ami ennek alárendeli a gyermekvállalást és a családalapítást, illetve annak felbomlását), valamint a tradicionális értékek (vallásosság, a hagyományos család [Roussel, 1980] funkcióinak fennmaradása egyes népességszegmensek körében).

Ám a bizonytalan gazdasági helyzet miatt fontos szerepet kaptak azok az értékek is, amelyek korábban jellemző viselkedésminták részleges fennmaradását eredményezték, így a korai gyermekvállalás, különösen a házasságon kívüli születések szintjén, a házasság intézményének elterjedtsége az élettársi kapcsolatokkal szemben (Mureşan és mtsai., 2008; Sobotka, 2008; Frejka, 2008).

Rotariu (2011) elsősorban a gyermekvállalás patternjét az 1970–1980 közötti időszakra vonatkozóan a kényszeres kiterjesztett átmenet (*forced transition extension*) fogalmával írta le, azt hangsúlyozva, hogy a gyermekvállalás szintje, akárcsak világviszonylatban, Romániában is lecsökkent volna korábban, amennyiben az állam nem avatkozik be a születésszabályozásba az 1960-as években, hiszen a romániai rendszerváltás után a teljes termékenységi arányszám (TFR) világszinten az egyik legalacsonyabb szintre süllyedt (Rotariu, 2011).

A második demográfiai átmenet bekövetkezésével járó társadalmi és demográfiai változások – mint a párkapcsolatok átalakulása, az élettársi kapcsolatok nagyobb dinamikája, a többféle családmodell elfogadott, együttes jelenléte – fő akadályát azonban a gazdasági tényezők, az életszínvonal is meghatározta, hiszen az 1990-es években Romániában nem beszélhetünk jóléti államról (Coleman, 2004), ezért például a fiatal párok összeköltözése, a válással járó költségek,

vagy az egyszülős családok megélhetése problémás volt. A rendszerváltás további gazdasági visszaesést eredményezett, ami kihatott a családtervezésre, gyermekvállalásra (Spéder, 2009; Frejka 2008) és a nők munkaerőpiaci státusza és a munka-magánélet egyensúlya is kedvezőtlen volt rájuk nézve, kimondottan az erdélyi magyarok körében is (Geambaşu, 2009; Geambaşu & Vita, 2020). Az átmenet utáni évtizedekben az alacsonyan iskolázott, fiatal nőkre volt jellemző a házasságon kívüli gyermekvállalás, vagyis annak a mintának az elterjedése, melynek bázisát a nyugat-európai országokban éppen a társadalom másik pólusán elhelyezkedő (emancipált, önmegvalósításra törekvő) társadalmi csoportok képezték (Coleman, 2004; Rotariu, 2006; Hărăgus, 2011; Kapitány & Spéder, 2021). Később, a 2000-es években a KKE-i társadalmakban is végbement az a demográfiai átmenet, amelynek eredményeként bekövetkezett a gyermekvállalás halasztása és (tovább) csökkent a termékenység (Kotowska és mtsai., 2008), elterjedtek az alternatív párkapcsolati formák, pl. élettársi kapcsolatok (Mureşan, 2008), vagy a látogató párkapcsolatok, a magasabb iskolázottságú és státuszú személyek házasságon kívüli gyermekvállalásának gyakorisága nőtt, ugyanakkor megmaradt a nem legalizált együttélés és a korai gyermekvállalás az alacsony iskolázottságú, deprivált rétegek körében (lásd Vita & Geambaşu, 2022).

A fennebb megfogalmazott elmélet tükrében általában Kelet-Közép-Európa és specifikusan Románia olyan kényszerpályán mozgott az általunk vizsgált 1989/90. évi rendszerváltáskor, amely a demográfiai magatartásban is megnyilvánult. Nem tudtak érvényesülni a második demográfiai átmenet elméletében megfogalmazott értékrendbeli változások, még ha csiráiban jelen is voltak, mert az RWA-modell fogalmaival élve, országonként eltérő formában és mértékben voltak kialakítva a képességek, a jogi és társadalmi feltételek, ezért több demográfiai jelenség később, elhúzódóan jelent meg a nyugat-európai országok átlagához képest. Ennek ellenére a fent jelzett demográfiai változások bizonyos formában, késleltetve bekövetkeztek. Megjelent így a rendkívül alacsony termékenység, a párkapcsolatok átalakulása, és a házasságon kívüli születések jelensége kibontakozott. A romániai és az erdélyi magyar viszonyokra fókuszálva állítható, hogy ezekben a késleltetésekből szerepet játszottak a társadalmi krízisállapotok is, amelyek a rendszerváltást követően jelen voltak, de hosszabb távon nézve, ezek csak az időzítést, és nem a tendenciák kibontakozását tudták befolyásolni. Az 2002 és 2008, majd 2012 után bekövetkező, javuló termékenységi adatokban szerepet játszott a fokozatosan kiépülő romániai család- és gyermekvállalást támogató politika és szociálpolitika is, a maga visszasságaival, hiányosságaival együtt.

Specifikusan az erdélyi magyarság létszámcsökkenését és termékenységi magatartásának vizsgálatát érintő írásokat először a *Korunk* egyik tematikus számban olvashattunk (Veres, 2002). Ezt követően 2004-ben egy önálló kötet és egy *Erdélyi Társadalom* tematikus szám is megjelent, először feldolgozva a romániai Országos Statisztikai Intézettől rendelt, 1992–2002 közötti időszakra vonatkozó, a nemzetiségekre közölt természetes népmozgalmi adatokat is a népszámlálások koréves nemzetiségi adatai mellett (lásd Kiss, 2004; Horváth, 2004; Veres, 2004).

Ezt követően később még további részletesebb elemzések, finomítások és visszabecslések is megjelentek, amelyekre még az adatelemzés során a továbbiakban utalunk (Kiss, 2010: 68; Gyurgyik & Kiss, 2010: 130; Veres 2015). A sort a témában megjelent legfrissebb elemzés zárja (Kiss, 2019). Ezek az írások az erdélyi magyarság gyermekvállalási mintáit és termékeny-

ségi adatait vizsgálták, rámutatva a romániai össznépességhez viszonyított analógiákra és kisebb különbségekre. Ebben a kontextusban kiemelendő, hogy a kisebbségi társadalmakban a népesség reprodukciójához és/vagy a népességfogyáshoz hozzájárulnak az etnikai/nyelvi identitásváltással kapcsolatos folyamatok is. Itt most szorosan csak a demográfiai jelenségekkel összekapcsolódó aspektusokról ejtünk szót. Az erdélyi szakirodalomban bevezették az etnikai és biológiai reprodukció fogalmának megkülönböztetését, miszerint az etnikai/nyelvi kisebbségek demográfiai újratermelődésében közrejátsszik a kulturális tényező is, amely az etnikai asszimiláció/disszimiláció jelensége által növelheti, de rendszerint inkább csökkenti a biológiai reprodukciós népességnövekedést (Szilágyi, 2004; Kiss, 2004; 2007). Az erdélyi magyarság esetében, amint a korábbi kutatások rámutattak, az etnikai disszimiláció következtében, amely főleg a román–magyar vegyes házasságok következményeként érvényesült, a magyar nemzetiségű nők biológiai reprodukciója egy kisebb, de számottevő részben nem járult hozzá az etnikai reprodukcióhoz. Emellett legalább is statisztikák szintjén a magyar többségű erdélyi települések egy részén megfigyelhető egy másik irányú önkéntes asszimiláció a helyi romák vonatkozásában, amely következtében ez statisztikailag is megjelenik, mind a népmozgalmi statisztikában, mind pedig az utolsó két népszámlálás esetében, a magyar népességet gyarapítva (Kiss & Barna, 2012; Kiss, 2019; Veres, 2015).

A kutatási előzményeket és az elméleti kiindulópontokat figyelembe véve, a tanulmányban az alábbi kutatási kérdésekre keressük a választ:

- Hogyan változtak azok a fő demográfiai trendek, amelyek meghatározták Románia és az erdélyi magyarok népesedését 1990 óta, és ebben milyen, mekkora szerepe van a termékenység alakulásának, tekintettel a sajátos etnikai és kisebbségi viszonyokra?
- Eltérőek-e ezek a gyermekvállalási trendek a román népességtől?
- Mennyire helyezte új megközelítésbe a 2021. évi népszámlálás az erdélyi magyarok létszámcsökkenését és területi sajátosságait?
- Melyek a fő regionális eltérések a gyermekvállalás, termékenység terén, és látunk-e ebben változást az utóbbi évtizedben, a korábbiakhoz képest?

3. MÓDSZERTANI SZEMPONTOK: A NÉPSZÁMLÁLÁSOK NEMZETISÉGI ADATAINAK MINŐSÉGE, FELHASZNÁLHATÓSÁGUK

A népességszám, különösen a nemzeti kisebbségi közösségek népességszámának alakulása nem csupán a demográfiai folyamatoktól, de a regisztráció, a népszámlálás módszertanától, a kérdés módjától is függhet, akárcsak a nyelvi vagy a vallási közösségek számának alakulása.

A népszámlálási helyzetben megkérdezett 'etnikum'² (régebb: nemzetiség) tulajdonképpen egy nemzeti-nemzetiségi kötődést próbál számszerűsíteni, amely a kultúrnemzeti alapozású (Veres & Papp, 2012; Veres, 2015b) közösségi kötődést próbálja „mérni”. Közép- és Kelet-Európában a népszámlálási statisztikák alapján (is) konstituálódik egy „nemzeti többség”, míg az ettől eltérő identitásúak a „nemzeti kisebbség” fogalmával íródhatnak le. Így a „nemzeti” többség-

2 Románul a 2002. évi népszámlálás óta „etnie”, a „naționalitate” fogalmát nem használják.

hez képest magukat eltérően meghatározók egy „jelölt” identitással rendelkeznek, akik, ha nem nyilatkoznak erről, akkor az állam számára „nem léteznek” mint a többségtől eltérő identitásúak (lásd Brubaker és mtsai., 2006).

Romániában az államszocializmust követő rendszerváltás óta szervezett népszámlálás (1992, 2002, 2011, 2021) alkalmával a népesség ún. kulturális adatainak összeírása önbevalláson alapult, és nem volt kötelező ezekre válaszolni. Ezek a kérdések a nemzeti/etnikai identitásra, az anyanyelvre és a vallásfelekezetre vonatkoztak, a népszámlálást szabályozó kormányhatározatok alapján. A valóságban, különösen az 1992. és 2002. évi népszámlálás során, amint erről már értesülhettünk (Veres, 2015: 13–24), voltak olyan elszigetelt helyzetek, amelyek arra utaltak, hogy a számláló befolyásolni próbálja a válaszadót a nemzetiségi vagy anyanyelvi kérdések megválaszolásakor. A 2011. és 2021. évi népszámlálások kapcsán nincsenek olyan értesüléseink, hogy a válaszadáskor manipulatív magatartást tanúsított volna a számláló. Ennek ellenére a két utóbbi, EU-s módszertan alapján lebonyolított népszámlálás során abból adódtak gondok, hogy az adatfelvétel hiányosságaiból és az adatok pótlásának módja miatt a népesség jelentős részére vonatkozóan nincs adatunk azok nemzetiségéről, anyanyelvéről.

A 2011. évi népszámláláskor nem rögzítették a nemzetiségét 59,2 ezer főnek, mivel nem nyilatkoztak erről. A nemzetiségükről nem nyilatkozók számához képest nagyságrenddel többen vannak, akiknek az adatait a különböző népesség-nyilvántartó adatbázisokból, indirekt módon vették át, tehát akiket meg sem kérdeztek a nemzeti/etnikai vagy nyelvi kötődésükről. Ezek együttesen 1 236 810 főt tettek ki 2011-ben. Ez új helyzetet teremtett Romániában, hiszen már nem lehetett diszjunkt formában az ország népességét besorolni egy-egy etnikai-nemzeti kategóriába, még a népszámlálások alkalmával sem, pedig a főbb demográfiai események anyakönyvezésekor (születés, halálozás, házasságkötés) is rögzítik a nemzetiséget, de ennek az információnak a megbízhatósága már korábban problémás lett, de korrekciókkal még egy ideig használhatónak bizonyult (Veres, 2015; Gyurgyik & Kiss, 2010).

A 2021. évi népszámlálás eredményei alapján összesen 2,48 millió személyről közölték, hogy nem ismert a nemzetisége, és ennek két okát, forrását jelölték meg: vagy nem nyilatkozott a nemzetiségéről, vagy a népességi adatbázisokból emelték át az adataikat, ezért nem ismertek a kulturális kötődéseik. Ez utóbbiaknak száma valamivel kevesebb mint egymillió fő volt, így mindösszesen 16,56 millió személynek ismerjük a nemzetiségét a 19 millióból Romániában. Ezt a hatalmas hiányt, amint már az előzetes adatok közzétételekor megállapítható volt (Veres, 2023a), jelentős szervezési és népszámlálás-végrehajtási hibának tekinthetjük, amely jelentősen megnehezíti a nemzetiségi közösségek lélekszámának időbeli alakulását célzó vizsgálatokat. Az önkéntesen, online kitöltött kérdőívek során a nemzetiségükről nem nyilatkozók magas számáról már tudjuk,³ hogy nagy részük nem szándékosan hagyta ki a kulturális adatok megválaszolását, hanem technikai hiba következtében. Összehasonlításképpen, a 2011. évi népszámlálás során mindössze közel 60 ezer személy nem nyilatkozott a nemzetiségéről (Veres, 2015).

A 2021. évi népszámlálás nemzetiségi adatainak felhasználásakor nem tudunk eltekinteni az „ismeretlen” nemzetiségűek hatalmas, két és fél milliós számától. Ezért korrekciós becsléshez

3 Mircea Kivu nyílt kérdésére az INS válaszából kiderült, hogy több mint másfél millió szabálytalanul lezárt, tehát nem érvényes kérdőívet végül elfogadottnak nyilvánítottak, és felhasználtak.

kell folyamodni, amely nélkül nem beszélhetünk például a romániai magyar nemzetiségűek hiteles számáról sem. Amint már erről röviden tájékoztattunk (Veres, 2023b), megyei bontásban eléggé eltérő a kulturális jellemzők (nemzetiség, anyanyelv és vallás) nélküli népesség száma, aránya és összetétele. Így ahhoz, hogy az egyes nemzetiségek számának időbeli alakulását is vizsgálhassuk, az ismeretlen nemzetiségűek eloszlásának a becslését is figyelembe kell venni. Mivel ismerjük már a nemzetiségi és anyanyelvi jellemzők nélkül felvett, 2021. évi népszámlás népességszámait megyénként (és településenként is), egy korrekciós becslést készíthetünk úgy, hogy feltételezzük, az egyes megyékben az ismeretlen nemzetiségűek összetétele az ismert nemzetiségűek eloszlását követik. Valószínű, hogy minden egyes megyében az ismeretlen nemzetiségűek belső megoszlása nem egyezik meg a nemzetiségükről nyilatkozókkal, de ezzel együtt az is valószínű, hogy országos átlagban reális becslést kapunk mindegyik nemzetiség esetében, talán a romákat kivéve, ahol egyéb tényezők is torzítják a népességszám megállapítását. Egyébként a 2011. évi népszámlálás alkalmával, az akkori 1,2 milliányi, „nemzetiség nélküli” népességen belül is készült egy becslés arra, hogy abból mennyi lehet a magyar nemzetiségűek száma. A magyar népesség nemzetiségi eloszlását városi és falusi bontásban is végeztük, ez viszonylag pontosabbnak tekinthető (lásd Veres, 2015: 36).

A 2021. évi népszámláláskor ismeretlen nemzetiségi adatokra elvégezett megyei szintű korrekciós számításunk összesítése azt eredményezte, hogy a 2,5 milliós romániai populációnak mindössze 4 százaléka erdélyi magyar. Az ország területén nem egyenletesen oszlanak meg az ismeretlen nemzetiségűek. Ó-Romániában és Bukarestben ugyanis nagyon magas, ez utóbbiban 25% körüli a kulturálisan ismeretlenek aránya, míg Erdélyben mindössze 11,5 százalékos. Az erdélyi megyékben a magyarság ismert aránya és települési összetétele alapján szisztematikus becslést lehetett végezni. Ó-Romániában viszont nagyon alacsony számban élnek magyarok, ezért itt nem lehet ilyen módszert alkalmazni. Ezért Erdélyen kívül még összességében az ismeretlen nemzetiségűek 0,1 és 0,5 százalék közötti aránya becsülhető magyarnak, innen származik, hogy összességében országos szinten az ismeretlen nemzetiségűek mintegy 4 és 4,5 százalék közötti aránya lehet magyar (és azért nem éri el az országos 6%-ot, mert mint említettem, a magyarlakta megyékben arányosan kevesebben vannak ismeretlen nemzetiségűek, mint országos átlagban). Ennek értelmében az ismeretlen nemzetiségűeken belül mintegy százezer fő lehet magyar nemzetiségű Romániában.

4. A DEMOGRÁFIAI ADATOK EMPIRIKUS ELEMZÉSE

4.1. Nemzetiség szerinti összetétel és az erdélyi magyarok népességváltozása

A továbbiakban az erdélyi magyarok népességszámának alakulását vizsgáljuk a romániai népesség nemzetiségi összetételének kontextusában, az utóbbi négy népszámlálás alapján. Figyelembe vesszük az ismeretlen nemzetiségűek valószínűsített nemzetiségi eloszlása alapján tett korrekciókat is, 2011-re és 2021-re vonatkozóan.

Először a nemzetiségükről nyilatkozók száma alapján elemeztük a változásokat. Megfigyelhetjük, hogy az ország nemzetiségi összetételén belül a magyarok száma, számaránya változott Romániában az 1990 óta tartott népszámlálások alapján. 1992 és 2002 között a magyarok

aránya 7,1-ről 6,6 százalékra csökkent, az abszolút számok változásában a népszámlálások módszertani változása is közrejátszott (lásd Veres, 2004).

A 2011. évi népszámlálás végleges eredményei alapján a teljes népességéből 18 884 831 millió személy válaszolt érvényesen a nemzetiségre (etnikum) vonatkozó kérdésre. A romániai nemzetiségi adatokat „etnikum”-ként vették fel, ugyanis 2002 óta a hivatalos román statisztikai közleményekben kerültek a rendszerváltás előtt szokásos nemzetiség vagy nemzeti kisebbség⁴ fogalmakat. 2011-ben a magukat román nemzetiségűnek vallók száma 16,792 millió fő, azaz 88,9 százalék volt; magyarnak 1,227 millió fő, azaz 6,5 százalék; romának (vagy cigánynak) 621,6 ezer fő vallotta magát,⁵ azaz arányuk 3,3 százalék volt. A közzétett népszámlálási eredmények alapján 2002–2011 között a romániai magyarok száma nominálisan 206 754 fővel csökkent, néhány ezerrel nagyobb számban, mint a korábbi, 1992–2002 közötti időszakban. Itt azt is figyelembe kell venni, hogy a korábbi népszámláláshoz képest 2011-ben jelentős volt azok száma is, akiknek nemzetiségét nem ismertük, ezért bátran állíthatjuk, hogy Románia teljes, 2011. évi népszámláláskori állandó népességéből ennél több magyar volt, de a pontos számot nem ismerjük. (Szakszerű becslés alapján 2011-ben a romániai magyarok valószínű lélekszáma 1,284 millió lehetett, ha mindenkitől megkérdezték volna a nemzetiségét [lásd Veres, 2015: 36].) A korrekciós becslés alapján viszont a népességsökkenés mértéke is alacsonyabb, de erre még visszatérünk. A magyarok országos részaránya az 1992. évi 7,1 százalékról 2002-re 6,6 százalékra csökkent, majd 2002 és 2011 közötti tíz év alatt alig, mindössze 0,1 százalékkal csökkent.

A következő időszakban, 2011 és 2021 között, országos szinten a nemzetiségükről nyilatkozók körében a magyarok aránya is 6,5-ről 6 százalékra csökkent, ami jelentős mértékű, míg a romák aránya nőtt 3,3 százalékra, majdnem egy százalékot. A legfrissebb elérhető adatok szerint országos szinten 2011 és 2021 között a fő nemzetiségek száma és aránya a következőképpen alakult (lásd 1. táblázat).

1. táblázat. *Románia népességének etnikai-nemzetiségi megoszlása a népszámlálások alapján, 1992–2021*

Nemzetiség	Abszolút számokban				Százalékban			
	1992	2002	2011	2021	1992	2002	2011	2021
Románia	22 810 035	21 680 974	20 121 641	19 053 815				
Nyilatkozott			18 884 831	16 568 889	100,0	100,0	100,0	100,0
Román	20 408 542	19 399 597	16 792 868	14 801 442	89,5	89,5	88,9	89,3
Magyar	1 624 959	1 431 807	1 227 623	1 002 151	7,1	6,6	6,5	6,0
Roma	401 087	535 140	621 573	569 477	1,8	2,5	3,3	3,4
Ukrán	65 472	61 098	50 920	45 835	0,3	0,3	0,3	0,3
Német	119 462	59 764	36 042	22 907	0,5	0,3	0,2	0,1

4 Románul: naționalitate, minoritate națională.

5 Most nem térünk ki a roma közösség lélekszámával kapcsolatos problémákra.

	Abszolút számokban				Százalékban			
Török	29 832	32 098	27 698	20 945	0,1	0,1	0,1	0,1
Orosz–lipován	38 606	35 791	23 487	19 394	0,2	0,2	0,1	0,1
Tatár	24 596	23 935	20 282	18 156	0,1	0,1	0,1	0,1
Szerb, horvát	33 769	29 570	23 484	16 868	0,1	0,1	0,1	0,1
Szlovák	19 594	17 226	13 654	10 232	0,1	0,1	0,1	0,1
Egyéb	43 350	53 007	47 200	41 482	0,2	0,2	0,3	0,3
Ismeretlen	766	1 941	1 236 810	2 484 926				

Forrás: Romániai népszámlálási közlemények (INS, 1994; 2003b; 2003c; 2015; 2023) alapján saját számítások.

Az erdélyi megyék magyar népességszámának alakulását vizsgáljuk a továbbiakban, 1992 és 2021 között, az utolsó négy népszámlálás alapján. Először áttekintjük a nemzetiségükről nyilatkozó népességben belül megfigyelt változásokat, majd a teljes népességnek a 2011. és 2021. évi népszámlálási adatok becült nemzetiségi arányai és létszámai szerint újrászámoljuk a népességcsökkenés mértékét megyénként, Erdélyben.

A közzétett népszámlálási adatok szerint (korrekció nélkül) a székelyföldi megyékben volt a legkisebb csökkenés, ezt követi a Partium megyéiben élő magyarok lélekszámának csökkenése, amely nem haladta meg az országos össznépesség csökkenési mértékét, és a megyei nemzetiségi aránya 2011-ig megmaradt a 2002-es szinten, vagy kevesebb mint egy százalékot változott. Kovászna, Hargita és Maros megyében 2002–2011 között a magyarok számának csökkenése az 1992–2002 periódushoz hasonló nagyságrendű volt: Hargita megyében 6,5 százalék körül, Kovászna megyében 8,3 százalék, Maros megyében pedig 11,8 százalék, míg Bihar megyében lassult a létszámcsökkenés 11,1 százalékra (14%-ról). A többi erdélyi megyében, ahol a magyarság szórványosan vagy települési szigetekben él, a létszámcsökkenés mértéke meghaladja a húsz százalékot. A 2011 és 2021 közötti időszakban tovább csökkent minden megyében a magyarok lélekszáma, és egy (Hargita) megyét leszámítva, a százalékos arány is csökkent.

A 2011. és a 2021. évi népszámlálások között történt létszámcsökkenést azonban lennebb újraértékeljük, miután a közölt, megyei szintű adatokat kiegészítettük az ismeretlen nemzetiségből becült, korrigált adatokkal, és ezek alapján értékeljük az erdélyi magyarok valószínű lélekszámának változásait (lásd 2. és 3. táblázat).

2. táblázat. *A magyar nemzetiségű népesség valószínű (közölt és becült) száma Erdélyben, megyénként, a népszámlálási adatok alapján (1992, 2002, 2011, 2021)*

Megye	Közölt nemzetiségi lélekszám				Becült*	
	1992	2002	2011	2021	2011	2021
Fehér	24 765	20 682	14 849	11 494	15 791	12 736
Arad	61 011	49 000	36 568	25 731	38 901	28 612
Bihar	181 703	155 554	138 213	112 387	145 388	123 210
Beszterce-Naszód	21 098	18 394	14 350	11 049	14 960	12 086

Megye	Közölt nemzetiségi lélekszám				Becsült*	
Brassó	63 558	51 470	39 661	28 221	42 258	32 701
Krassó-Szörény	7 876	5 859	2938	1424	3194	1637
Kolozs	146 186	122 131	103 591	78 455	110 075	90 705
Kovászna	175 502	164 055	150 468	133 444	154 979	143 564
Hargita	295 104	275 841	257 707	232 157	264 892	250 103
Hunyad	33 849	25 321	15 900	9180	16 920	10 480
Máramaros	54 902	46 250	32 618	23 153	34 577	25 925
Maros	252 651	227 673	200 858	165 014	209 827	184 360
Szatmár	140 392	129 998	112 580	93 491	119 336	103 750
Szeben	19 309	15 478	10 893	6112	11 625	7077
Szilágy	63 151	57 312	50 177	40 554	52 387	44 180
Temes	62 866	51 421	35 295	21 285	38 044	25 658
Összesen Erdély	1 603 923	1 416 439	1 216 666	993 151	1 273 153	1 096 785
Románia	1 624 959	1 434 377	1 227 623	1 002 151	1 284 110	1 105 785

* 2011. és 2021. évi közölt + becsült adatok összesen

Forrás: Romániai népszámlálási közlemények (INS, 1994; 2003b; 2003c; 2015; 2023) alapján saját számítások.

A magyarság valószínű számának becslése a következőképpen történt: a 2021. évi népszámláláskor a nemzetiségükről nyilatkozók százalékos arányát rávetítettük az ismeretlen nemzetiségű népességre, megyénként arányosan, és azon belül településtípusok szerint. Az így kapott korrigált számok alapján kiszámítottuk a magyar nemzetiségű népesség *valószínű* létszámát megyénként, összesítve a közölt és becsült nemzetiségi adatokat. Ezt követően kiszámítottuk és összehasonlítottuk a csökkenés mértékét a korábbi népszámlálások adataival. Mivel 2011-ben is volt ismeretlen nemzetiségű népesség, ezért 2002–2011 és 2011–2021 közötti korszakokra kétféleképpen is kiszámítottuk a népességcsökkenés mértékét: Először csak a „közölt” adatok, azaz a nemzetiségükről nyilatkozók számát vettük alapul, majd az utolsó oszlopban mind 2011. mind pedig a 2021. évi népszámláláskor a nemzetiségükről nyilatkozó, közölt és a becsült számok összesítése közötti létszámcsökkenést számoltuk ki, megyénként (lásd 3. táblázat).

Az erdélyi szóránymegyékben a magyar nemzetiségűek számának csökkenése nagyobb mértékű volt a 2002–2011 közötti időszakban a korábbi évtizedhez képest, és különösen nagy a csökkenés mértéke azokban a megyékben, ahol a magyarok aránya 10 százalék alatt volt 2002-ben is (Krassó-Szörény, Hunyad, Szeben, Temes). Ezekben a megyékben a magyarság száma több mint 30 százalékkal csökkent 2011 és 2021 között, és összességében, abszolút számokban is, a 2021. évi lélekszámok az 1992. évi lélekszámoknak a felét sem érik el. Tehát a rendszerváltást követő három évtizedben a szóránymagyarság kevesebb mint a felére zsugorodott.

3. táblázat. A magyar nemzetiségűek népességszámának csökkenése (százalékban) Erdélyben, megyénként, a közölt és becslő* népszámlálási adatok alapján (1992, 2002, 2011, 2021)

	Közölt adatok (%)			Becsült (%)	
	'92-'02	'02-'11	'11-'21	'02-'11*	'11-'21*
Fehér	-16,49	-28,20	-19,35	-23,65	-14,23
Arad	-19,69	-25,37	-26,45	-20,61	-21,76
Bihar	-14,39	-11,15	-15,25	-6,54	-10,85
Beszterce-Naszód	-12,82	-21,99	-19,21	-18,67	-15,78
Brassó	-19,02	-22,94	-22,62	-17,90	-17,55
Krassó-Szörény	-25,61	-49,85	-48,75	-45,48	-44,27
Kolozs	-16,46	-15,18	-17,60	-9,87	-12,44
Kovászna	-6,52	-8,28	-7,37	-5,53	-4,59
Hargita	-6,53	-6,57	-5,58	-3,97	-2,95
Hunyad	-25,19	-37,21	-38,06	-33,18	-34,09
Máramaros	-15,76	-29,47	-25,02	-25,24	-20,52
Maros	-9,89	-11,78	-12,14	-7,84	-8,21
Szatmár	-7,40	-13,40	-13,06	-8,20	-7,84
Szilágy	-9,25	-12,45	-15,67	-8,59	-11,95
Szeben	-19,84	-29,62	-39,13	-24,89	-35,04
Temes	-18,21	-31,36	-32,56	-26,01	-27,30
Összesen Erdély	-11,69	-14,10	-13,85	-10,12	-9,85

* 2011. és 2021. évi közölt + becslő adatok összesen

Forrás: Romániai népszámlálási közlemények (INS, 1994; 2003b; c; 2013b; 2023) alapján saját számítások.

A magyarság valószínű (becslő) számából kiindulva, megyénként, megfigyelhetjük, hogy a magyar többségű Hargita és Kovászna megyében mérsékeltabb a magyarság számának csökkenése, 3-4 százalékra tehető. A többi erdélyi megyében a népességcsökkenés mértéke hosszabb távon elég nagy stabilitást mutat: a népességcsökkenés mértéke fordítottan arányos a magyarság arányával a megyében. Kiszámítottuk a Pearson-féle korrelációs együtthatókat a következő két adat között: az erdélyi megyék magyar nemzetiségi aránya a periódus elején és a magyar népesség százalékos csökkenése a két népszámlálás között, a korrigált adatok alapján. Az eredmény mindkét (2002–2011, 2011–2021) periódusra -0,71, magas korrelációt mutat. Megfigyelhetjük, hogy a létszámcsökkenés 2002 és 2011 között jellemző mértékei több esetben megismétlődtek 2011 és 2021 között: a legalacsonyabb arányban magyarul a Krassó-Szörény megyében további 44 százalékkal csökkent a magyarság lélekszáma. Szeben és Hunyad megyében 34-35, Temes megyében 27, Máramaros megyében pedig 20 százalékos mértékű a létszámcsökkenés. A többi megyékben 2011 és 2021 között 7,8 és 18 százalék közötti létszámcsökkenés jellemző, Fehér megyében „csak” 14 százalékkal csökkent a magyar nemzetiségűek száma, 4 százalékos arány mellett, akárcsak Temes megyében (lásd 3. táblázat).

A tömbmagyarság fogalmával leírható Kovászna és Hargita megyében a népességcsökkenés mértéke szerény, országos átlag alatti. A települések nemzetiségi összetételét vizsgálva, egyéb felmérésekkel összevetve (Horváth, 2017: 30), a jobb demográfiai mutatók egyik oka a magyarsághoz asszimilálódó roma származású népesség magasabb termékenysége és fiatalabb korösszetétele, hiszen a roma etnikai kötődésűek száma a két megye népszámlálási adataiban igen kis mértékben jelenik meg külön nemzetiségként, amíg más források számos településen nagyobb lélekszámú roma közösséget mutattak ki (lásd Horváth, 2017: 30).

4.2. Korszerkezet, elöregedés

Egy ország, egy közösség népességének összetételét illetően kulcskérdés a korösszetétel vizsgálata. A korcsoport szerinti összetétele alapján mérhetjük a népesség elöregedését vagy fiatal jellegét. A népesség elöregedésének több oka is lehet, Románia esetében a termékenység csökkenése és az elvándorlás, a két tényező együttes hatása fokozatosan növekvő elöregedést okozott Romániában, amint látni fogjuk.

A népesség elöregedésének mértékét elsősorban az öregedési index mutatja, amely a 65 éves és idősebb népesség arányát mutatja meg a 15 év alatti kiskorú népességre vetítve, százalékban. Románia népessége még 2002-ben nem volt elöregedettnek tekinthető, 79,1% volt az öregedési index értéke, amikor még a demográfiailag mért kiskorú népesség (0–14 évesek) aránya magasabb volt az idős népességhez képest. Ezzel szemben a 2011. évi népszámlálás adatai szerint ez már 101,9 százalékra emelkedett, ami enyhén elöregedett állapotot mutatott. Ehhez viszonyítva a 2021. évi népszámláláskor már az index értéke 121,2%-ra emelkedett, amely újabb, 20 százalékos emelkedést mutat egy évtized alatt, az elöregedés indexe szerint. A nők körében már korábban is magasabb volt az öregedési index mértéke, a 2002. évi 96,4 százalékról 149,7 százalékra emelkedett, míg a férfiak körében ennél mérsékeltőbb ütemű növekedést észlelünk az utóbbi két évtizedben, 64,9 százalékról 94,3 százalékra módosult a mutató. Emiatt tehát a két nem között hatalmas, lassan növekvő, mintegy 55 százalékos eltérés van, ami főleg az idős nők jóval magasabb számával magyarázható.

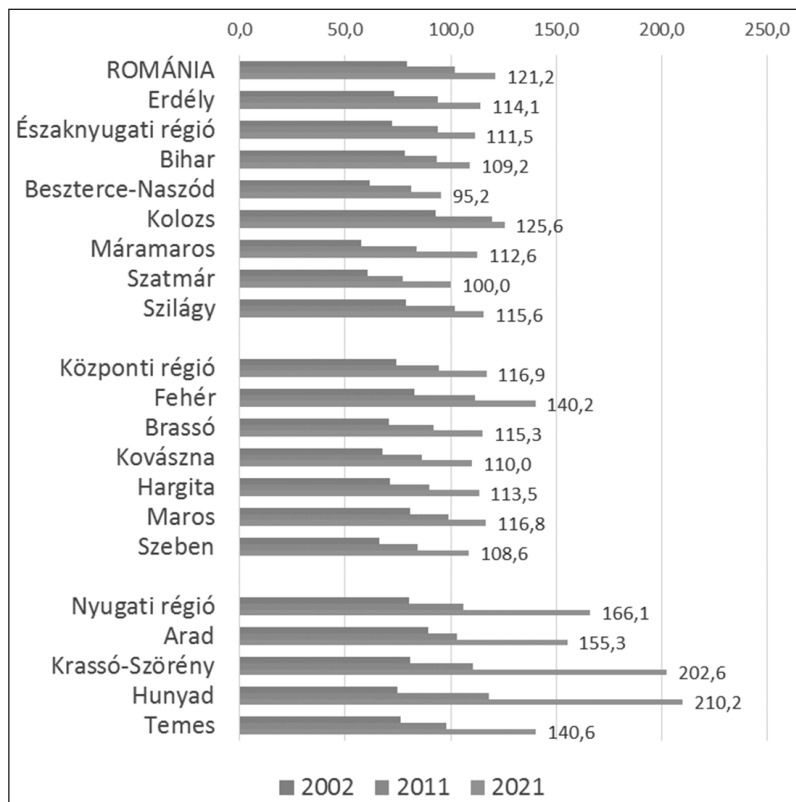
A városi népesség körében is ehhez fogható nagyságrendű az elöregedés üteme. Falun, bár eleve elöregedtebb a népesség, a további elöregedés üteme lassúbb, 17 százalék körüli volt, ám az utóbbi évtizedben megfordultak a viszonyok, így 2021-re a városi népesség, 126,2 százalékos indexértékkel, nagyobb mértékben elöregedett, mint a falusi népesség (116,1%, lásd 4. táblázat).

4. táblázat. *Öregedési indexek Romániában, nemek és településtípus szerint, 2002, 2011, 2021*

	Öregedési index		
	2002	2011	2021
Románia	79,1	101,8	121,2
Férfiak	64,9	79,8	94,3
Nők	96,4	125,1	149,7
Városok	65,6	93,7	126,2
Községek	92,8	109,6	116,1

Forrás: A 2002., 2011. és 2021. évi népszámlálások végleges eredményei (INS, 2003, 2013b; 2023).

Az erdélyi megyék össznépességének előregedését vizsgáltuk 2002 és 2021 között. Az örege-
dési indexek értéke a legtöbb megyében az országos átlaghoz hasonlóan alakult, vagy annál is
nagyobb mértékben növekedett, pl. Máramaros, Fehér megye esetében, de csupán a Nyugati
(Bánság) régió és Fehér megye esetében haladják meg az országos 121%-os átlagot (lásd 1.
ábra).

1. ábra: Örege-
dési indexek Erdély megyéiben, 2002, 2011, 2021

Forrás: A 2002., 2011. és 2021. évi népszámlálások végleges eredményei
(INS, 2003; 2013a; 2023) alapján saját számítás.

A romániai magyarok korszerkezetéről megállapíthatjuk, hogy az már 1992-ben előregedet-
tebb volt Románia össznépességéhez képest. Ez az eltérés tovább növekedett. A 2002 és 2011
közötti évtizedben a romániai magyarok örege-
dési indexe 42 százalékkal, majd 2011 és 2021
évek között 61 százalékponttal magasabb az országos átlagértéknél, elérve a 182,9 százalékot,
ezen belül a női népesség előregedettségé sokkal kihangsúlyozottabb (228,9 százalék, lásd 5.
táblázat). Amint ez már korábban ki lett mutatva (lásd Veres, 2015), az erdélyi magyarok köré-
ben magasabb volt az inaktív korú, 65 évesek és idősebbek aránya az össznépéségen belül már
2011-ben is. Ez az előregedési állapot csak súlyosbodott, így a magyar nemzetiségű 18 éven
aluliak aránya 2021-ben jóval alacsonyabb lett az országosnál. Magyarország népességének kor-
szerkezetével összehasonlítva, az erdélyi magyarok korösszetétele már 2011-re is előregedet-

tebbnek bizonyult, és ez még fokozódott 2021-ig (lásd 5. táblázat, 2. és 3. ábrák, illetve KSH, 2012; Monostori és mtsai., 2021; Veres, 2015: 49–50).

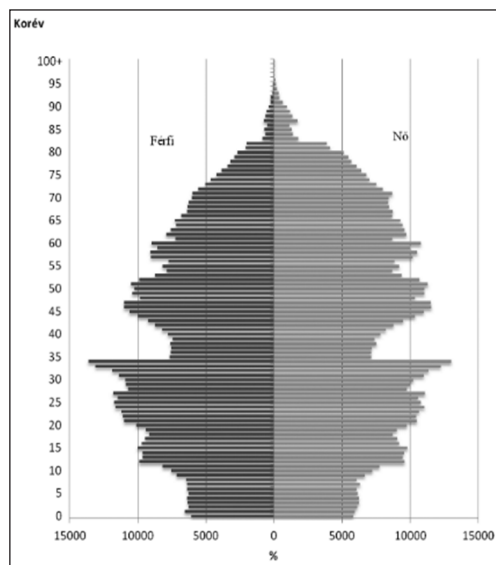
5. táblázat. *A romániai magyar nemzetiségű népesség öregedési indexei, nemek szerint, 2011–2021*

	2011		2021	
	Románia	Erdélyi magyarok	Románia	Erdélyi magyarok
Összes	101,8	143,7	121,2	182,9
Férfiak	79,8	108,8	94,3	139,0
Nők	125,1	180,4	149,7	228,9

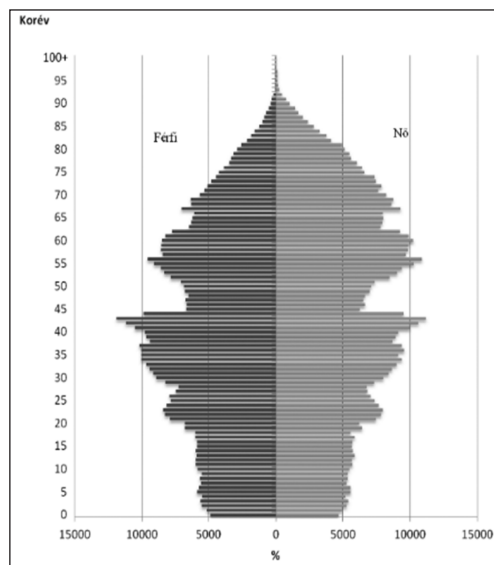
Forrás: A 2002., 2011. és 2021. évi népszámlálások végleges eredményei (INS, 2003; 2013b; 2023), saját számítások.

A korszerkezet különbségeit tekintve fontos tény, hogy az erdélyi magyarok között régióként radikálisan eltérő helyzet jellemző, amint már a korábbi vizsgálatokból is látható, mind az öregedési indexek, mind pedig a területi-regionális korfák szerkezete alapján. A székelyföldi magyarság (értsd Kovászna, Hargita és Maros megye) korfája viszonylag kiegyensúlyozott a 2011. évi népszámlálási adatok szerint, az előregedés mértéke a romániaihoz hasonló mértékű, és ezt a 2021. évi népszámlálás szerint is tartották. A Partiumban a magyar népesség korfája hasonló volt a székelyföldihez, de annál kissé előregedetebb képet mutatott. Az indexek alapján Észak-Erdélyben (Kolozs, Beszterce, Máramaros megye) a magyar népesség korfája a székelyföldi és partiumi állapothoz képest már sokkal előregedetebb, és nagyobb egyensúlytalanság jellemzi mind 2011-ben, mind pedig 2021-ben: a 65 éves és idősebb nők kohorszai 1000 és 1300 fő között voltak, amíg a kiskorú és a 20–24 évesek kohorsza az idős évjáratok számának mintegy felét tette ki, 500 fő körüli volt. A kiskorú népesség száma még a 20 év fölötti évjáratokhoz képest is tovább csökkent mindkét időpontban. Dél-Erdély és Bánság magyar korfája már 2011-ben is jellegzetesen az erőteljesen zsugorodó szórványok sajátosságait tükrözte, és ez 2021-re tovább zsugorodott. A korszerkezet jellegzetesen a „gomba”-szerű alakot követi, ahol a fiatal korosztályoknál keskeny szára van a korfának, és felül, az idősebbek alkotják a többséget (lásd 3. a, b és 5. c, d ábrák⁶).

6 A 2021. évi népszámlálás részletes, koréves, regionális nemzetiségi eredményei még nem voltak elérhetőek a részletes korfák készítéséhez, a magyarságra vonatkozóan.

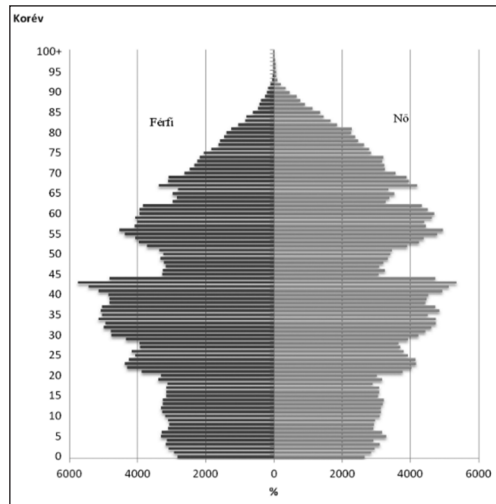

2a. ábra. A romániai magyar nemzetiségű népesség korfája, 2002

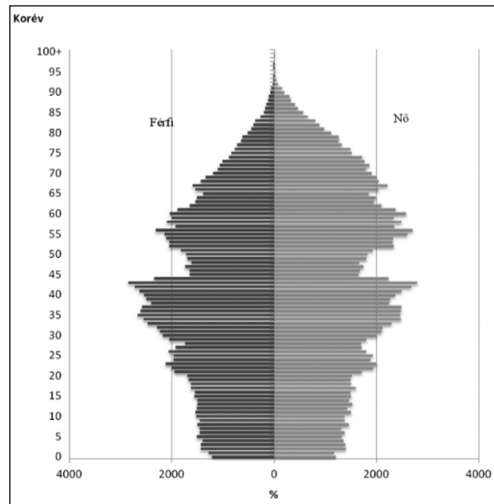

2b. ábra. A romániai magyar nemzetiségű népesség korfája, 2011

Forrás: Veres, 2015, illetve a 2011. népszámlálás végleges eredményei, rendelt adatok (INS, 2015). A 2002. évi népszámlálás végleges eredményei (INS, 2003b; 2003c), saját számítások.

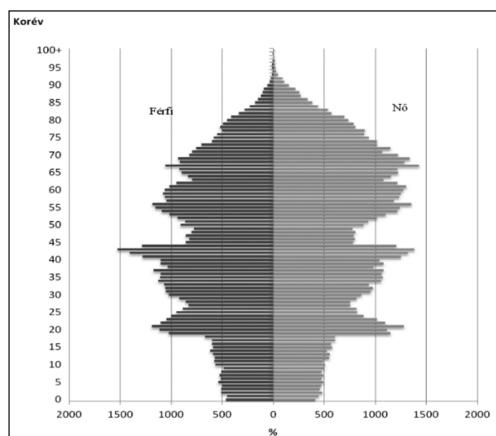
3a. ábra. A Székelyföld magyar nemzetiségű népességének korfája, 2011

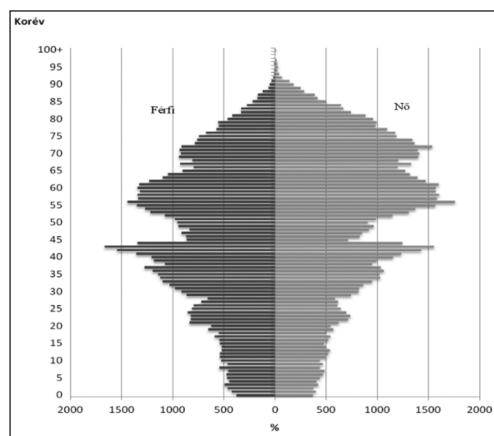
3b. ábra. A Partium magyar nemzetiségű népességének korfája, 2011

Megj.: Székelyföld: Kovászna, Hargita, Maros megye; Partium: Bihar, Szatmár és Szilágy megye.

Forrás: Veres, 2015, illetve a 2011. népszámlálás végleges eredményei, nem publikált adatok (INS, 2015), saját számítások.

3c. ábra. Az észak-erdélyi magyar nemzetiségű népesség korfája, 2011

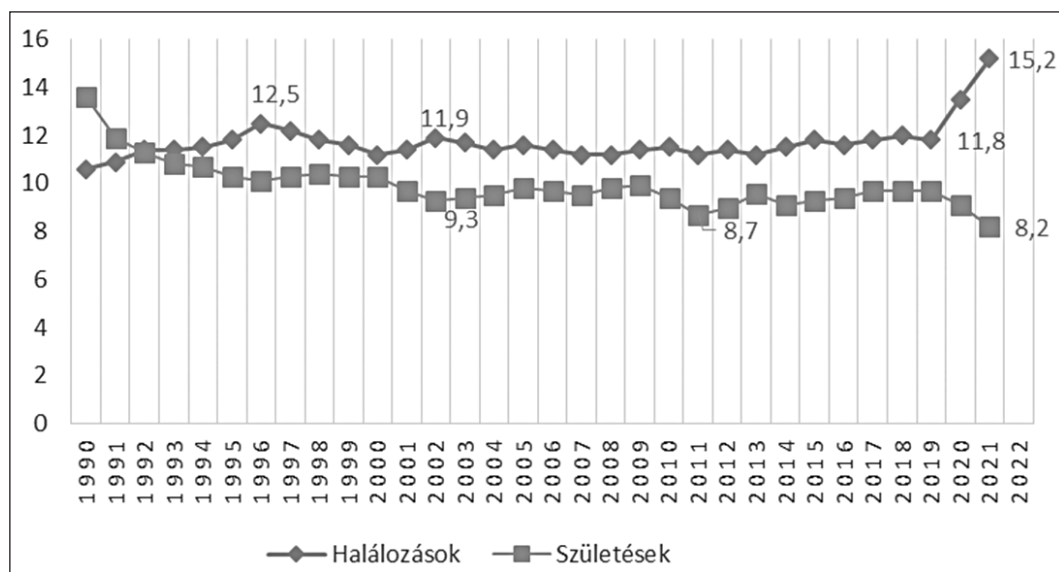
3d. ábra. A dél-erdélyi és bánági magyar nemzetiségű népesség korfája, 2011

Megi.: Észak-Erdély: Kolozs, Beszterce-Naszód és Máramaros megye; Dél-Erdély és Bánág: Brassó, Fehér, Szeben, Hunyad, Arad, Krassó-Szörény és Temes megye. Forrás: Veres, 2015 (INS, 2015), saját számítások.

4.3. Természetes népmozgalom, termékenység és halandóság Romániában és az erdélyi magyarok körében

Mind az előregedésnek, mind pedig általában véve a népességsökkenésnek fő oka a termékenység, gyermekvállalás csökkenése. Az erdélyi magyarok termékenysége tendenciáiban illeszkedik az országos trendekhez, amely a maga rendjén némi fáziskéséssel illeszkedik az európai tendenciákhoz. Ezzel együtt az erdélyi magyar termékenységi magatartásnak vannak csak rá jellemző, belső sajátosságai is. Ezért első körben áttekintjük az országos tendenciákat, majd rátérünk a sajátos erdélyi magyar vonásokra.

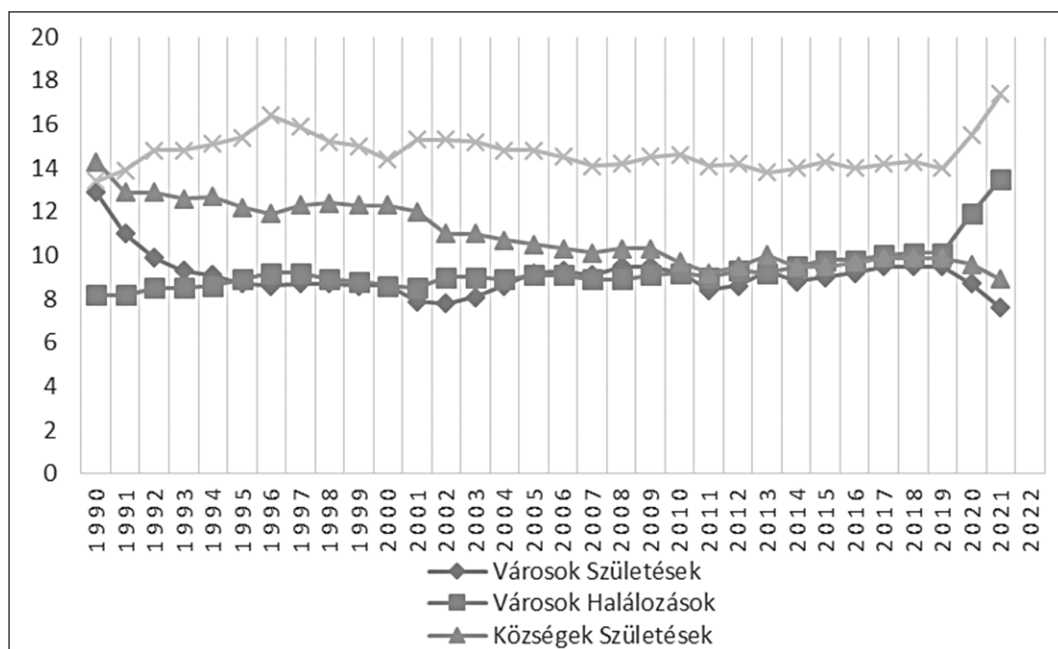
Országos szinten, amint már a bevezetőben olvashattuk, Románia népességének születésszámai már az 1980-as években hanyatlásnak indultak, a még tomboló, szigorú abortuszpolitika ellenére is. Az 1989/90. évi rendszerváltást követő két évben a születésszámok zuhanásszerűen lecsökkentek, az 1989. évi 15 ezrelékről az 1992. évi 11,3 ezrelékre, amikor a halálozások arányszáma utolérte, ezt követő években pedig meghaladta a születések arányszámát. Az élve születések ezer főre vetített száma néhány éves stagnálás után 2002-re még tovább csökkent, 9,3 ezrelékre, ennél már csak a gazdasági világválság és a Covid-19-járvány hatására süllyedt lennebb a születésszám, az időközben előregedetebb össznépességre vetítve. A halálozások számának 100 főre eső száma a rendszerváltást követően fokozatosan növekedett 1996-ig, akkor 12,5 ezrelékes szintre jutott, amely kismértékben csökkent 2019-ig, 11,8 ezrelékre, ami a növekvő előregedés mellett csak a várható élettartam fokozatos emelkedésével volt elérhető, amint látni fogjuk. Ezt követően viszont a koronavírus-járvány hatására a romániai bruttó halandóság szintje a soha nem látott 15,2 ezrelékes szintre ugrott fel 2022-re, amikor is ezáltal a természetes fogyás arányszáma is felugrott -7 ezrelékre (lásd 4. ábra). Várhatóan, 2023-tól a természetes fogyás mérséklődik legalább a 2019. évi szintre.

4. ábra. Élve születések és halálozások száma 1000 főre, Románia, 1990–2022

Forrás: Tempo online (INS, 2023), saját szerkesztés

A születésszámok nagymértékű csökkenését vizsgálva megállapítható, hogy ez településtípusok szerint differenciált mértékben következett be. A száz főre jutó születések száma alapján látható, hogy az 1990. évben jegyzett, egymáshoz közel álló magasabb értékektől eltérően, városban nagyobb, falvakon kisebb mértékben csökkentek a születésszámok. Ezt követően viszont, 2002 óta konvergencia közeledés indult be, a falvak népességének továbbcsökkenő termékenységét 2006-ra a városi lakosság termékenysége megközelítette. A 2009–2011. évi gazdasági világválság és a koronavírus-pandémia éveit kivéve nagyon lassú, kismértékű növekedésnek vagyunk tanúi, úgy, hogy a 2002-től kiépülő gyermeknevelési és családpolitikai intézkedések, főleg a kétéves gyereknevelési fizetett szabadság igénybevétele a gazdaságilag jobb helyzetű, foglalkoztatott, alkalmazott népesség termékenységét javítani tudta, a munkaerőpiacba gyengén integrált falusi népesség gyermekvállalása viszont hanyatlott, és viszonylag alacsonyabb szinten stagnált. A városiak halandósága is a születések arányszáma körül mozgott, míg a községek népessége változatlanul magas természetes fogyást mutat, ami 2020 és 2022 között még a világválság hatására fokozódott (lásd. 5. ábra).

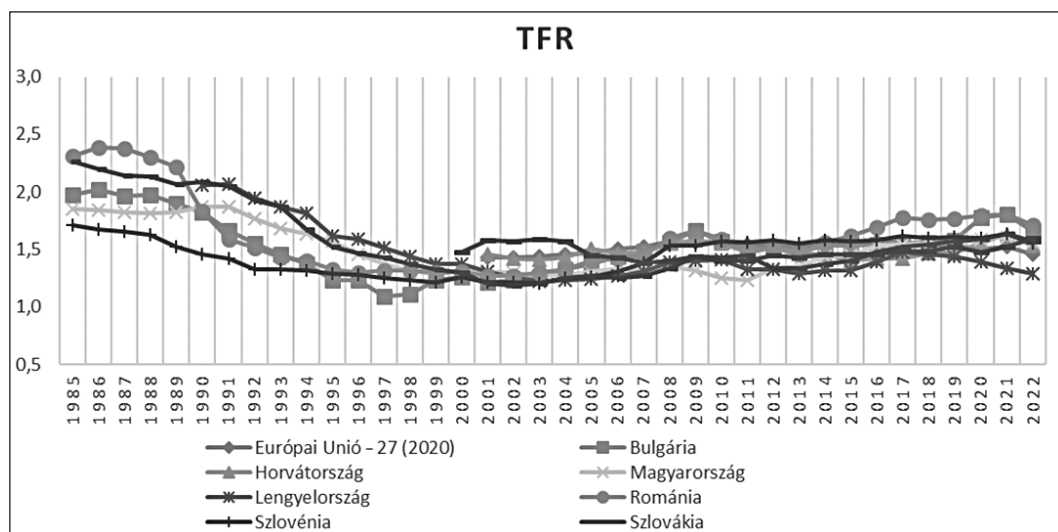
5. ábra. Élve születések és halálozások száma 1000 főre, településtípusokra, Románia, 1990–2022

Forrás: Tempo online (INS, 2023)

A termékenységsökkenés okait elemezve a másik azonosított tényező a halasztó magatartás volt, azaz az 1990-es években a fiatalok sok esetben későbbre halasztották a gyermekvállalást, azonban ezen esetek csupán egy részében született gyermek, más esetekben ez teljesen elmaradt (Spéder & Veres, 2009). Valamilyen mértékben azért megfigyelhető, hogy 2001 után az érettebb korcsoportokban, azaz 30 év fölött több gyermeket vállaltak, de ez a jelenség egy ideig nem tudta pótolni a korábbi gyermekvállalás kiesését, az erdélyi magyar népesség korszpecifikus termékenységi arányszámai szerint legalább is ez jó ideig nem következett be (lásd 10. ábra).

A teljes termékenységi arányszám⁷ alapján a termékeny korú nőkre számolt gyermekek számát vizsgálhatjuk. A mutató értéke Romániában az 1987. évi, egy nőre vetített közel 2,4 gyermeki értékről zuhant le 1,5-re 1992-ben, majd elérte az 1,2 és 1,3 közötti történelmi minimumot az 1990-es évek közepén, és erről a szintről csak 2002-től kezdett számottevően emelkedni 1,66-ra, ám a világválság következtében újra visszaesett, és 2013-tól kezdett újra emelkedni 1,5-re, és tovább, a hivatalos adatok szerint a mutató 2017 óta 1,8 körül stabilizálódott, ami európai szinten magasnak számít, magasabb, mint a környező országok mutatói (lásd 6. ábra).

⁷ Rövidítése: TFR, olyan mutató, amely a korszerkezet, az elöregedés mértékét kiküszöbölve méri a gyermekvállalás, a női termékenység szintjét, egy nő élete során vállalt gyermekek számát mutatva.

6. ábra. Teljes termékenységi arányszámok, Románia, 1985–2022
 Forrás: EUROSTAT, 2023

A 2021. évi népszámlálás részletes születési adatai alapján megtudtuk, hogy az elmúlt 5 évben az élve születettek 8,5 százaléka külföldön jött világra, és nagy részük azóta is külföldön él szüleivel, tehát a hazai, romániai termékenységi mutatóból ha levonunk 8,5 százalékot, akkor mintegy 1,65 TFR-érték marad Románia jelenlegi (2021/2023) szokásos-rezidens népességére vonatkozóan, ami már illeszkedik a környező országok felső határához (INS, 2023).

A koronavírus-világjárvány alatti években viszont visszaesett a termékenység Romániában is. A jelenséget megvizsgáltuk Erdély megyéiben is. Az általános termékenységi arányszámok alapján, amely az adott évi élve születések számát mutatja ezer 15–49 éves korú nőre vetítve, elmondható, hogy országosan a 2012. évi 38,2-ről 2019-re 48,9 ezrelékre emelkedett, ami egy takaros 20%-nyi javulásnak tekinthető, viszont 2021-re ez már visszaesett 42,6 ezrelékre. A mutató megyei értékeit elemezve megfigyelhetjük, hogy a masszívan magyarlakta Kovászna és Hargita megye általános termékenysége 4–6 ponttal volt magasabb az országos 38 ezreléknél, viszont ez az előny 2019-re a többi megye részéről kiegyenlítődött, majdnem egész Erdélyben 48–49 ezrelék lett a mutató értéke. 2021–22-re viszont országosan visszaesett 42 ezrelékre, a magyarlakta megyékben, nemcsak Székelyföldön, hanem a Biharban is, a megyei átlagértékek 44–46 ezrelékek körül maradt, Szilágyságban 54 ezrelék (lásd 6. táblázat), s ez arra enged következtetni, hogy a helyi roma népesség átlag feletti termékenysége, de kisebb részaránya mellett a magyar nemzetiségűek termékenysége is országos átlag körül lehet, ami a jelenlegi viszonyok között ígéretes, mint láttuk, a romániai termékenység Európában sem számít alacsonynak.

6. táblázat. *Általános termékenységi arányszámok, megyénként és régióként Erdélyben, 2012–2021*

	2012	2019	2021
Románia	38,2	48,9	42,6
Erdély	39,7	48,8	43,5
Északnyugati régió	37,2	47,9	42,7
Bihar	39,8	48	44,5
Beszterce-Naszód	44,1	58,5	51,7
Kolozs	33,4	42,4	38,3
Máramaros	33,8	46,9	41,3
Szatmár	34,5	48,1	38,3
Szilágy	46,9	57,6	54,6
Központi régió	42,5	49,8	44,5
Fehér	39	47,6	41,3
Brassó	41,9	54,2	47,4
Kovászna	46,2	49	46,1
Hargita	44,3	48,4	44,4
Maros	42,9	48,4	44,3
Szeben	42,3	48,7	42,4

Forrás: Tempo online (INS, 2023)

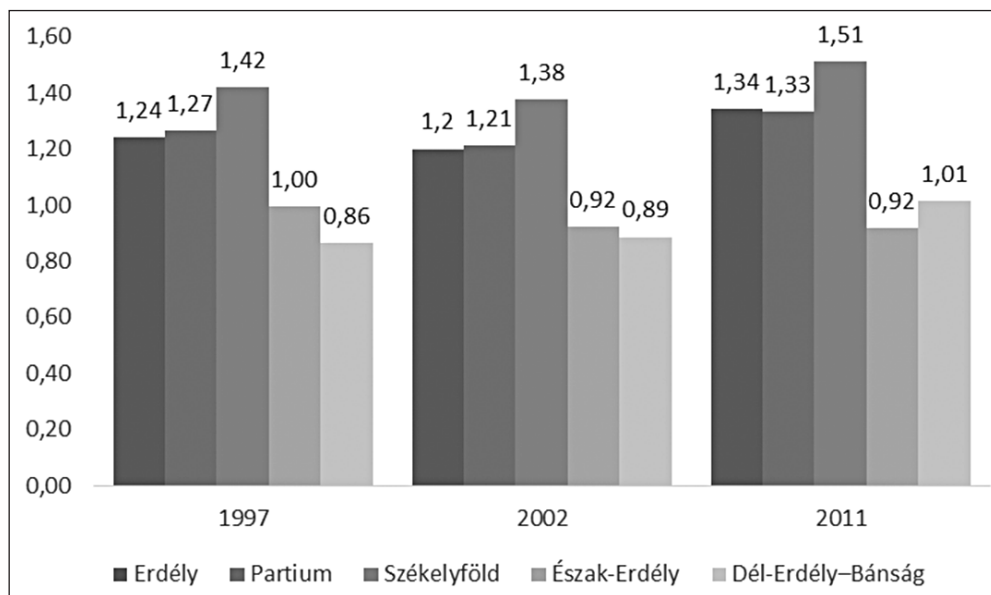
4.4. Termékenység és születésszámok az erdélyi magyarok körében

Az erdélyi magyarok létszámcsökkenésének legjelentősebb tényezője már 1990 óta az alacsonyabb születésszámok és a természetes fogyás. Áttekintve az elmúlt három évtizedet, a magyarság gyermekvállalási szándékai a számok szintjén többé-kevésbé követték a romániai trendeket. Am azok a kisebb mértékű eltérések, amit mérni tudtunk, hozzájárultak később a magyarság gyorsabb előregedéséhez. Itt elsősorban arra gondolok, hogy az 1989-ig terjedő korszakban az 1966-ban bevezetett abortusztilalom és annak 1983-tól kezdődő harmadik hulláma ellenére is a romániai magyarok születésszámai, ezer főre vetítve, elmaradtak az akkori országos átlagtól (lásd Kligman, 2000; Veres, 2006), amelyhez még hozzátevéődött a magyarság erőteljesebb külföldi kivándorlása 1987 és 1995 között. Ezek a korábbi tényezők is meghatározzák bizonyos mértékig a rendszerváltás utáni népesedési jelenségeket: A csökkenő gyermekvállalási trend mind a román, mind a magyar nemzetiség körében megfigyelhető 1992 és 2002 között, régióként eltérő mértékben. Ezek a tendenciák, amint azt a következőben látni fogjuk, jobban mérhetőek a női termékenység alapján.

Amint már a bevezetőben említettük, a rendelkezésünkre álló, a román Nemzeti Statisztikai Intézet részéről az 1990–2011. közötti évekre (igénylésre) kiadott, részletes, korszecifikus népmozgalmi nemzetiségi adatok alapján kiszámíthatók voltak a nemzetiségileg bontott születési adatok. A népszámlálás koréves adatai alapján – némi korrekcióval – kiszámíthatóvá vált a magyar nemzetiségű 15–49 éves korú nőkre jutó születések száma és a teljes termékenységi arányszám a 1992–2002, majd 2002–2011 közötti évekre (lásd Kiss, 2010; Veres, 2015: 166).

Ennek értelmében az erdélyi magyarokra számított teljes TFR értéke az erdélyi magyarok termékenységének alacsony és stabil jellegét mutatja, az 1990-es évek közepe és 2002 között alig változott: 1997-ben mért 1,24-es érték lecsökkent 1,21-re 2002-ig, majd az említett év után megemelkedett, értéke 2011-ben 1,3 fölötti volt. Ezek az értékek az 1990-es években még kisebb (0,1-gyel) alulmaradtak az országos átlaghoz képest, egészen 2002-ig, ezt követően az ország teljes népességén belül nagy fokú konvergencia valósult meg a termékenységi mutatók terén.

Az erdélyi magyarok körében regionális perspektívában a termékenység terén is jelentős eltéréseket figyeltünk meg, amelyek lényegében fennmaradtak. A TFR értéke mind 1997-ben, 2002-ben, mind pedig 2011-ben Székelyföldön volt a legmagasabb, ezt követi a Partium, majd a két szórványrégióban a legalacsonyabb – itt a mutató értéke mintegy 30 százalékkal volt alacsonyabb a székelyföldi értéknél 2011-ben. Székelyföldön 1997 és 2011 között a termékenységi mutató nem növekedett sokat, ám így is a 2011. évi érték meghaladta az országos átlagot. A Partiumban 1,27-ről lecsökkent 1,21-re, majd 2011-ig 1,33-ra emelkedett. Észak-Erdélyben 1-ről 0,92-re csökkent, Dél-Erdélyben pedig folyamatosan rendkívül alacsony, 1 körüli értéket mértünk, bár itt mérési hibára is gyanakodunk, ugyanis vegyes házasságok magas aránya miatt az újszülöttek nemzetiségi regisztrációja bizonytalan (lásd 7. ábra). A két, jelentősebb magyar szórványú régióban az alacsony termékenységet úgy is értelmezhetjük mint az etnikai reprodukció szintjét, amikor a biológiai reprodukció magasabb értékéből az asszimilációs veszteség levonódott (lásd Kiss, 2019).

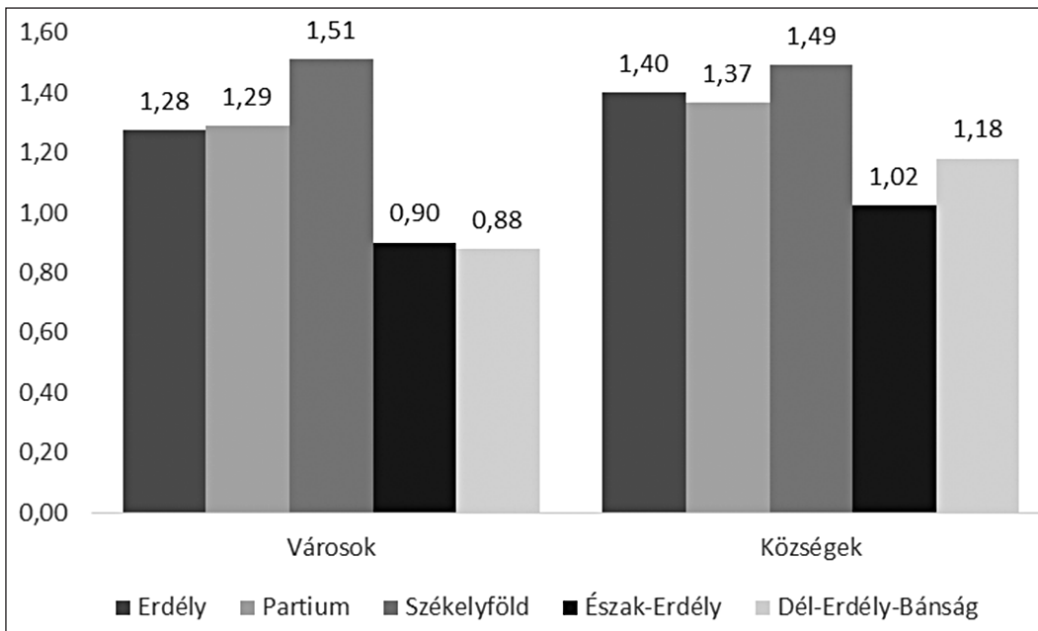

7. ábra. Az erdélyi magyarok teljes termékenységi arányszámái (egy nőre) regionálisan (1997, 2002, 2011)

Megj.: Az erdélyi magyarok megyei adatait a népszámlálási adatokkal korrigáltuk a 0 évesek száma alapján.

Forrás: INS-adatok, a szerző számításai (lásd még Veres, 2015; INS, 1992–2011) és népszámlálások (INS, 2013b).

Az erdélyi magyarok termékenységét településtípusok szerint is megvizsgáltuk. Ezek a város-falu eltérések, akárcsak országosan, főleg az 1990-es években, jelentősek voltak, de 2002 után fokozatosan lecsökkentek. Míg 1997-ben az erdélyi magyar városi népesség termékenysége mintegy 70 százalékkal volt alacsonyabb a községekben élő népességnél (1,67 és 0,93), és ez még 2002-ben is nagyjából fennmaradt, még alig volt némi eltérés, ám 2011-re ez lényegesen megváltozott: a városok és községek termékenysége elkezdett konvergálni mind országos, mind magyar nemzetiségi szinten, de még a községek magyar népessége esetében egytizednyi értékkel magasabb maradt a községeknél (1,40, a városi: 1,28). Regionálisan az eltérések nagyon lecsökkennek. Székelyföldön a különbség nem szignifikáns, a Partiumban a falusi népesség teljes termékenységi mutatói alig egytizednyivel magasabbak a városiakénál. A szórványrégiókban sincs lényeges eltérés, Dél-Erdélyben a falusi termékenység több mint két tizeddel meghaladja a városiakét, de ott mindkét érték rendkívül alacsony, a városi népesség körében még egy gyermek sem jutott egy termékeny korú nőre 2011-ben (lásd 2.7. ábra).

8. ábra. *Az erdélyi magyarok TFR-értékei regionálisan, településtípusok szerint, 2011*

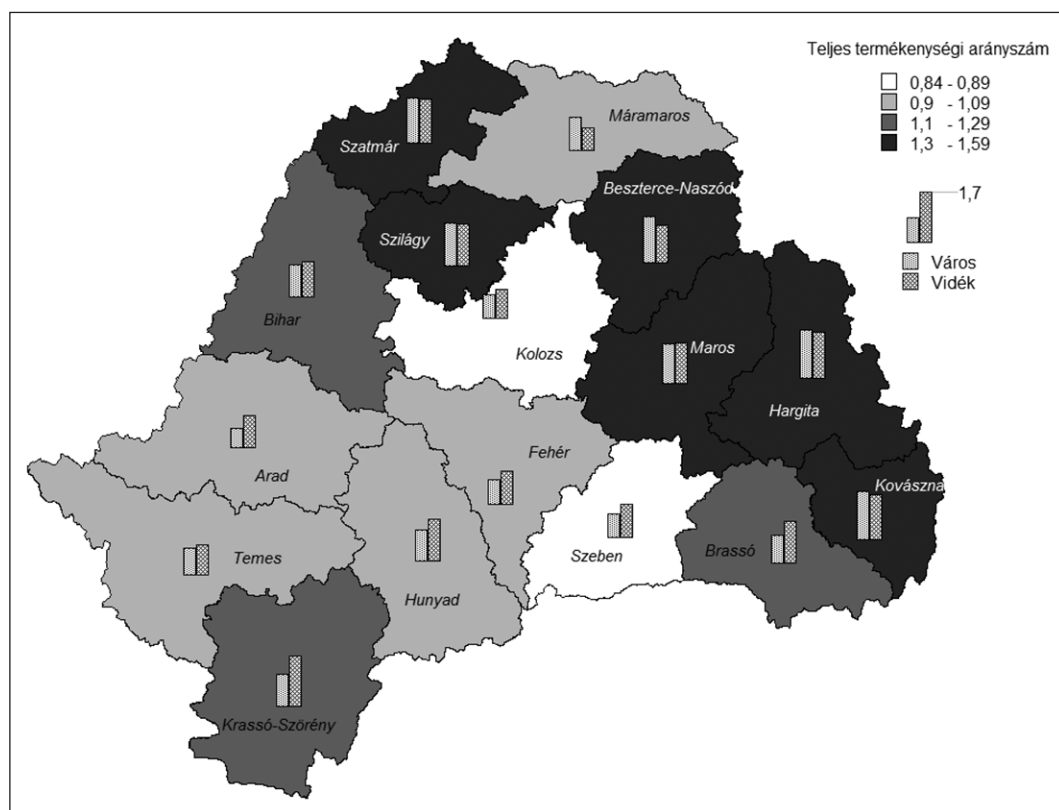
Megi.: A szórványmegyék adatait a 2011. évi népszámlálási adatokkal korrigáltuk, a 0 évesek száma alapján.

Forrás: A szerző számításai (Veres, 2015) rendelt nemzetiségi népmozgalmi adatok (INS, 2015) és a népszámlálás (INS, 2013b) alapján.

Három megyében a 2011. évi népszámlálás koréves adatai alapján korrigálva is termékenységcsökkenés figyelhető meg: Arad megyében 1,08-ról 1-re, Bihar megyében pedig jelentéktelen mértékben, 1,16-ról 1,14-re csökkent a tíz évvel korábbi szintről (lásd Veres, 2015: 171–

172). Erdélyben 2011-ben a székelyföldi megyék termékenységi mutatói voltak a legmagasabbak, Kovászna és Hargita megyében közel 1,6 gyermek jut egy 15–49 éves korú nőre vetítve (1,58), ezt követi Szatmár (1,52), Szilágy (1,42), Beszterce-Naszód (1,41) és Maros (1,36) megye, itt is a magyar népesség teljes termékenységi mutatói meghaladták akkor az országos átlagot. A többi megye magyarságának a termékenysége elmarad az országos átlagtól, és a magyarság erdélyi átlagától is (lásd 9. ábra).

A termékenység adatait elemezve megyénként, megfigyelhető, hogy az 1997. és 2002. közötti időszakhoz képest 2011-ben és 2011–2019 között a teljes termékenységi arányszámok a legtöbb erdélyi megyében növekedtek, és országos átlagban is elérték az 1,8 gyermek/nő értéket. A 2019–2022. évi megyei termékenységi mutatók alapján a székelyföldi megyék nem haladták meg az országos átlagot, mivel bekövetkezett egy kiegyenlítődés az ország különböző területein. Ebben a jelenségben szerepet játszott a külföldön élő román állampolgárok gyermekeinek hazai bejegyzése, akik nincsenek megfelelően elkülönítve a közzétett adatsorokban.

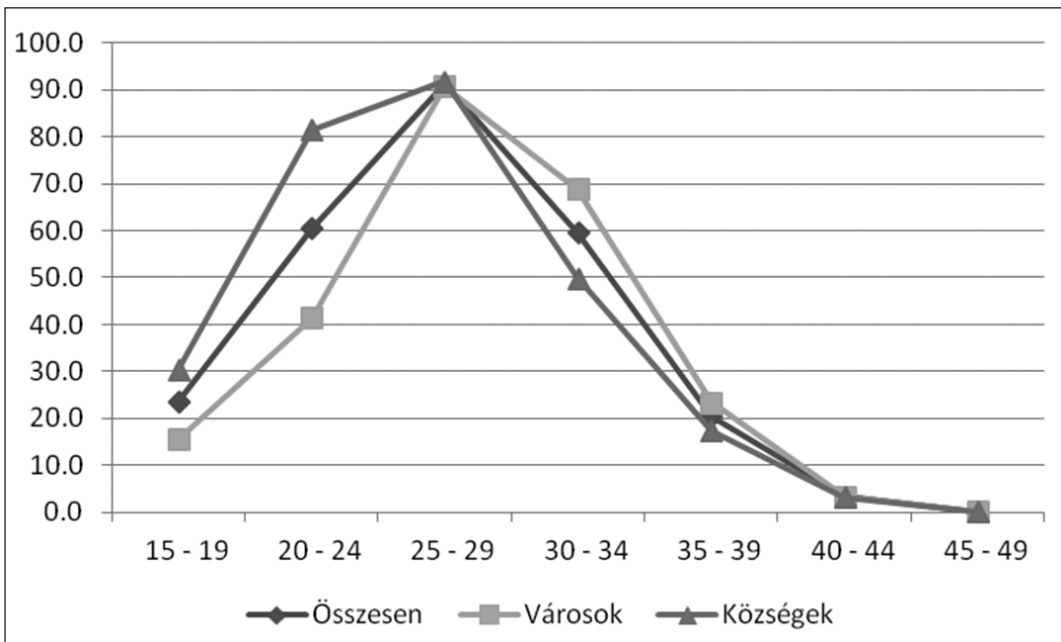

9. ábra. A vonatkozó teljes termékenységi arányszám (TFR) értékei a magyar népességre nézvést, Erdély megyéiben, településtípusonként (2011)

Forrás: Veres, 2015; INS adatai.

A szerző számításai alapján a térképet készítette Török Ibolya.

A korszpecifikus termékenységi arányszámok alapján megvizsgáltuk, milyen eltérések vannak életkor szerint a városi és falusi népesség körében a gyermekvállalás terén. Megfigyelhető, hogy míg 2011-ben mind a városi, mind falun élő erdélyi magyar nők 25–29 éves korcsoportban vállaltak a legnagyobb arányban gyereket, a korszpecifikus termékenységi arányszám mutatóértéke falun is, városon is 90 ezrelék. Ám eltérés van abban, hogy míg a falun élő 20–24 éves magyar nők körében ebben az életkorban többen vállaltak gyermeket (80 ezrelék), a városon élő 20–24 éves nők közül kevesebben (40 ezrelék). A 30 év fölötti korcsoportokban a városi nők látványosan több gyermeket vállaltak: 30–34 éves városi nők 70, a vidékieknek meg 50 ezreléke. Az ennél idősebbek körében már mindenhol nagyon alacsony a gyermekvállalás szintje (lásd 10. ábra).

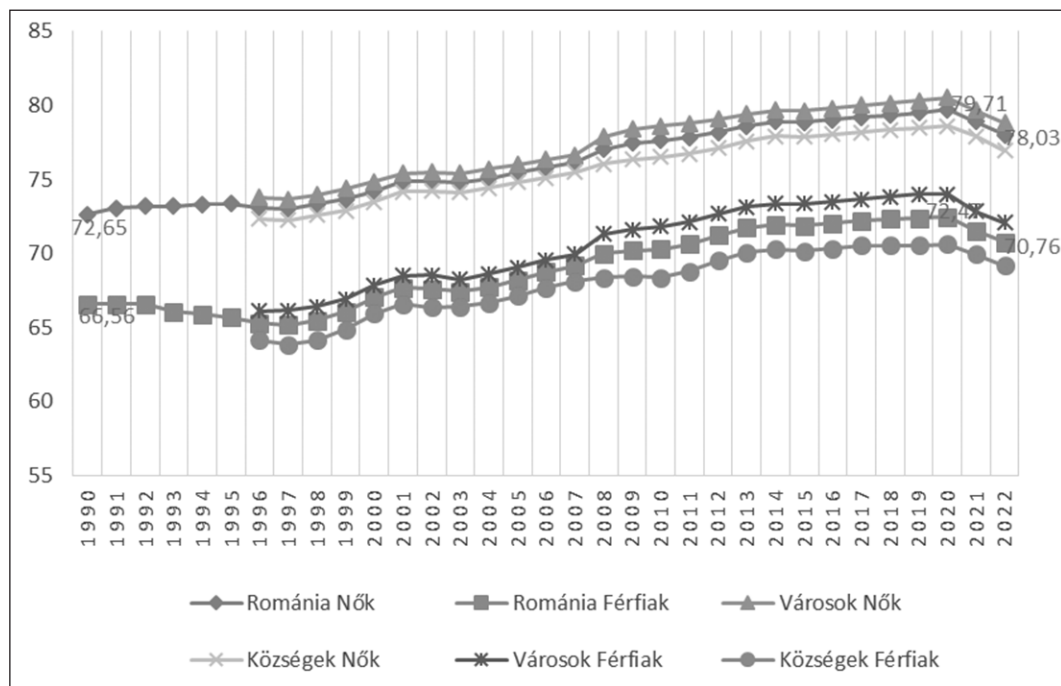
10. ábra. *A romániai magyar nemzetiségű női népesség korszpecifikus termékenységi arányszámai településtípusok szerint, 2011 (ezrelék)*

Forrás: (Veres, 2015) Az adatok forrása: rendelt népmozgalmi adatok, 1992–2011. (INS, 2015)

4.5. Halandóság és várható élettartam

A korszpecifikus halandóság adataira épül a népesség születéskor várható élettartama. Férfiak és nők körében eléggé eltérő értékek jellemzők, ezért külön számítják ki. Ez a mutató Romániában 1990-ben a nők esetében 72,65, a férfiak esetében pedig 66,56 év volt. A rendszerváltás utáni válságidőszakban, egészen 1997-ig, a nők esetében stagnált (73 év), a férfiak esetében még le is csökkent 65,15 évre. Ezt követően indult el egy lassú növekedés, ami látványosabb volt 2003 és 2009 között, így a férfiak elérték a 70, a nők a 77,5 évet átlagosan. A 2009–2010. évi világválság Romániában csak a vidéki férfiak esetében stagnálta a várható élettartamot, bár az

egész országban lelassult a mutató értékének növekedése. 2011-től ugyancsak lassú, de folyamatos növekedés figyelhető meg mindkét nem esetében, falun és városon is, ezáltal 2020-ig mindkét nem esetében több mint két évet hosszabbodott a várható élettartam, és 1990 óta pedig a férfiak esetében 6, a nők esetében pedig 7 évet, majd a koronavírus-járvány ideje alatt (2020–2022) visszaesett több mint másfél évet, de 2023-ban újra elérte, kissé meghaladva a 2020-as értéket: nők esetében valamivel 79 év fölött, férfiaknál 72 év fölötti értékekkel (lásd 11. ábra).

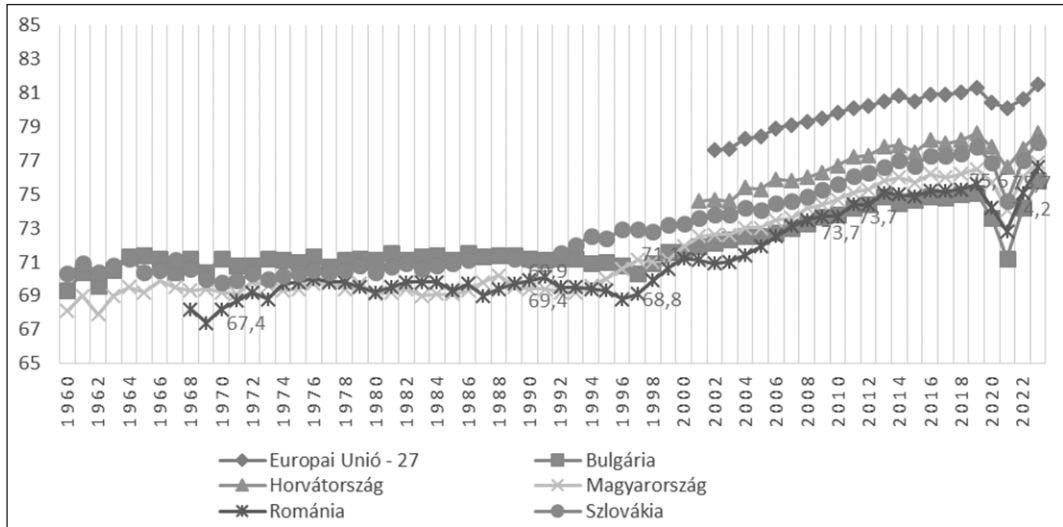

11. ábra. Születéskor várható átlagos élettartam Romániában, nemek és településtípus szerint, 1990–2022

Forrás: Tempo online (INS, 2023)

A születéskor várható élettartam romániai alakulását az európai átlaghoz, illetve a környező országok fejlődéséhez viszonyítva értékelhetjük érdemben. Amennyiben visszatekintünk egészen 1969-ig, akkor Romániában 67,4 év volt a születéskor várható élettartam, a teljes népességre, átlagban, ez az érték legalább egy évvel elmaradt a szomszédos országoktól. Ezt követően, 1971-től kissé javult a helyzet, és Románia várható élettartama Szlovákiával és Magyarországgal megegyező szintre emelkedett, 1974-ben meghaladta a 70 évet. Ezt követően egészen 1992-ig csak Magyarországhoz álltak közel a romániai értékek, Szlovákia és Bulgária 1-2 évvel magasabb várható élettartammal rendelkezett akkoriban. Az 1990-es évek közepétől egészen 2006-ig Romániában a születéskor várható élettartam még a környező országoktól is leszakadt 1-2 évvel legalább. Az 1996. évi 68,8 éves mélypontról a 2000-es években a mutató viszonylagos, lassú növekedés után újra meghaladta a 70 évet, és az évtized végére elérte a 73,7 évet. Ez a romániai növekedés csak arra volt elég, hogy meghaladja a bulgáriai átlagot, és annyira lefaragjon a lema-

radásából, hogy mindössze kevesebb mint egy évvel maradjon el a magyarországi átlagtól. A világvárvány okozta ingadozást követően 2023-ra a romániai születéskor várható élettartam elérte a 76,6 évet, kissé meghaladva a bulgáriai, és megközelítve, de 0,3 évvel elmaradva a magyar átlagtól. Ám a számos KKE-i ország lakossága ennél mintegy 2 évvel, az Európai Unióban pedig átlagosan 6 évvel élhetnek többet az emberek, mint Romániában a két nem átlagára számítva (lásd 12. ábra).

12. ábra. Születéskor várható átlagos élettartam Romániában és néhány országban, 1960–2023
Forrás: EUROSTAT, 2023

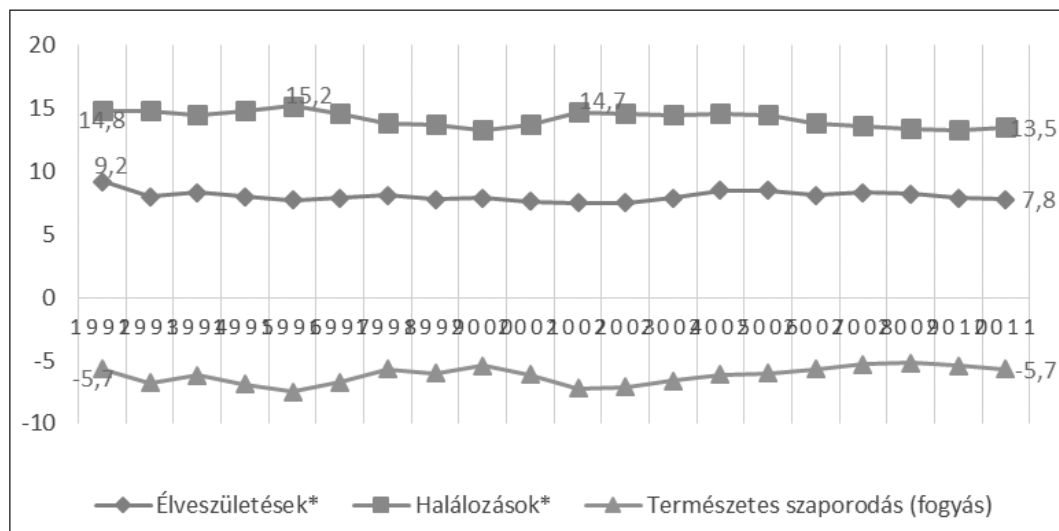
A születéskor várható átlagos élettartam mutatóját bár ki lehet számítani bizonyos megszorításokkal az erdélyi magyarokra külön is, viszont a kisebb-nagyobb torzító tényezők hatása miatt úgy tekinthetjük, hogy a romániai átlagértékek vagy az ehhez nagyon közelálló erdélyi átlagok jól közelítik az erdélyi magyarok várható élettartamát is, hiszen a magyar nemzetiségűek is ugyanazokhoz az egészségügyi szolgáltatásokhoz férnek hozzá, mint a többségi népesség, és életmód tekintetében csak azok a különbségek értelmezhetők, amit a területi adatok amúgy is felszínre hoztak.

4.6. A természetes szaporodás/fogyás

Befejezésül elemezzük a romániai magyarok természetes népmozgalmi egyenlegét az elmúlt három évtizedben. Az egész időszakra nem ugyanolyan minőségűnek tekinthetők a nemzetiségileg bontott népmozgalmi adatok, ezért differenciáltan tárgyaljuk a népszámlálások közötti időszakokat. A romániai magyarok természetes szaporodásának vizsgálata lehetővé vált 1992 és 2011 között, miután a román Országos Statisztikai Intézet (INS) 1990-től kezdődően hozzáférhetővé tette a természetes népmozgalom nemzetiségi adatait. Így a születések, halálozások magyar népességi adatai alapján a természetes szaporodás egyenlegét is ki tudjuk számítani. Az adatok felvételének bizonytalanságai miatt a szórványmegyekben a nyilvántartott nemzetiségi

adatok korrekcióra szorultak (lásd Veres, 2015; Kiss-Barna, 2012: 38). A 2011 és 2021 közötti időszakra vonatkozóan a népmozgalmi adatok korrekcióját a 2021. évi népszámlálás eredményeinek friss közreadása miatt még nem sikerült elvégezni, és kérdéses, hogy a népszámlálás nemzetiségi adatfelvételének minősége, hiányosságai mennyire lesznek alkalmasak, hogy segítségükkel a népmozgalmi adatokat korrigálni lehessen.

Ezzel együtt kijelenthetjük, hogy az erdélyi/romániai magyarok nyers élveszületési arányszámai (az ezer főre eső élve születések száma) 1990 és 2011 között mindvégig alacsonyabbak voltak a romániai átlagértékeknél, 8 és 9 ezrelék között mozogtak, csökkenő tendenciával. Ennek fő oka a magyar népesség fokozottabb előregedése, még akkor is, ha a női termékenység ugyanakkora, mint az országos átlag, vagy időnként kissé meghaladja azt. A halálozások ezer főre eső arányszámjai, amelyeket standardizálással számítottunk ki az országos értékből, 1990 után nem sokat változtak. A periódus elején 14 ezrelék körül volt a mutató értéke, majd 1998–2001 között valamivel 14 ezrelék alá csökkent, 2002-ben visszaemelkedett 14 ezrelék fölé, majd 2007-től újra kissé 14 ezrelék alá csökkent, értéke 2011-ben 13,5 ezrelék volt (lásd 13. ábra).

13. ábra. A romániai magyarok bruttó élveszületési, halálozási és a természetes szaporodási arányszámjai, 1992–2011 (1000 főre)

Forrás: Nem publikált (megrendelésre közölt) népmozgalmi adatok, INS, 1992–2011.
(* Saját számítás)

A rendszerváltás óta az erdélyi/romániai magyarok természetes szaporodásának (fogyás) egyenlege tehát negatív volt. Az 1991–2002 közötti időszak első részében -6 ezrelék körüli volt a természetes fogyás arányszáma, ezt követően évről évre nőtt, 1996-ban -7,5 ezrelékre, majd 2002 után -6 és -7 ezrelék között ingadozott, 2006-ig, 2007 után kissé mérséklődött -5 és -6 ezrelék közötti értékekre, 2011-ben pedig -5,7 ezrelék volt az értéke (lásd 13. ábra). Ez azt jelenti, hogy abszolút számokban kifejezve, a nagyobb halálozási adatok és az alacsonyabb szüle-

tésszámok miatt 2002–2004 között évi 9–10 000 fővel, a 2007–2011 közötti időszakban pedig évi 6–7000 fővel csökkent átlagosan az erdélyi magyarság lélekszáma (lásd: Veres, 2015; 1. Melléklet).

Az ezt követő időszakban, ha kiindulunk a 2011. évi viszonyokból, azt mondhatjuk, hogy a romániai átlagos bruttó halálozási arányszámhoz képest a magyar népesség értéke 2 ezreléssel magasabb. Mivel a mutató értéke eléggé stabil volt Románia-szinten, tekinthetjük úgy, hogy a magyarok esetében is stabil volt. A születések arányszáma országos szinten 2011 és 2019 között mintegy 1 ezreléssel emelkedett. Jó okunk van arra, hogy ezt a magyarok esetében is érvényesnek tekintsük, mivel a magyarok lakta megyék többségében is érzékelhető volt a növekedés, és a területi TFR-értékeknek a magyarokra súlyozott átlaga is megközelítette az országos átlagot mindvégig (lásd a mellékletet).

Ennek értelmében feltételezhetjük, hogy 2019-re a magyarság természetes fogyásának arányszáma 4,7 ezrelékre mérséklődött. A koronavírus-járvány éveiben viszont a halandósági mutatók megnöttek, és a születések száma visszaesett, így a természetes fogyás mértéke országosan 2021-ben 4,5, és 2022-ben 7 ezrelék volt. Az országos értékhez hozzáadjuk a korábban is jellemző, 2 ezreléssel magasabb halálozási veszteséget, az erdélyi/romániai magyarság természetes fogyásának arányszáma 2020–21-ben 6,5, 2022-ben pedig 9 ezrelék lehetett. Ez alapján a 2011. évi 1,284 milliós valószínű népességszámból kiindulva (Veres, 2015: 37) 2019. év végéig a magyarság lélekszáma Romániában mintegy 78,3 ezer fővel csökkent, a 2021. decemberi 1,1 milliós valószínű lélekszámmal viszonyítva (lásd a mellékletet).

5. KÖVETKEZTETÉSEK

A második demográfiai átmenet és az RWA-modell fogalmai szerint értelmezve a demográfiai trendek alakulását, különösen a gyermekvállalással kapcsolatos magatartás változását, megállapítható hogy az 1989/90. évi rendszerváltást követően Romániában viszonylag gyors és jelentős mértékű (40%-os) termékenységsökkenés következett be. Ezt a csökkenést egyaránt meghatározták az 1990-es évek gazdasági és létbizonytalanságai, amikor még Romániában mindezek mellett nem volt jól kialakított gyermek- és családtámogatás-politikai rendszer sem (később fokozatosan kiépült egy gyestípusú, kétéves gyereknevelési támogatás, ám a gyermekek utáni adókedvezmények nevésgégen alacsonyak ma is). A csupán egy-két gyermek vállalására való törekvést korábban az abortusztilalom nehezítette. Mivel nem tekinthetjük az 1990-es évek politikai rendszerét jóléti államnak, így nem is várható el, hogy a második demográfiai átmenet tényezői (párkapcsolatcentrikus mentalitás, élettársi kapcsolatok terjedése, többféle családmódel terjedése, az önmegvalósító fogamzásgátlás elterjedése) kiteljesedjenek, mivel például az egyszülős családok megélhetése különösen nehéz volt, és így tovább. Azok a keretek, amik a termékenységsökkenés mellett Nyugat-Európában elterjedtek, csak a 2000-es évektől váltak hozzáférhetővé Romániában. A kiépülő családtámogatási rendszer, a házasságkötések és válások jogi feltételeinek változása stb. lehetővé tették a családmódellek pluralizálódását, majd a válások növekedésével és az élettársi kapcsolatok számának viszonylagos növekedésével a házasságkötések és az első gyermek vállalásának későbbre tolódását. A gazdaságilag stabilabb időszakokban (2004–2009, 2012–2019, lásd Veres, 2018) a termékenység szintje emelkedett, néhány évben

még kismértékben meg is haladta az országos átlagot, ám a romániai magyarok vonatkozásában az előrehaladott előregedési trendek miatt ez a jelenség csak kismértékben járult hozzá a negatív természetes szaporodás mérsékléséhez. Az erdélyi magyarok, amint láttuk, nem egységesek sem az előregedés, sem pedig a termékenységi magatartás vonatkozásában. A székelyföldi régió az országos átlagnál is kissé fiatalabb, míg a szórványmagyarság rendkívül előregedett, és alacsony termékenység jellemzi, és viszonylag erősek az identitásváltást valószínűsítő körülmények.

Vizsgálva a születésszámok és a negatív természetes szaporodás szerepét, súlyát a romániai/erdélyi magyarok létszámcsökkenésében, a többi demográfiai tényezőhöz viszonyítva, megállapítható, hogy mindhárom évtizedben, 1990 és 2022 között, a negatív természetes szaporodás (fogyás) nagyobb szerepet játszott az országos szintű népességfogyáshoz képest, mint a migrációs különbözet egyenlege, és ehhez még hozzá kell számolni az identitásváltásra visszavezethető asszimilációs veszteséget is. A népszámlálások által (is) lehatárolt évtizedek szerint elemezve a népességszámcsökkenés összetételét, kisebb eltéréseket figyelhetünk meg. Az 1992 és 2002 közötti időszakban a mintegy 200 ezer fős létszámcsökkenés kissé több mint felét a természetes fogyás tette ki (lásd Veres, 2004a; Kiss, 2004), az asszimilációs veszteséget pedig 5–10 százalékra becsülhetjük, a migrációs veszteség pedig 80–85 000 főre volt tehető, amely 40–45 százalékát tette ki a teljes csökkenésnek. Az ezt követő időszakban, 2002 és 2011 között, az erdélyi/romániai magyarság lélekszáma 206 754 fővel csökkent. A korábbi kutatásokból tudjuk, hogy a negatív természetes szaporodásnak tulajdoníthatóan, a születések és halálozások száma közötti eltérés mintegy 36,8 százalékát tette ki. Emellett számolhatunk egy 5 százalékos (direkt és indirekt) asszimilációs veszteséggel, így a külföldre irányuló, negatív migrációs egyenleg a népességszámcsökkenés nagyobb részét képezte, mintegy 60,8 százalékban (lásd Veres, 2015: 242–245). Ezek egy része esetében még számíthatunk a visszatérő migrációs jelenségre, amely országos szinten megfigyelhető, ám az erdélyi magyarok esetében az iskolarendszerbe való beilleszkedési nehézségek okán erre kismértékben számíthatunk. A 2011. és 2021. évi népszámlálások időszakában a tanulmányban jelzett becslési módszer alapján, a romániai/erdélyi magyarok népességszámcsökkenését a nemzetiségi adatokkal nem rendelkező népesség korrekciós becslésével kiegészítve, a valószínű népességszámok összevetésével számítottuk ki, amely kisebb a közölt nemzetiségi adatok puszta számtani hányadosánál. Eszerint, a 178 325 főnyi népességszámcsökkenésnek 44 százaléka (78 389 fő) és egy 10 százaléknyi asszimilációs veszteség mellett (17 800) mintegy 46 százalékot tekinthetünk negatív migrációs egyenlegnek, azaz 82 000 főt. Ennél több is lehetett az elvándorlók száma, de lehettek visszatérők is (lásd még Horváth, 2023).

I. MELLÉKLET: A ROMÁNIAI MAGYAROK TERMÉSZETES FOGYÁSÁNAK BECSLÉSE 2011–2022 KÖZÖTT

Év	Romániai magyar népességszám	Természetes fogyás arányszáma*	Becsült TFR**
2011	1 284 110	5,7	
2012	1 276 791	5,7	1,45
2013	1 269 513	5,7	1,51

Év	Romániai magyar népességszám	Természetes fogyás arányszáma*	Becsült TFR**
2014	1 262 911	5,2	1,59
2015	1 256 471	5,1	1,61
2016	1 250 314	4,9	1,69
2017	1 244 312	4,8	1,77
2018	1 238 464	4,7	1,79
2019	1 232 643	4,7	1,81
2020	1 224 631	6,5	1,77
2021	1 216 671	6,5	1,66
2022	1 205 721	9	
Természetes egyenleg	78 389		
Teljes népességi egyenleg	178 325		
Migrációs + asszimilációs veszteség	99 936		

* Becsült természetes fogyás arányszáma, romániai átlagértékek (Tempo) és a 2011. évi számitott adatok alapján (Veres, 2015), saját számítás

** $TFR-hu.=,22,1*HR+13,1*CV+16,8*MS+11,2*BH+9,5*SM+4*SJ+17,2*CJ+6*AR$

Forrás: 2021. évi népszámlálás (INS, 2023) és Tempo online adatok alapján, saját számítás

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Blacker, C. P. (1947). Stages in population growth. *Eugenics Review*, 39, 81–10.
- Brubaker, R., Feischmidt M., Fox, J., & Grancea, L. (2006). *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press.
- Coal, A. J. (1973). The Demographic Transition Reconsidered. International Population Conference, Liège. Konferencia.
- Coleman, D. (2004). Why we don't have to believe without doubting in the „Second Demographic Transition” – some agnostic comments. *Vienna Yearbook of Population Research*, (2), 11–24.
- Csata, Z., Tóth-Batizán, E., & Lelkes, G. (2022). Report on the Self-perceived Health Condition of Minority Hungarians in Central and Eastern Europe. *Erdélyi Társadalom*, 20(2), 9–48., DOI: 10.17177/77171.275
- EUROSTAT (2022). Eurostat-adatbázisok. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (letöltve: 2022. 11. 15.)
- EUROSTAT (2023). Eurostat-adatbázisok. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (letöltve: 2023. 10. 15.)
- Frejka, T. (2008). Determinants of family formation and childbearing during the societal transition in Central and Eastern Europe. *Demographic Research*, 19(7), 139–170.

- Geambaşu, R. (2009). Nemek közötti egyenlőtlenségek Erdélyben és Magyarországon a 21–44 év közötti népesség körében. In Z. Spéder (szerk.), *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. Kutatási Jelentések 86 (243–274. o.). KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Geambaşu, R., & Vita, E. (2020). A gyermekvállalás ára? Erdélyi magyar fiatalok elképzelései a munka és magánélet egyensúlyáról. In V. Veres (szerk.), *Erdélyi magyar ifjúság. Szociológiai jellegzetességek és változások 2001 és 2016 között* (69–108. o.). Kolozsvári Egyetemi Kiadó.
- Gyurgyik L., & Kiss, T. (2010). *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*. EÖKIK.
- Hărăguş, M. (2011). Early motherhood in Romania: associated factors and consequences. *Revista de cercetare si intervenție socială*, 32(3), 63–85.
- Hoem, J., Kostova, D., Jasilioniene, A., & Mureşan, C. (2009). Traces of the Second Demographic Transition in Four Selected Countries in Central and Eastern Europe: Union Formation as a Demographic Manifestation. *European Journal of Population*, 25(3), 239–255. doi:10.1007/s10680-009-9177-y
- Horváth, I. (2004). Az erdélyi magyarság vándormozgalmi vesztesége 1987–2001. In T. Kiss (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion.
- Horváth, I. (szerk.). (2017). *Raport de cercetare–SocioRoMap. O cartografiere a comunităților de romi din România*. Editura ISPMN.
- INS (1994). *Recensământul general al populației și al locuințelor din România în anul 1992*. Vol I–IV. Comisia Națională de Statistică.
- INS (2003). *Recensământul general al populației și al locuințelor din România în 2002. Rezultate finale I. Structura demografică*. Institutul National de Statistică. www.insse.ro/recensamant.ro (Utolsó letöltés: 2019. 09. 10.)
- INS (2004). *Recensământul general al populației și al locuințelor din România în 2002. Rezultate finale IV. Structura etnică și confesională*. Institutul National de Statistică. www.insse.ro/recensamant.ro (Utolsó letöltés: 2019. 09. 10.)
- INS (2013a). *Recensământul populației și al locuințelor din România, la 20 octombrie 2011. Vol I. Populație – Structură demografică*. INS.
- INS (2013b). *Recensământul populației și al locuințelor din România, la 20 octombrie 2011. Vol II. Populație – Structura etnică și confesională*. INS.
- INS (2015). Nem publikált (rendelt) népmozgalmi és 2011. évi népszámlálási adatok (Date republicate, comandate de la INS, Centrul National de Pregătire Statistică nr. 69/19.02.2015)
- INS (2023). *Recensământul populației și al locuințelor din România, la 1 decembrie 2021*, <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive/> (Utolsó letöltés: 2023.10.15)
- INS-Tempo (2023). *Tempo online*. <http://statistici.insse.ro/shop/> (Utolsó letöltés: 2023. 10. 15.)
- Kapitány, B., & Spéder, Z. (2021). Gyermekvállalás. In J. Monostori, P. Óri, & Z. Spéder (szerk.), *Demográfiai Portré 2021. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (45–64. o.). KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

- Kiss, T. (2004). Az erdélyi magyar népességet érintő természetes népmozgalmi folyamatok: 1992–2002. In: T. Kiss (szerk.), *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion. <https://adatbank.ro/inchtm.php?akod=334>
- Kiss, T. (2010). *Adminisztratív tekintet*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kiss, T., & Barna, G. (2012). Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. *Working Papers* 43. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kiss, T. (2019). A reprodukció magatartás etnikai különbségei Erdélyben. *Kisebbségi Szemle*, 4(4), 51–75.
- Kligman, G. (2000). *Politica duplicității*. Humanitas.
- Kotowska, I., Józwiak, J., Matysiak, A., & Baranowska-Rataj, A. (2008). Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes? *Demographic Research*, 19, 795–854. doi:10.4054/DemRes.2008.19.22
- KSH (2012). *Magyarország demográfiai évkönyve*. KSH.
- Lesthaeghe, R., & Vanderhoeft, C. (2001). Ready, willing and able: a conceptualization of transitions to new behavioral forms. In J. B. Casterline (szerk.), *Diffusion processes and fertility transitions. Selected perspective* (240–264 o.). National Academy Press
- Lesthaeghe, R., & Neels, K. (2002). From the first to the second demographic transition: An interpretation of the spatial continuity of demographic innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*, 18(4), 325–360
- Liefbroer, A. C., & Fokkema, T. (2008). Recent Trend in Demographic Attitudes and Behaviour: Is the Second Demographic Transition Moving to Southern and Eastern Europe? In J. Surkyn, P. Deboosere, & J. van Bavel (szerk.), *Demographic challenges for the 21st century. A state of the art in demography* (115–141. o.). VUBPRESS Brussels University Press
- Monostori, J., Őri, P., & Spéder, Zs. (2021). *Demográfiai Portré 2021. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (45–64. o.). KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Mureșan, C. (2008). Cohabitation, an alternative for marriage in contemporary Romania: a life table description. *Demografia*, 51(5), 36–65.
- Mureșan, C. (1999). *Evoluția demografică a României (1870–2030)*. University Press.
- Mureșan, C., Hărăguș, P.-T., Hărăguș, M., & Schröder, C. (2008). Romania: Childbearing Metamorphosis within a Changing Context. *Demographic Research*, 19(2), 855–906.
- Notestein, F. W. (1945). Population-The long view. *Food for the World*, 36–57.
- Roussel, L. (1980). Mariages et divorces. Contribution à une analyse systématique des données matrimoniales. *Population*, 35(6), 1025–1040.
- Rotariu, T. (2006). Romania and the Second Demographic Transition: The Traditional Value System and Low Fertility Rates. *International Journal of Sociology*, 10–27.
- Rotariu, T. (2011). Some Considerations on the End of the Demographic Transition and Post-Transitional Processes. *Romanian Journal of Population Studies*, 1, 5–29.
- Sobotka, T. (2008). The diverse faces of the Second Demographic Transition. *Demographic Research*, 19(8), 171–224.
- Spéder, Zs. (2009). *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón. Kutatási Jelentések* 86. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

- Spéder, Zs., & Veres, V. (2009). Gyermekvállalási szándékok, családnagyság. In Zs. Spéder (szerk.), *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. Kutatási jelentések (86). KSH-NKI.
- Szabó, B. & Veres, V. (2020). Szociális ellátás, egészségügy és egészségi állapot. In J. Benedek (szerk.), *Erdély. Tér, gazdaság és társadalom*. Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvári Egyetemi Kiadó.
- Tóth-Batizán, E., Gáspár, Sz., Csata, Zs., & Barna, G.(2020). Egészségügyi Ellátás És Halálokok Erdélyben. *Erdélyi Társadalom*, 18(2), 177–209.
- Van de Kaa, D. J. (1987). Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, (42), 1–59.
- Veres, V. (2002). A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedében. *Korunk*, III(2), 4–18.
- Veres, V. (2004). A romániai magyarság termékenysége 1992–2002 között regionális összehasonlításban. *Erdélyi Társadalom*, 2(1) 69–96.
- Veres, V. (2006). *Demográfia és népességszociológia*. Egyetemi Kiadó.
- Veres, V. (2015). *Népességszerkezet és nemzetiség*. Egyetemi Kiadó.
- Veres, V. (2015b). The minority identity and the idea of the 'unity' of the nation: the case of Hungarian minorities from Romania, Slovakia, Serbia and Ukraine. *Identities*, 22(1), 88–108.
- Veres, V. (2018). Társadalmi-gazdasági változás és fejlődés Romániában, közép- és kelet-európaikontextusban. *Erdélyi Társadalom*, 16(1), 105–149. <https://doi.org/10.17177/77171.210>
- Veres, V., & Papp Z. A. (szerk.) (2012). *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Veres, V. (2023a). Hogyan csökkent a magyarok száma Erdély megyéiben, ha az „ismeretlen” nemzetiségűekkel is számolunk? *Transtelex*, 2023. 01. 02. <https://transtelex.ro/best-of/2023/02/04/nepszamlalas-teruleti-adatok-romania-magyarok-csokkenese-veres-valer>
- Veres, V. (2023b). A 2021. évi népszámlálás nemzetiségi adatait hangsúlyosan módszertan-specifikusan kell értelmezzük. *Transtelex*, 2023. 02. 04. <https://transtelex.ro/kozelet/2023/01/02/veres-valer-nepszamlalas-eredmenyek-2021>
- Vita, E., & Geambaşu, R. (2022). A határon túli magyar fiatalok párkapcsolat-formálódásának trendjei az ezredforduló után. *Kisebbségi Szemle*, 7(2), 7–40.

Horváth István¹

Az 1989 (előtti és) utáni Romániából kiinduló migrációs folyamatok

Kivonat

A tanulmány átfogó képet nyújt a romániai migrációs folyamatokról, különös tekintettel az 1989-es rendszerváltás utáni időszakra, miközben a migráció alakulását a globalizáció szélesebb perspektívájába helyezi. A migrációs dinamikát a migrációs potenciál és migrációs képesség kettőségébe helyezi. A migrációs képesség változásának a függvényében határol el sajátos migrációs rezsimként működő migrációs periódusokat. Ugyanakkor az elvándorló népesség dinamikáját a migrációs képesség és a változó globalizációs dinamikák kontextusába ágyazza.

Kulcsszavak: nemzetközi migráció, migrációs statisztika, migrációs rezsim, Romániából kiinduló migráció története

Abstract: Migration Processes Originating from Romania (Before and After 1989)

The study provides a comprehensive overview of migration processes in Romania, with a particular focus on the post-1989 period of transition, situating migration within the broader framework of globalization. Migration dynamics are analyzed through the dual lens of migration potential and migration capability. The study delineates specific migration regimes as distinct periods shaped by changes in migration capability. Simultaneously, the dynamics of emigrant populations are contextualized within migration capability and shifting globalization dynamics.

Keywords: international migration, migration statistics, migration regime, history of emigration from Romania

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Horváth István (2023). Az 1989 (előtti és) utáni Romániából kiinduló migrációs folyamatok. *Erdélyi Társadalom*, 21(2), 43–62. <https://doi.org/10.17177/77171.285>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

¹ Egyetemi tanár, BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet. E-mail: istvan.horvath@ubbcluj.ro

1989 ELŐTTI VÁNDORMOZGALMI FOLYAMATOK

Az első globalizációs hullám

Az agrártársadalmak tényszerűen nem voltak stabil „migrációmentes” társadalmak (inváziók, túlnépesedés vagy éppenséggel elnéptelenedés okán bekövetkező betelepítések). Viszont az agrártársadalmak a történeti perspektívában értelmezett, hosszú távú népességstabilitás fenntartására voltak berendezkedve. Agrártársadalmi logikában egy térség eltartóképessége és a népesség közötti egyensúly megteremtése és fenntartása volt a cél, az eszményi egyensúlyi állapot. Ez a rendkívül alacsony népszaporulat és a nagyon lassú technológiai fejlődés közepette alaphelyzetben adottnak tekinthető volt.

Ehhez képest az ipari társadalmak, illetve a gazdaság globális integrációja olyan gazdasági logikát eredményezett, amely egyfajta módon a népesség területi mobilitását normalizálta. Ez részben az első demográfiai átmenet precedens nélküli népességnövekedésével, részben az ipartelepítési logikákkal függött össze. Ezek inkább a már működő ipari létesítményekhez történő integrálódást, illetve a térségben fellelhető nyersanyagforrásokat részesítették előnyben, mintsem a helyi munkaerő bázisát. A korai iparosítás során az ipari fejlődés egyik legkevésbé problémás változója a munkaerő áramoltatása volt. Például a 19. század végi és 20. század eleji bánági vagy dél-erdélyi ipar fejlődésében a szükséges humán erőforrás jelentős részét a migráció biztosította (Kókai, 2012). A globálisan integrált gazdaság tekintetében nyilvánvaló, hogy a fejlődés jelentős aszimmetriákat eredményezett a világ különböző régiói között. Az úgynevezett centrális térségek gazdasági fejlődése gyakran a perifériák rovására valósult meg, elkerülhetetlenül migrációs folyamatokat generálva.

A tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben demográfiai és gazdasági modernizációs szempontból az erdélyi térségen belül felemás állapotok uralkodtak. Nyugat-Európában a demográfiai modernizáció jelei a tizenkilencedik század során egyértelművé váltak: fokozatosan és jelentősen csökkent a születések száma, miközben az átlagéletkor növekedésének köszönhetően a halálzási ráta is csökkent. 1910-ig azonban Erdély kétharmad részében még nem kezdődött meg a termékenységszökkenés (Ájus, 2010: 136), így a népesség erőteljes növekedése volt jellemző. Eközben a modern infrastruktúra kiépítése, az iparosítás és az urbanizáció szempontjából a térség (a Bánágot és Dél-Erdélyt kivéve) nemcsak Európa, hanem még Magyarország viszonylatában is perifériának számított. Ennek következményeként a népességnövekedés üteme messze meghaladta a gazdasági fejlődés dinamikáját. A korlátozott földhozzáférés, mérsékelt ipari fejlődés és a mezőgazdaságból élő, ám jelentősen növekvő népesség kombinációja jelentős agrárnépesség-többletet eredményezett, amely mértéke Ó-Romániában 30–35%, míg Székelyföldön 20–25% körülire becsülhető (Georgescu, 1943: 60; Golopenția, 1940: 37; Venczel, 1988).

Az 1870–1913 közötti időszakot számos gazdaságtörténész az első átfogó globalizációs hullámként azonosítja (Hirst et al., 2015: 2–3). Ez a térség gazdaságára is jelentős hatást gyakorolt: a technológiai fejlődés és a behozatali áruk növekvő volumene mélyen integrálta a helyi gazdaságokat a globális struktúrába. Ugyanakkor a keleti perifériák gazdasági növekedése ellenére fennmaradtak a Nyugat és Kelet közötti gazdasági aszimmetriák, amelyek Kelet-Közép-Európa periférikus helyzetét tovább erősítették (Berend, 2013: 30–39). Ez az időszak nemcsak a kereskedelem és az áruforgalom volumenének drámai növekedését, hanem a munkaerőpiac globális

szintű kiterjesztését is eredményezte, amely az erdélyi népfelesleget elsősorban Amerika és az Ókirályság felé irányította.

A tizenkilencedik század végére az Egyesült Államok munkaerőigénye jelentősen megnövekedett. A korábban főként Nyugat-Európából érkező bevándorlók mellett egyre nagyobb számban érkeztek migránsok Kelet-Európából is. Például míg 1880-ban az Osztrák–Magyar Monarchiából és Oroszországból érkező bevándorlók száma 150 ezer volt, addig 1890-re csak a Monarchiából származók száma elérte az 593 ezret, 1910-re pedig meghaladta a 2 milliót (Bade, 2003: 93). Az 1846–1924 közötti időszakban az Osztrák–Magyar Monarchia lakosságának mintegy 10%-a hagyta el Európát (Massey, 1988: 386).

Erdély más országrészekhez képest kisebb mértékben vett részt az amerikai kivándorlásban, ugyanakkor jelentős kibocsátó térsége volt a korabeli romániai bevándorlásnak. Az akkori Románia mezőgazdasági termelése 3,7-szeresére nőtt, amely főként a termőföldek növekedésének, és nem a termelékenység javulásának köszönhető (Murgescu, 2010: 120–133). Emellett a kézművesipar fejlődése is számos bevándorlót vonzott. 1860 és 1914 között az Ókirályság pozitív migrációs mérleget mutatott, amely hozzávetőleg 400 ezer fős népességnyereséget eredményezett (Muntele, 2003: 35).

Egy másik fontos migrációs folyamatot nem gazdasági, hanem politikai tényezők generáltak.

Nemzetépítés és területi változások

A tizennyolcadik századtól kezdődően az államok modernizációja az államiság legitimitásának új alapokra helyezését jelentette. Az addig érvényesülő dinasztikus elvet fokozatosan felváltotta a népszuverenitás elve. Közép-Kelet-Európa térségében ez a folyamat az államhatárok nyelvi és nemzetiségi határokhoz igazítására irányuló kísérletek sorozatát vonta maga után. Az első világháború nyomán összeomlott államhatalmi rend lehetőséget kínált egy olyan új európai államszerkezet kialakítására, amely igazodik a népszuverenitás elvéhez, és tükrözi a térségek meglévő etnikai megoszlását.

Természetesen ezek az erőfeszítések nem jártak teljes sikerrel, elsősorban a térség nyelvi adottságai miatt. Közép-Kelet-Európa nyelvi heterogenitása és a különböző nyelveket beszélő csoportok térbeli eloszlása olyan összetett képet mutatott, amely egyértelmű határok kijelölését lehetetlenné tette. Az államhatárok kijelölését számos geopolitikai és geostratégiai megfontolás is befolyásolta, például természetes határok, stratégiai kommunikációs hálózatok vagy összefüggő területek ellenőrzése. Ennek eredményeként a nagy háború után kialakuló új államok és határaik továbbra is etnikai heterogenitást mutattak, amely alig különbözött a korábbi nagy birodalmakétól. Az új nemzetállamok számára azonban az etnikai homogenitás nemcsak kívánatos, hanem szükséges előfeltételnek számított a nemzeti közösségek kohéziója szempontjából (Rae, 2002).

A tizenkilencedik századtól kezdve a térség államai különböző intézkedéseket hoztak az etnikai homogenitás elősegítésére: korlátozták egyes csoportok állampolgársághoz való hozzáférést, kulturális asszimilációt ösztönöztek, népességcseréket és kitelepítéseket hajtottak végre (McGarry, 1998; McGarry & O'Leary, 1993; Rae, 2002). Ezek az intézkedések különösen az első világháború utáni határrendezéseket követően váltak jellemzővé, valamint a két világháború közötti időszakban és a második világháborút követő stabilizációs periódusban.

A határok nemzeti alapon történő átrajzolását követően megjelentek az állampolitikák és társadalmi reakciók, amelyek célja az etnikailag homogén nemzetállami népesség kialakítása volt. Habár az erőszakos nemzetállami fellépések (népességcsere, deportálás, asszimilációs kényszer) nem voltak folyamatosak, ezek egyértelmű következménye a politikai közösséghez való tartozás hierarchizált formáinak megjelenése volt. Az egyenlőség elvével párhuzamosan intézményesített „másodlagos állampolgári” státusz (Alonso, 1994: 391) hosszú távon a kisebbségek migrációs hajlandóságát növelte.

Kelet-Közép-Európában az első világháború kontextusában vagy azt követően zajló államépítési folyamatok során mintegy 5,7 millió ember, többségük kényszer hatására hagyta el otthonát (Münz, 2003: 39). Az első világháborútól a második világháború végéig lezajló népességmozgások keretében legalább 310 ezer magyar nemzetiségű személy hagyta el véglegesen Erdélyt, ugyanakkor körülbelül 110 ezer zsidó (akik többségét haláltáborba deportálták) és mintegy 150 ezer szász és sváb is eltávozott. Ez Erdély 1910-es népességének csaknem 11%-át, a nem román nemzetiségű lakosság 23%-át érintette. A magyar nyelvhasználat szempontjából ezek a veszteségek még jelentősebbek, mivel a zsidó és sváb közösségek jelentős része is használta a magyar nyelvet, különösen a mindennapi kommunikáció során.

A létező szocializmus időszaka

Migrációs szempontból a kommunista rendszerek különlegessége, hogy – legalábbis elvben – megszűntek, vagy jelentősen mérséklődtek a masszív népességmozgásokat kiváltó tényezők. Az 1949-től kezdődően működő Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) révén egy új regionális gazdasági együttműködési rendszer jött létre, amely leválasztotta Kelet-Közép-Európát a globalizáció által meghatározott világgazdasági struktúráról (Bideleux, 1996). Habár az áruforgalom és bizonyos mértékű gazdasági szakosodás jellemezte a KGST-t, a munkaerőmozgások korlátozottak maradtak, mivel az egyes tagországok a saját hatáskörükben kezelték a munkaerőtöbbletet.

A vasfüggöny egyik fő funkciója a kommunista rendszer kapitalizmus feletti állítólagos felsőbbrendűségének fenntartása volt. A Nyugat felé irányuló kivándorlás ideológiai kihívásként jelent meg, ezért a szocialista tömb szigorúan ellenőrizte és jelentősen korlátozta az ilyen irányú migrációt (Mueller, 1999: 702). Ezzel szemben a nyugati országok politikai menedékjogot kínáltak a keleti tömbből érkezők számára, és menekültpolitikájuk meglehetősen nyitott volt (Appleby, 2001: 11).

Etnikai kérdések kezelése és migráció a kommunista időszakban

A Pax Sovietica által fenntartott regionális stabilitás egyik eleme a nemzetiségi kérdések sztálini logika szerinti kezelése volt. Az etnikai pluralizmus felszámolására irányuló radikális nemzetállami intézkedéseket (pl. kitelepítések, erőszakos asszimiláció) visszafogták, és olyan kisebbségpolitikai intézkedéseket vezettek be, amelyek elfogadták és bizonyos mértékben intézményesítették az etnikai sokszínűséget. Bár ez csökkentette a kisebbségi közösségekre nehezedő nyomást, a kisebbségek ellenőrzött, kétoldalú államközi megállapodásokon alapuló, részben önkéntes elvándorlása továbbra is jellemző volt. Viszont ezek a folyamatok jelentősen eltértek a két világháború közötti időszak erőszakos nemzetállami politikáitól, amelyek gyakran menekülthullámokat és jelentős migrációs áramlásokat generáltak.

1950 és 1992 között a kelet–nyugati migráció meghatározó jellemzője az etnikai alapú mozgás volt. Fassmann számításai szerint ebben az időszakban mintegy 14,6 millió ember hagyta el Kelet-Európát Nyugat felé, akiknek 75%-a kisebbségi csoportokhoz tartozott, és általában államközi megállapodások keretében vándoroltak ki. A migránsok 10%-a politikai menekültként érkezett a nyugati országokba, míg a fennmaradó 15% gazdasági vagy munkamigrációs folyamatok révén hagyta el hazáját (Fassmann & Münz, 1994: 525–528).

ROMÁNIÁBÓL KIINDULÓ MIGRÁCIÓS FOLYAMATOK A SZOCIALISTA IDŐSZAKBAN

Romániában az állam szigorú ellenőrzést gyakorolt a kifelé irányuló migráció felett, amely azonban nem állította meg teljesen a kivándorlást. A migráció gyakran hivatalos vagy félig hivatalos megállapodások keretében történt, különösen az anyaországok (például Izrael vagy a Német Szövetségi Köztársaság) részvételével, amelyek kisebbségi csoportjaik támogatására törekedtek. Az állam lehetővé tette a családegyesítéseket is, míg sokan politikai menedékkéért folyamodtak nyugati országokban. Az 1948–1989 közötti kumulált migrációs szaldó 783.578 fő volt, bár a tényleges kivándorlók száma meghaladhatta a 820 ezret, mivel a Szovjetunióból visszatérő deportáltakat is bevándorlóként regisztrálták (Muntele, 2003: 36).

1. táblázat. *Az 1975 és 1989 között Romániából kivándorló népesség főbb etnikumok szerint*

	1975–1979		1980–1985		1985–1989	
	N	%	N	%	N	%
Román	23 243	31,11	46 545	36,90	58 787	36,16
Magyar	5296	7,09	8809	6,98	32 248	19,84
Német	36 911	49,41	62 386	49,46	61 818	38,02
Zsidó	7758	10,38	6362	5,04	5575	3,43
Más	1503	2,01	2024	1,60	4151	2,55
Összesen	74 711		126 126		162 579	

Forrás: CNS (1993: 143), saját szerkesztés.

A zsidó népesség kivándorlása már a második világháború alatt megkezdődött, és kisebb megszakításokkal a szocialista időszak alatt is folytatódott. 1948 és 1989 között körülbelül 270 ezer romániai zsidó vándorolt ki Izraelbe (Bines, 1998: 94). A német kisebbség migrációja a hetvenes években jelentősen fluktuált, majd 1977-ben egy államközi egyezményt követően stabilizálódott, évi 11-13 ezer fő kivándorlási kvótával. A németek tömeges kivándorlása 1992–1993-ban zárult le, amikor két-három év alatt 80-100 ezer fő hagyta el az országot. A német statisztikák szerint 1950 és 1993 között összesen körülbelül 430 ezer romániai német telepedett át Németországba (Fassmann & Münz, 1994: 532).

A zsidók és németek elvándorlásának számos magyar vonatkozása volt, különösen a nyelvi kapcsolatok tekintetében. A történelmi Erdély és Partium területén élő, a második világháborút

túlélő zsidóság nagy része beszélte és használta a magyar nyelvet. Hasonlóan, a partiumi és részben a bánási svábok körében is jelentős volt a magyar nyelvet ismerők aránya. Az etnikai alapú migrációs csatornák kiszámítható működése miatt valószínű, hogy vegyes származású vagy vegyes házasságban élő, magát részben magyarnak valló személyek is bekapcsolódtak ezekbe az áramlásokba.

A magyar nemzetiségűek kivándorlása – legalábbis a nyolcvanas évek végéig – nem volt kimagasló. Például 1958 és 1987 között a Magyarországon visszahonosított román állampolgárok száma mindössze 7520 volt (Tóth, 1997: 115). Azonban 1984-től radikális változás történt, és a hivatalos román statisztikákban a magyar kivándorlók aránya meghaladta az össznépeségen belüli részarányukat. 1989-re jelentősen nőtt a politikai menedékjogért folyamodó román állampolgárok száma, különösen nyugati országokban: míg 1980-ban 2864 menekültet regisztráltak, addig 1989-ben ez a szám 14 864-re emelkedett (UNCHR, 2001). Magyarország 1989 első felében csatlakozott a genfi egyezményhez, így a menekülteként érkező román állampolgárok – köztük magyarok – száma gyorsan nőtt. Csak 1988–1989-ben 30 630 román állampolgár kapott menekültstátuszt Magyarországon, amelynek 70%-a magyar nemzetiségű volt (Juhász, 1995: 212).

Összegzés: az államszocialista migrációs rendszer

A migrációs rendszer azokat a specifikus körülményeket foglalja magában, amelyek meghatározták a határok átlépésének (külön a ki- és belépésnek a) lehetőségeit és a célországba való beilleszkedés esélyeit. Ez a rendszer alapvetően meghatározta az emigránsok életútját.

A migrációs rendszer egyrészt a kilépési lehetőségeket (például az útlevélhez való hozzáférés, az utazás költségei, illetve az utazók szűrése), másrészt a célországokba való belépési lehetőségeket (vízumrendszer, határátlépési szabályok) foglalja magában. A célországban a beilleszkedés kerül előtérbe: letelepedési engedély megszerzése, vagy ennek hiányában az illegális tartózkodás kockázatai (Horváth, 2012; Horváth & Anghel, 2009: 12).

Az román államszocializmus rendkívül korlátozó migrációs rendszerként értelmezhető. Az útlevélhez való hozzáférés nem jog, hanem kiváltság volt, amelyet a Securitate és a Belügyminisztérium erre szakosodott szervezete szigorúan ellenőrzött. Még jóváhagyott külföldi utazás esetén is a dokumentumot a hazatérést követően azonnal vissza kellett szolgáltatni, ami rendkívül ritkává és kivételessé tette a törvényes kilépés lehetőségét.

Az illegális határátlépés kockázatos vállalkozás volt, amelyet szigorú katonai határőrizet nehezített. Az elfogás esetén alkalmazott büntetések rendkívül súlyosak voltak, 3–10 év börtönbüntetéssel jártak, ami jelentősen meghaladta a jelenlegi 2 hónaptól 2 évig terjedő szankciókat. Az illegális határátlépők nemcsak a fizikai erőszaktól tartottak, hanem a rezsim által alkalmazott egyéb szankcióktól is, mint például jogfosztottság és intézményes kirekesztés. A környező szocialista államok – kevés kivétellel – együttműködtek Románia migrációs politikájával, és gyakran visszatoloncolták az elfogott román állampolgárokat. Még a Jugoszlávián keresztül menekülők esetében is alacsony volt azok aránya, akik sikeresen eljutottak Nyugatra és politikai menedékjogot kaptak (Stan, 2013).

A szocialista és nyugati országokba való belépés vízumalapú volt. Például Magyarországon egészen 1985-ig nem engedte át a román állampolgárokat az osztrák határon, amennyiben nem rendelkeztek osztrák vízummal (Horváth & Sallai, 2020). A nyugati országok azonban jelentős

eltérést mutattak: politikai menedékjogot biztosítottak a szocialista tömbből érkezőknek, ami lehetővé tette, hogy vízum nélkül is befogadást nyerjenek. Mivel a hidegháború idején maga a menedékkérés rendszerellenes politikai gesztusnak számított, majdnem garantált volt a menekültstátus megadása. Ez nemcsak tartózkodási engedélyt, hanem integrációs támogatást is jelentett, beleértve az állami segítséget a letelepedés és munkavállalás terén (Appleyard, 2001: 11).

Az államszocialista migrációs rendszerre jellemző alacsony *mobilitási kapacitás* (De Haas & Fransen, 2018: 6–7) számos tényezőtől fakadt: az utazási dokumentumokhoz való korlátozott hozzáférés, szigorú vízumkiadási szabályok és magas utazási költségek. Emellett a migrációval kapcsolatos információk hiánya, például határátlépési szabályok és menedékjogi eljárások, valamint a szükséges készségek (nyelvismeret, jogismeret) szűkössége is akadályozta a mobilitást.

A migrációs potenciál – vagyis a kivándorlási szándék – mindvégig jelentős maradt. Amint a migrációs képességet meghatározó tényezőkben változás következett be, a kivándorlók száma azonnal emelkedett. Például, amikor a nyolcvanas évek közepén Magyarország és Románia között nem újtották meg azt a szerződést, amely előírta, hogy a magyar hatóságok ellenőrizzék, rendelkeznek-e a román állampolgárok a megfelelő célország vízumával, az Ausztria felé irányuló kivándorlás, valamint a Budapest–Stockholm légi járaton keresztül történő migráció jelentősen növekedett.

MIGRÁCIÓS DINAMIKÁK 1989 UTÁN

Az 1989 utáni időszak migrációs folyamatainak a legmeghatározóbb jellemzője leginkább Románia társadalmi migrációs potenciáljának és migrációs képességének a növekedése volt.

A migrációs potenciál, a migrációt kiváltó okrendszer alakulása 1989 után

A kommunizmus utolsó évtizedének válsága Romániában nemcsak politikai, hanem átfogó társadalmi, gazdasági és életviteli krízisként jelentkezett. Ennek következtében már a nyolcvanas évek közepétől egyre többen keresték a kilépés és az elvándorlás lehetőségeit különböző csatornákon keresztül. Az 1990-es évek elején látványos elvándorlási hullám indult Romániából, amelynek háttérben a migrációs potenciál jelentős növekedése állt. Ez a tendencia a 2000-es évek elejére is kihatott, amikor újabb nagyarányú kivándorlási hullámok következtek. A növekvő migrációs potenciált a demográfiai, szocioökonómiai és politikai tényezők egyaránt befolyásolták. Massey (1990) kumulatív oksági modellje alapján a migráció dinamikájának magyarázata komplex tényezőrendszeren alapul: a társadalmi és gazdasági instabilitás, valamint a politikai változások együttesen játszottak szerepet a migrációs döntések meghozatalában.

Demográfiai szempontból Románia a kilencvenes évek során eléggé sajátos helyzetben volt. Az 1966 végén bevezetett abortusztilalom nyomán jó pár évig, éves szinten 50–60%-kal több gyermek született, mint az 1966-ot megelőző években. Ez a generáció a nyolcvanas évek végére, kilencvenes évek elejére jutott el oda, hogy szociológiai értelemben véve felnőtté váljon, stabil gazdasági pozíciót teremtsen és saját családot alapítson (Horváth, 2021). Ez a folyamat rendkívül nehéznek bizonyult, akár, ha a lakáskérdésre (saját háztartásra), akár, ha a családfenntartás anyagi stabilitására gondolunk.

A gazdasági átmenet alatt a fiatal generáció és más korosztályok jelentős bizonytalansággal szembesültek. A kilencvenes évek során az egy főre jutó GDP folyamatosan az 1990-es szint alatt maradt, és csak 2002-re érte el ismét ezt a szintet. Az alkalmazottak száma egy évtized alatt 2,9 millióval csökkent, különösen drámai visszaesést tapasztaltak az iparban, ahol a foglalkoztatottak száma majdnem a felére csökkent. A munkanélküliség gyors növekedése 1991-ben indult, és az évtized közepére stabil, de tartós munkanélküliségi szint alakult ki, csekély újrafoglalkoztatási esélyekkel (Berevoescu & Stănculescu, 2003; Earle, 1997; Earle & Păuna, 1998).

1997-re a belső migráció új mintája, a városból vidékre (vissza)költözés vált dominánssá. Ennek következtében a vidéki és mezőgazdasági népesség növekedett, ennek túlnyomó többsége csak megélhetési mezőgazdaságot folytatott (Ghețău, 2009: 36–37).

A gazdasági átmenet veszteségeinek jelentős része a vidéki térségekben keresett menedéket, azáltal egyféléképpen még inkább hangsúlyossá téve a marginális helyzetét. Természetesen a foglalkoztatási lehetőségekhez való hozzáférés marginális helyzete nemcsak a vidéki térségek sajátossága volt, hanem a városi környezetben is jelen volt, de a vidéki területeken hangsúlyosabban megmutatkozott, és hosszú távon is tartós jelenséggé vált, amely a későbbi kedvezőbb gazdasági tendenciák ellenére is fennmaradt (Macours & Swinnen, 2008). Az átmenet utáni szegénységi küszöb csúcsát az ezredfordulóra teszik, amikor az abszolút szegénységi küszöb alatt élők arányát városban 14, falun 28 százalékra becsülték. 2004-re, egy stabilizációs periódust követően ez városban 6, falun pedig 20 százalékra csökkent (Alam és mtsai., 2005: 244).

Ezek a körülmények néhány magas migrációs kockázatú csoportot eredményeztek, amelyek sem a családi élet, sem a szociális-gazdasági helyzet szempontjából nem illeszkedtek megfelelően a román társadalom struktúrájába. A politikai rendszer (függetlenül attól, hogy milyen meggyőződésű párt volt éppen hatalmon) képtelen volt hatékony közpolitikákat vagy biztató jövőképet biztosítani, így ezekben a csoportokban sokak számára a kivándorlás nem a költségek és hasznok mérlegelésének kérdése volt, hanem inkább a lehetőségek függvényévé vált. És ezek a lehetőségek időben eléggé sajátosan alakultak.

AZ 1989 UTÁNI MIGRÁCIÓS REZSIMEK PERIODIZÁCIÓJA

A migrációs képességek alakulása nem föltétlenül lineárisan történt meg, hanem viszonylag jelentős, néha drasztikus átalakulást követően alakultak a különböző 1989 utáni migrációs rezsimek.

1990–1992

Az első ilyen mozzanat az 1990-ben az akkori ideiglenes hatalmi struktúrák révén meghozott első intézkedés, az útlevelrendszer liberalizálása volt. Az útlevel olyan személyi okmánynak minősült, amelyet a személy folyamatosan birtokolhatott, és az országból való távozás előfeltétele már többé nem hatalmi mérlegelés, sem a megfelelő vízumok, esetleg anyagi eszközök felmutatása volt. Persze a kilépés liberalizálását nem követte a belépés megkönnyítése. Viszonylag kevés ország tette lehetővé a vízummentes belépést, lett légyen szó turisztikai vagy akár átutazói jellegű mobilitásról. A huzamos tartózkodás, esetleg munkavégzés lehetőségéről nem is beszélve.

Ennek ellenére az útlevél birtokában adott volt a külföldi utazások lehetősége. Persze nem főként a turizmus klasszikus formáiban, hanem az utazást kombinálva a „bőröndkereskedelemmel” (Diminescu, 2009: 46; Gangloff és mtsai., 2001).

Ami mindenképpen meghatározó ebben a periódusban, az a politikai üldözöttség (menedékkérés) okán felmerülő belépés (illetve a menekültstátusz megadása esetén a hosszú távú tartózkodás) lehetősége. Ennek okán valóságos menekültáradat indult ki Romániából. 1990 és 1993 között román állampolgárok 327 ezer menedékkérelmet tettek le nyugat-európai országokban, zömüket Németországban (Fassmann & Münz, 1994: 473). A benyújtott kérelmek számához képest viszonylag kevés román állampolgár kapott menekültstátuszt. 1992 végén Németország felülvizsgálta politikai menedékjogi rendszerét, és 1993-tól kezdődően Romániát biztonságos származási országnak minősítette (Hailbronner, 1994: 163). Ez azt jelentette, hogy onnantól kezdve Romániát olyan országnak tekintették, ahol az alapvető emberi és politikai jogokat tiszteletben tartják, és csak kivételes esetekben lehet alap a román állampolgárok menedékkérelmének kivizsgálására.

1993–2001

Az 1992–1993 során Európában az erőteljesen kibontakozó nyugat–keleti határnak a biztonságossá tétele (szekurizációja) nem, pontosabban nem kizárólag a román állampolgárok ellen irányult.

A vasfüggöny lehullását követő migrációs hullám kontextusában a nyugat-európai országok általánosabban (és radikálisan) újraértékelték a kelet-európai bevándorlókra vonatkozó politikájukat. A legfontosabb szempont a nemzetközi migrációnak a biztonságpolitika szempontjából történő újragondolása volt, ami a következő intézkedéseket vonta maga után: belépést korlátozó politikák (szigorú vízumrendszer és a határok biztonságának megerősítése), az illegális migránsokra vonatkozó visszafogadási egyezmények az illegális migránsok főbb származási országaival, valamint a menekültügyi rendszer (és a bevándorlási politika egyes aspektusainak) harmonizációja a nyugati országok között (Boswell, 2003; Collinson, 1996). Ezek az intézkedések az „erődítmény-Európa” képét vetítették előre, amely védőgátakat épít ki a nem kívánt bevándorlók ellen (Bade, 2004).

Románia esetében 1993-tól kezdődően gyakorlatilag megszűnt a menekültstátusz igénylése kapcsán felmerülő belépési és tartózkodási lehetőség. Másrészt a nyugati országok tovább neheztették a beutazó vízumok megszerzését. Harmadrészt (főleg a periódus második felében) nyomást gyakoroltak a román államra, hogy az országból történő kilépést valamilyen formában korlátozza. Ami (ha nem is folyamatosan, de ezen a perióduson belül, különböző időszakokra vonatkozóan) meg is történt. Kiutazáskor a román állampolgároknak fel kellett mutatni a vízszautazást biztosító utazási okmányt, valamint bizonyítani kell, hogy a kiutazás időtartamára rendelkeznek (valutában) elegendő anyagi fedezettel, megfelelő egészségügyi biztosítással, szállodafoglalással vagy meghívólevéllel. Egyszóval elrettentő anyagi és adminisztratív elvárások révén növelték a kilépés költségeit.

Egyedül az óceánon túli csatorna maradt meg valamelyest nyitottan román állampolgárok számára. Kanada és az Egyesült Államok (egy viszonylag jól megválogatott népességszelet számára) valamilyen fajta átlátható, kiszámítható bevándorlási politikát tartott fent (Culic, 2010; 2019).

Viszont a diaszpóraelakulás, vagyis a hosszabb távú külföldi tartózkodásra berendezkedett népesség volumene fokozatosan növekedett ebben a periódusban is. Bár az 1990–1992 között beadott nagyszámú menedékkérő menekültstátust igénylő kérését nagyarányban visszautasították, jó részük azonban nem tért vissza Romániába, hanem többé-kevésbé irreguláris helyzetben ott maradt abban az országban (jelentősebb számban Németországban), ahol sikertelenül próbált menekültstátust elérni. Másrészt a szigorított vízumpolitikák és a megnehezített kilépés ellenére viszonylag jelentősnek mondható a nyugatot megcélzó, valamilyen úton-módon kiutazók száma. Ezek egy nem túl jelentős része vállalta az illegálitással együtt járó élethelyzetet. Így a kilencvenes évek közepére Franciaországban egy viszonylag kisszámú, de részben nagyon látványos (koldus, utcazenész stb.) diaszpóra körvonalazódott (Diminescu, 2003). Ugyanígy Olaszországban, ahol a hatóságok valamelyest tolerálták az illegális tartózkodást, jelentős számban jelentek meg az informális munkaerő piacán (házi gondozás, vendéglátás, mezőgazdaság) a román állampolgárok (Cingolani, 2009; Finotelli & Arango, 2011; Reyneri, 1998).

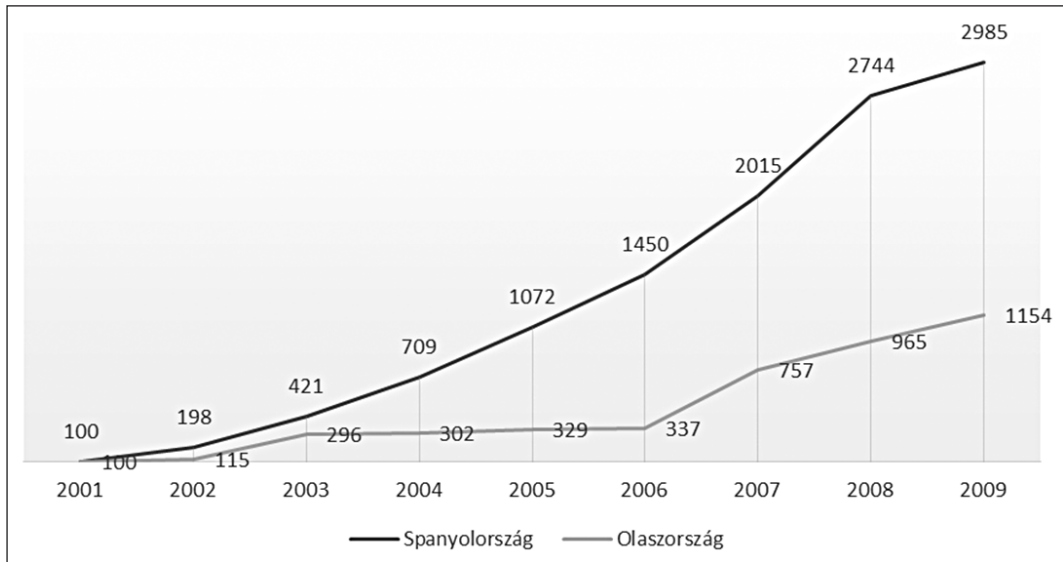
Az időszakos munkamigráció különböző formái is kezdtek kialakulni. Egyrészt ennek törvényesen és intézményesen jól szabályozott formáiban, amikor is különböző európai országokkal (Németország, Spanyolország, Portugália stb.) aláírt kétoldalú államközi egyezmények keretében mezőgazdasági idénymunkások vagy más időszakos munkások mobilitása vált lehetővé (Diminescu, 2005). Igaz, hogy mindenekelőtt Spanyolország esetén, a formális keretek közti idénymunka kínálta alkalmat kihasználva, sokan irregulárisan meghosszabbították az ottlétüket. Másrészt időszakos jellegű, de nem föltétlenül formális keretek közt zajló munkamigráció is kialakult Magyarország, Törökország és Izrael irányába (Ellman és mtsai., 2003; Gangloff és mtsai., 2001; Sik, 2006).

Ez a rendszer gyakorlatilag 2001 végéig tartott. Bár a szakasz végét egyértelműen az jelezte, hogy 2002-től kezdődően a román állampolgárok számára megszűnt a schengeni térségbe való belépéshez szükséges vízumkötelezettség, az 1993/94 és 2001 közötti időszak nem tekinthető homogénnek. Az időszak második felében jelek mutatkoztak arra, hogy néhány nyugat-európai ország viszonyulása a Romániából kiinduló migrációhoz (persze, általában a migrációhoz) megváltozott. A kilencvenes évek végén néhány európai uniós országban (különösen Olaszországban) a román származású illegális bevándorlók számának növekedésével, regularizációs eljárások révén megnyílt a lehetőség a legális bevándorlói státusz megszerzésére. Egy releváns példa erre az Olaszországban 1998-ban végrehajtott amnesztia (amely lehetőséget nyújtott az illegális bevándorlóknak, hogy törvényes státuszt szerezzenek anélkül, hogy jogi következményekkel kellene szembenéznüik az illegális tartózkodásuk miatt), amelynek során csak abban az évben 24 100 román állampolgár legális tartózkodási engedélyt szerzett. És ezt még párszor megismételték. Hasonló legalizálási, regularizációs folyamatokra került sor Spanyolországban is (1996-ban és 2000-ben), ahol 2000 és 2001 között összesen 27 300 román állampolgár kapott legális bevándorlói státuszt (SOPEMI, 2004: 71).

Habár ebben az időszakban nem regisztráltak látványos növekedést a romániai származású migránsállomány volumenében, a bevándorlási politikák változására néhány célország esetében előkészítette a nagy fordulatot (Baldwin-Edwards, 2005: 2). Például azért, hogy ezek a legalizálások döntő hatással voltak a migrációs hálózatok kialakulására, amelyek a későbbi változások (vízummentesség, EU-s tagság) körülményei között különösen hatékonyak bizonyultak az új román bevándorlók vonzásában (Elrick & Ciobanu, 2009).

2002–2006

2002 elején a román állampolgárok mentesültek a vízumkötelezettség alól a schengeni tér-ségbe tartozó országokba való belépéshez. Kétségtelen, hogy a viszonylag akadálytalan beutazás lehetősége volt a legjelentősebb változás, de a statisztikai adatok is tükrözik, hogy a legális (ide-iglenes vagy akár állandó) tartózkodási státusz megszerzésének lehetősége is (amely egy hosz-zabb folyamat, mintsem egy konkrét dátumhoz köthető mozzanat) jelentősen növekedett, ahogyan az az alábbi ábrából is látható.

1. ábra. *A legálisan bejegyzett román állampolgárságú migránsállomány növekedési rátája Spanyolországban és Olaszországban a 2001–2009 közötti időszakban (2001 = 100%)**

* Adatok forrása: EUROSTAT (2011). Saját számítás és szerkesztés.

Megj. Olaszország: Antonio Ricci (2010: 20). 2001-ben Spanyolországban 26 776 román állampolgárt regisztráltak legális bevándorlóként, Olaszországban pedig 82 555 főt.

Olaszországban és Spanyolországban, amelyek a kétezres évek elején a román migráció két fő célországává váltak, jelentős növekedést regisztráltak a legális bevándorlóként bejegyzett román állampolgárok számában. Ez azokat a személyeket foglalja magában, akik legálisan legalább egy évet tartózkodtak, vagy feltehetőleg tartózkodnak egy adott országban. Ez a meghatározást tekintve Olaszországban 2001–2006 között a román állampolgárságú bevándorlók száma megháromszorozódott, míg Spanyolországban tizennégyszeresére nőtt. Ezek az adatok igazolják, hogy ebben az időszakban a vízummentesség, a beutazások engedékenyebb rendszere (legalábbis e két országban) párosult a huzamos tartózkodás legalizálásának megengedőbb rendszerével.

A migrációs képességek tekintetében ez a viszonylag rövid, átmeneti időszak jelentős változásokat hozott, illetve tükrözött régebbi jelentős változásokat. Egyrészt egyértelművé vált, hogy

számos nyugati országban a népesedés és a gazdasági dinamikák sajátossága a kilencvenes évek végére olyan módon alakult, hogy „hasznát vehették” a bevándorló népességnek. Ez megnyilvánult egyrészt abban, hogy a kilencvenes évek második felében egyértelműen elnézőbben léptek fel az illegális migránsokkal szemben. Másrészt abban, hogy keresték a reguláris migráció lehetőségeinek a tágítását, bővítését. Egyfelől úgy, hogy növelték a kétoldalú szerződések keretén belül megvalósítható munkamigrációban részt vevők számát. Másfelől úgy, hogy az országokban jelen levő migránsokhoz köthető fekete munkát megpróbálták „kifehéríteni”, első lépésként úgy, hogy legalizálták az illegális migránsok tartózkodását. Így 2002-től a vízumkötelezettség felszámolásával egyértelműen együtt jár ez a fajta könnyebbítés is. Mindez 2002–2006 között jelentősen csökkenti a migrációval együtt járó költségeket, kockázatokat és bizonytalanságokat.

2007–2023

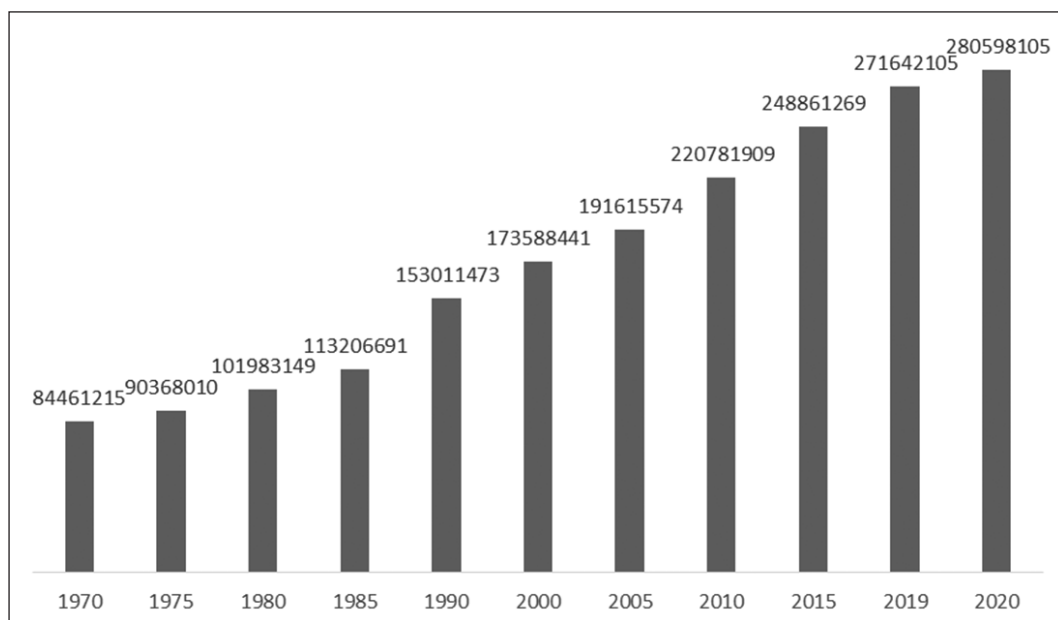
2007 az EU-csatlakozás éve Románia számára, ami egy új korszakot és legalábbis formálisan új migrációs rezsimet jelent. A nyugat-európai országok területére való belépés szabadságát követően a munkaerőpiachoz való hozzáférés is szabadabbá vált (néhány ország kivételével, amelyek átmenetileg kvótákat alkalmaztak a román állampolgárok számára a munkaerőpiacukon való részvétel tekintetében). Illetve a tartózkodási engedély megszerzése idegenrendészeti eljárásból egyszerű adminisztratív aktussá válik.

A HARMADIK GLOBALIZÁCIÓS HULLÁM ÉS A ROMÁNIÁBÓL ELVÁNDORLÓK SZÁMÁNAK AZ ALAKULÁSA

Migrációs tekintetben az ezredforduló után Romániát, Lengyelországgal együtt, a legnagyobb európai kibocsátó országnak tartották. Vitán felüli, hogy az ezredfordulót követően a román diaszpóra számbelileg jelentősen megnövekedett. És az is vitathatatlan, hogy a legtöbb összehasonlításban, legyen az a diaszpóra abszolút volumene vagy adott ország népességéhez viszonyított nagysága, Románia egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb kibocsátó országnak számít az európai kelet–nyugat irányú migráció kontextusában. Ennek magyarázata a romániai átmenet sajátos (elhúzó) jellegzetességeivel, Nyugat-Európa demográfiai helyzetével, illetve a globalizáció sajátos expanziójával magyarázható.

Az itt felsoroltakat fordított sorrendben bontjuk ki. Az erdélyi térségét érintő első (19. század végi) migrációs hullám kapcsán már kifejtettük, hogy tulajdonképpen az abban a kontextusban körvonalazódott, amit globalizációs hullámként értelmezhetünk. Anélkül, hogy részletesen leltárba vennénk a globalizációs hullámok kapcsán kifejtett különböző elképzeléseket (kettő volt, három, vagy annál több), rögzítsük azt, abban egyetértés van, hogy a kilencvenes évek elején a globalizációnak egy újabb, a 19. század végi hullám hatásaival azonos magnitúdójú hulláma futott fel (Kellner, 2002; Martell, 2007; Poppi, 2014).

Mivel egy globalizációs hullám tőke, áruk és a személyek nemzetközi mozgásának jelentős növekedését feltételezi, a migráció esetében világ szinten viszonylag könnyen illusztrálható a növekedés.

2. ábra. A globális migránsállomány alakulása 1970 és 2020 között

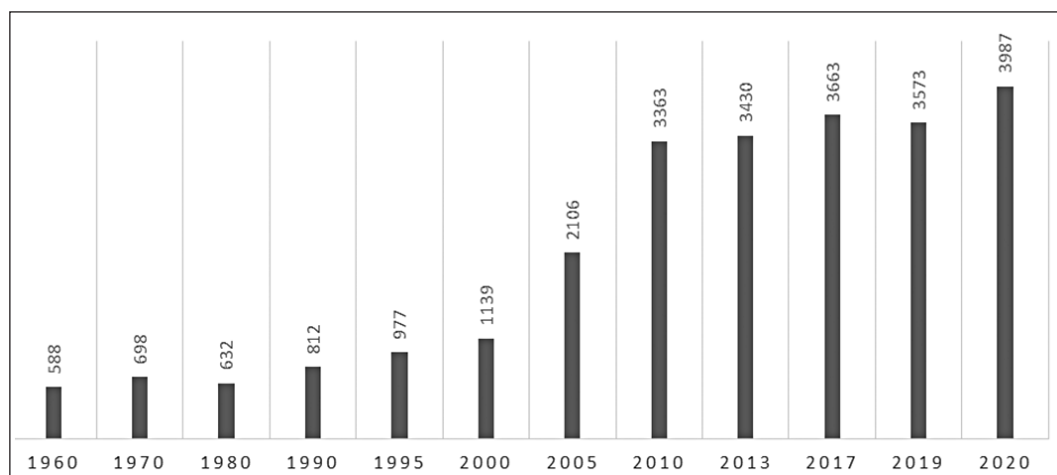
Forrás: World Bank (2019). Saját számítás és szerkesztés.

Igaz, globális szinten tekintve a népségek relatív arányát (vagyis: ha megnézzük, hogy a bevándorló népesség az állandó lakónépesség mekkora részarányát teszi ki), a növekedés nem olyan látványos. Hisz közben általában a föld népessége, illetve különböző államoknak a stabil népessége is jelentősen növekedett. Mindenképpen elmondható, hogy 1990-ben a globális népesség 2,8%-a volt bevándorló, 2019-re ez 3,4%-ra növekedett. Viszont az európai térségben a növekedés már látványosabb, hisz 1990-ben az európai népesség 6,8%-a volt bevándorló, míg ez 2019-re 10,9 százalékosra nőtt.²

Ugyanakkor, hogyha Európa demográfiai helyzetét tekintjük, mindenekelőtt Nyugat-Európáét, a kilencvenes évek során egyértelművé vált a népességszökkenés és az elidősödés. Az ezredforduló környéki demográfiai számítások szerint ahhoz, hogy Európa egyensúlyba tudja tartani a népességét, értsd, az eltartott és az aktív népesség hozzávetőleg azonos arányú legyen, ahhoz 2000 és 2025 között évi egymillió bevándorlót kellett volna befogadnia (United Nations, 2001). Jelenleg nem célunk kifejtetni ennek a demográfiai célkitűzésnek a tartalmát és más különböző vonatkozásait. Hisz ez csak illusztrálja, hogy Európában a demográfiai gond jelentős problémává nőtte ki magát az ezredfordulón (Livi-Bacci, 2017). Például akkortájt világszinten Olaszország már a második legidősebb ország volt, csak Japán előzte meg.

Tény, hogy a befogadókészséget ez a fentebbi kontextus is jelentős mértékben meghatározta.

² Saját számítások a fentebb jelzett adatbázisokban közölt adatok alapján.

3. ábra. A külföldön élő román állampolgárságú migránsállomány alakulása (ezer személy)

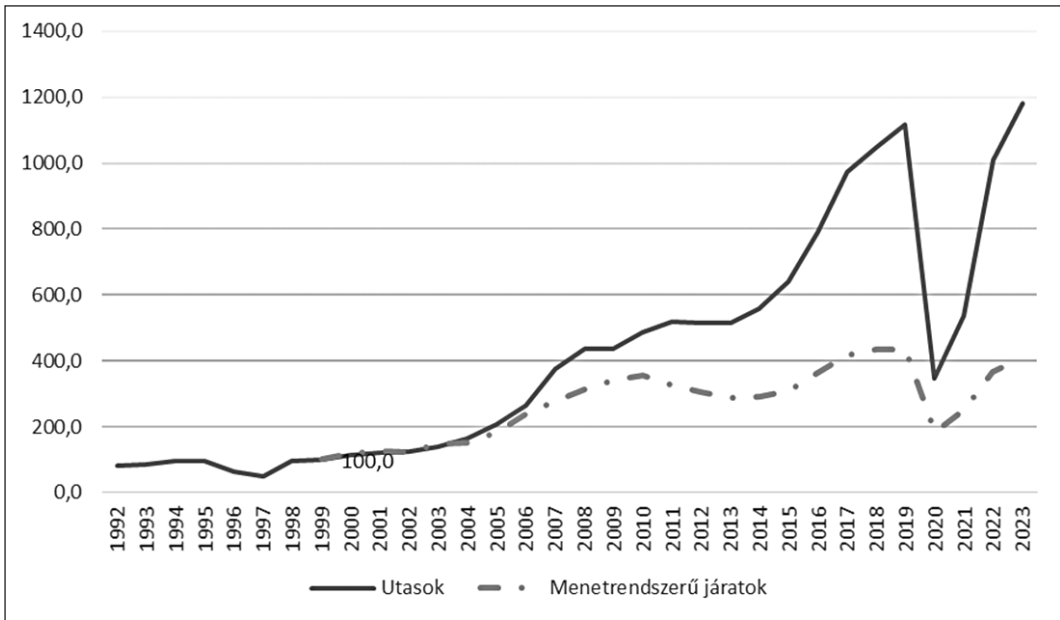
Forrás: World Bank (2019). Saját szerkesztés.

Ez a fajta életvitelszerűen huzamos időre szóló kint tartózkodás, nevezzük kivándorlásnak, elég sajátos. A kilencvenes évek során konstataálható volt a valamelyest növekvő trend, nem túl jelentős, de érzékelhető, hogyha összevetjük a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek romániai származású, külföldön élő kivándorlóállományra vonatkozó adatokkal (amikor ugyancsak volt kivándorlás, persze, sokkal kisebb mértékű, amint azt az első fejezetekben jeleztük). Az első ugrásszerű növekedés az ezredforduló után következett be. A 2000 és 2005 közötti romániai származású migránsállomány-növekedés majdnem a korábbi szám megduplázását jelentette. Majd Románia 2007-es EU-s integrációját követően ismét jelentős ugrás konstataálható.

Mindemellett a nemzetközi migráció nemcsak ebben a kitelepedésjellegű formájában határozza meg a különböző romániai helyi társadalmaknak az életvitelét. Számottevő azoknak a száma, akik ideény- vagy más alkalmi jellegű munkára mennek ki külföldre dolgozni, mindenképpen az egy évet meg nem haladó periódusra. Az ilyen gyakorlatoknak nemcsak változatos jogi lehetőségei adottak, hanem az ezt kiszolgáló migrációs infrastruktúra számára meglepő munkavégzési gyakorlatokra teremt lehetőséget.

A migrációs szállítási infrastruktúra a kilencvenes évek első felében zömében a vasútra alapozott. Ezzel párhuzamosan a kilencvenes évek közepétől fokozatosan kialakult egy autóbuszokra alapozó hálózat, amely nemcsak kapcsolódott a nemzetközi autóbusz-forgalomhoz, hanem közvetlen járatok formájában összekapcsolta a különböző migránsokat kibocsátó régiókat a legfőbb befogadó régiókkal.

Az ezredfordulótól kezdődően jelentős mértékben fejlődésnek indult a légi közlekedés. Huszonkét-huszonhátom év leforgása alatt a román repülőterek megtízszerezték az utasforgalmukat, és négyszeresére növelték a járatsűrűséget.

4. ábra. Éves utasforgalom és menetrend szerinti légi forgalom dinamikája Románia repülőterein 1992 és 2023 között. Ráta 1999-100.

Források: INS (2023);, CNS (1998: 526–527). Saját számítás.

Megj. 1999-ben 2 076 594 le- és felszálló utas, 42 065 menetrend szerinti járat.

Hogy ennek az infrastruktúrának a fontosságát érzékeljük, álljon itt egy példa. A pandémiára jellemző lezárások során, 2020-ban március 16. és május 4. között mindösszesen 188 charterjárat szállított (hozzávetőleg 40 ezer) idénymunkást Romániából Németországba, Hollandiába, az Egyesült Királyságba, Olaszországba, Belgiumba és Ausztriába (Mutler, 2020).

A különböző statisztikák gyakran nem tükrözik a tényleges migrációs mozgásokat, különösen az ideiglenes és szezonális mobilitási formákat. Az a személy, aki például Belgiumban vagy Svédországban idényjellegű munkát vállal, esetleg az év nagy részét külföldön, két-három helyszínen tölti, a statisztikai nyilvántartásban nem mindig jelenik meg. Ugyanez igaz az ingázó migránsokra is, akik rendszeresen visszatérnek Romániába, de munkájukat és jövedelmüket külföldön szerzik meg. Ezek a mobilitási formák részben ragadhatóak meg a statisztikai rendszerekben, mivel a regisztráció és a nyilvántartás adminisztratív akadályokba ütközik, és így a migráció valós mértékét nem tükrözik pontosan.

Romániai magyarok helyzete a migrációs folyamatokon belül

A nyolcvanas évek második felétől a romániai magyarok jelentősebb mértékben kezdtek részt venni a migrációs folyamatokban, mint általában a román állampolgárok. És mondhatni, hogy ez a felülreprezentáltság szembetűnő maradt a kilencvenes évek első felében is. Legalábbis ami a kitelepedésjellegű migrációs trendeket illeti, lett legyen az úgy, hogy menedékjogot kértek, vagy Magyarország irányába különböző utakon-módokon kitelepedtek.

A kilencvenes évek során beinduló, körvonalazódó vendégmunka-jellegű migrációban is nagyobb arányban vettek részt, mindenekelőtt Magyarország irányába. Viszont abban a folyamatban, amely a kilencvenes évek második felében indult be, a mindenekelőtt Olaszország (és részben Spanyolország) irányába tartó irreguláris migrációban, amely az ezredfordulótól kezdődően fokozatosan átalakult tömeges reguláris migrációvá, a magyarok részvétele valamivel (nem sokkal) az országon belüli népességátlaguk alatt van. Ezekben a migrációs elmozdulásokban sokkal kisebb mértékben vettek részt, és értelemszerűen viszonylag kisebb mértékben vettek részt a kétezres évek eleji jelentős migrációs hullámban is.

Viszont a 2007 után megjelenő új fontos célországok mindenekelőtt Anglia és Németország esetében valószínűsíthető, hogy legalább népességarányosan vettek részt. Mindkét állam az utóbbi másfél évtizedben vált jelentős célországgá.

Anglia esetében az állandó lakónépességhez tartozó, Romániában születettek száma a 2021-es népszámláláskor 550 298 fő volt.³ Többes és létező angol állampolgárság esetében az angolt regisztrálták az adatbázisba. 471 954 (3 évnél idősebb) személy esetében jegyezték román nyelvet, illetve 87 356 esetében magyart anya-/első nyelvként.⁴ Nemzeti kötődésként a románt 477 323-an jelölték meg (a magyar nem került bele a részletesen közölt adatfelbontásba).⁵

Németországban is a 2011-es 100 000 körüli nagyságrendhez képest 2021. december 31-én (idegenrendészeti nyilvántartások alapján) 844 535 román állampolgárságú személyt jegyezték.⁶

Ezen két országba irányuló migráció esetében a romániai magyarok részvétele, amit már említettük, legalább a romániai magyarok népességarányának megfelelő, azaz 6-7%-os. Mivel azonban egyesek magyar útlevelet használva regisztrálják magukat az illető államban, a részletesebb célországbeli statisztikák sem mindig segítenek a tisztánlátásban. Érzékeltetésképpen: az angliai 2021-es népszámlálási kimutatás szerint a népszámláláskor magyar útlevéllel nyilvántartásba vett 101 953 személyből majdnem 10%-nak (9774 személynek) a születési helye Románia volt, 2053-nak Szerbia, 1589-nek Ukrajna.⁷

KÖVETKEZTETÉSEK

Az 1989-es rendszerváltást követő romániai migráció dinamikája sajátos módon tükrözi az utóbbi majdnem három és fél évtized gazdasági társadalmi változásait. A rendszerváltást követően a szovjet gazdasági érdekszférába integrált gazdaságok visszaépülése a globalizált világrend

3 NOMIS. Official census and labour market statistics. 2021 Census Bulk Data Download. TS012 – Country of birth (detailed) és TS013- Passports held (detailed) (letöltve 2023. április 26.)

4 NOMIS ... idem TS024 – Main language (detailed) (letöltve 2023. április 26.)

5 NOMIS ... idem TS028 – National identity (detailed) (letöltve 2023. április 26.)

6 *Foreign population by place of birth and selected citizenships on 31 December 2021* DeStatis <https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration-Integration/Tables/foreigner-place-of-birth.html> (letöltve 2023. március 4.)

7 ONS – Office for National Statistics CT21_0200 – Country of birth by selected passport held* (selected EU passports and EFTA countries passports) (letöltve 2024. február 1.)

félperifériájára előbb vagy utóbb sajátos mobilitása folyamatokat eredményezett. Hisz alapvetően az áru-, a tőke- és a munkaerő-áramlási szabadságnak a fokozódása a jelentős térségi aszimmetriák fennállásának a kontextusában önmagában migrációt eredményező képlet. Románia esetében számos más tényező is hozzájárul a nagyon nagy volumenű migráció körvonalazásához. A dezindustrializáció során keletkezett relatív népességtöbblet, amely amúgy is baby boomer generációként pont a rendszerváltás során szembesül a felnőtté válással – olyan rendszerváltás során, amely a kelet-európai poszt szocialista térségben talán a leghosszabb ideig elhúzódott. Ám a hosszú huszadik század kínkeservesen elhúzódó utolsó kilencvenes évtizedének a felgyűlő frusztrációi nem azonnal, hanem valamivel később alakultak át cunamiszerű migrációvá. Ekkor a Nyugat visszautasító, korlátozó migrációs politikái kordában tartották a tömeges migráció kibontakozását. A nemzetközi migráció feltételrendszereinek a radikális változása a román állampolgárságú migránsállomány nagyságrendekkel történő növekedését eredményezték az új évezred első évtizedében. És annak ellenére, hogy a jelentős volumenű migrációt kiváltó gazdasági öszkép 2010 után egyértelműen megszűnt (kereslettől messze elmaradó szűkös kínálattal jellemezhető piacból, munkaerő-deficittel szembesülő gazdasággá válik), a migráció folytatódik. A megelőző évtized tömeges migrációs tapasztalata és az EU-s integráció által biztosított feltételrendszere olyan készség- és személetalakító hatással volt a romániai társadalom számos rétegére, amely nyomán a hajdan rendkívüli biográfiai törésként értelmezett nemzetközi migráció ma kevés dilemmát feltételező életvitelváltási stratégiává változott.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Ájus, F. (2010). Születésszám, modernizáció, vallás és birtok-elaprózódás Erdélyben, 1900–1910. *Demográfia*, 53(2–3), 135–156.
- Alam, A., Murthi, M., & Yemtsov, R. (2005). *Growth, poverty, and inequality: Eastern Europe and the former Soviet Union*. World Bank.
- Alonso, A. M. (1994). The politics of space, time and substance: State formation, nationalism, and ethnicity. *Annual Review of Anthropology*, 23, 379–405.
- Appelyard, R. (2001). International Migration Policies: 1950-2000. *International Migration*, 39(6), 7–20.
- Bade, K. J. (2003). *Migration in European History*. Blackwell Publishing.
- Bade, K. J. (2004). Legal and illegal immigration into Europe: Experiences and challenges. *European Review*, 12(3), 339–375.
- Baldwin-Edwards, M. (2005). Migration Policies for a Romania within the European Union: Navigating Between Scylla and Charybdis. *Mediterranean Migration Observatory Working Paper*, 7.
- Berend, I. T. (2013). *An economic history of nineteenth-century Europe: Diversity and industrialization*. Cambridge University Press.
- Berevoescu, I., & Stănculescu, M. (2003). Households, Work and Flexibility. Country Contextual Reports: Romania. In C. Wallace (Szerk.), *Research Report #2. Country*

- Contextual Reports: Demographic trends, labour market and social policies. Vol. 2* (295–349. o.). HWF Research Consortium.
- Bideleux, R. (1996). The Comecon experiment. In R. Bideleux & R. Taylor (szerk.), *European integration and disintegration: East and West* (174–204. o.). Routledge.
- Bines, C. (1998). *Din istoria imigrărilor în Israel*. Editura Hasefer.
- Bolovan, I. (1999). Emigration de la population transylvaine dans le second moitié du XIXe siècle et au début du XXe siècle. *Transylvanian Review*, VIII(3), 140–154.
- Boswell, C. (2003). The „External Dimension” of EU Immigration and Asylum Policy. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 79(3), 619–638.
- Cingolani, P. (2009). *Romeni d'Italia: Migrazioni, vita quotidiana e legami transnazionali*. Il mulino.
- CNS (1993). *Anuarul statistic al României 1993*. Comisia Națională pentru Statistică.
- CNS (1998). *Anuarul statistic al României 1998*. Comisia Națională pentru Statistică.
- Collinson, S. (1996). Visa Requirements, Carrier Sanctions, „Safe Third Countries” and „Readmission”: The Development of an Asylum „Buffer Zone” in Europe. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 21(1), 76–90.
- Culic, I. (2010). State of imagination: Embodiments of immigration Canada. *The Sociological Review*, 58(3), 343–360. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2010.01934.x>
- Culic, I. (2019). Romanian Immigrants to Canada: A Statistical Portrait. *Romanian Journal of Population Studies*, 13(1), 73–104.
- De Haas, H., & Fransen, S. (2018). *Social transformation and migration. An empirical inquiry* (Working Paper 141; IMI Working Paper Series). Migration Institute Network.
- Diminescu, D. (2003). *Visibles, mais peu nombreux: Les circulations migratoires roumaines*. Édition de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Diminescu, D. (2005). Assessment and Evaluation of Bilateral Labour Agreements Signed by Romania. In OECD (szerk.), *Migration for Employment: Bilateral Agreements at a Crossroads* (65–73. o.).
- Diminescu, D. (2009). Exercițiul dificil al liberei circulații: O introducere în istoria migrației recente a românilor. In G. R. H. Anghel (szerk.), *Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești* (45–64. o.). Polirom.
- Earle, J. S. (1997). *Industrial Decline and Labor Reallocation in Romania*. William Davidson Institute at the University of Michigan.
- Earle, J. S., & Păuna, C. (1998). Long-term unemployment, social assistance and labor market policies in Romania. *Empirical Economics*, 23, 203–235.
- Ellman, M., Laacher, S., Euro-Mediterranean Human Rights Network, & International Federation for Human Rights (2003). Migrant workers in Israel – A contemporary form of slavery. *Euro-Mediterranean Human Rights Network & International Federation for Human Rights*, 1–47.
- Elrick, T. I. M., & Ciobanu, O. (2009). Migration networks and policy impacts: Insights from Romanian-Spanish migrations. *Global Networks*, 9(1), 100–116.
- EUROSTAT (2011) <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (letöltve 2011. október 7).
- Fassmann, H., & Munz, R. (1994). European East-West Migration, 1945-1992. *International Migration Review*, 28(3), 520–538.

- Fassmann, H., & Münz, R. (1994). *European migration in the late twentieth century*. Edward Elgar.
- Finotelli, C., & Arango, J. (2011). Regularisation of unauthorised immigrants in Italy and Spain: Determinants and effects. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 57(3), 495–515.
- Gangloff, J.-F. P. S., Pérouse, J.-F., & TANASE, T. (2001). *La présence roumaine à Istanbul*. Institut français d'études anatoliennes.
- Georgescu, M. (1943). Populația în viața economică a României. In D. Gusti (szerk.), *Enciclopedia României III* (41–63. o.). Imprimeria Națională.
- Ghețu, V. (2009). Evoluții demografice care pot accentua riscurile sociale. M. Preda (szerk.), *Riscuri și inechități sociale în România* (277–287. o.). Polirom.
- Golopenția, A. (1940). Starea culturală și economică a populației rurale din România. *Revista de igienă socială*, X(1), 1–53.
- Hailbronner, K. (1994). Asylum Law Reform in the German Constitution. *American University International Law Review*, 9(4), 159–179.
- Hirst, P., Thompson, G., & Bromley, S. (2015). *Globalization in Question*. John Wiley & Sons.
- Horváth, I. (2012). Migrația internațională a cetățenilor români după 1989. In T. Rotariu & V. Voineagu (szerk.), *Inerție și schimbare. Dimensiuni sociale ale tranziției în România* (199–222. o.). Polirom.
- Horváth, I. (2021). România dekrétgyermek. Az elszabotált rendszerintegráció. *Erdélyi Társadalom*, 19(1/2021), 9–37.
- Horváth, I., & Anghel, G. R. (2009). Introducere. In G. R. H. Anghel (szerk.), *Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești* (13–44. o.). Polirom.
- Horváth, P., & Sallai, J. (2020). The “evaporation” of Romanian citizens towards Western Europe, with the secret help of Hungary, between 1985-1989. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Historia*, 157–170.
- INS (2023). TEMPO-Online. TRN133A – Transportul aeroportuar (letöltve 2023. augusztus 7.)
- Juhász, J. (1995). International migration in Hungary. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 8(2), 201–219.
- Kellner, D. (2002). Theorizing globalization. *Sociological Theory*, 20(3), 285–305.
- Kókai, S. (2012). A Román-Bánság demográfiai és etnikai viszonyainak változása: 1910–2002. *Közép-Európai Közlemények*, 5(3–4), 15–32.
- Livi-Bacci, M. (2017). *A concise history of world population*. John Wiley & Sons.
- Macours, K., & Swinnen, J. F. M. (2008). Rural-Urban Poverty Differences in Transition Countries. *World Development*, 36(11), 2170–2187.
- Martell, L. (2007). The third wave in globalization theory. *International Studies Review*, 9(2), 173–196.
- Massey, D. S. (1988). Economic Development and International Migration in Comparative Perspective. *Population and Development Review*, 14(3), 383–413.
- Massey, D. S. (1990). Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration. *Population Index*, 56(1), 3–26.
- McGarry, J. (1998). 'Demographic engineering': The state-directed movement of ethnic groups as a technique of conflict regulation. *Ethnic and Racial Studies*, 21(July), 613–638.

- McGarry, J., & O’Leary, B. (1993). *The politics of ethnic conflict regulation: Case studies of protracted ethnic conflicts*. Routledge.
- Mueller, C. (1999). Escape from the GDR, 1961-1989: Hybrid Exit Repertoires in a Disintegrating Leninist Regime. *The American Journal of Sociology*, 105(3), 697–735.
- Muntele, I. (2003). Migrations internationales dans la Roumanie moderne et contemporaine. In D. Diminescu (szerk.), *Visibles mais peu nombreux* (33–51. o.). Editions de la Maison des sciences de l’homme.
- Murgescu, B. (2010). *România și Europa: Acumularea decalajelor economice: 1500—2010*. Polirom.
- Mutler, A. (2020). Romanian migrants get COVID-19 as pandemic exposes bad conditions for East European workers. *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 30.
- Poppi, F. (2014). *The three waves of Globalization: Winds of change in professional, institutional and academic genres*. Cambridge Scholars Publishing.
- Rae, H. (2002). *State Identities and the Homogenisation of Peoples*. Cambridge University Press.
- Reyneri, E. (1998). The role of the underground economy in irregular migration to Italy: Cause or effect? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24(2), 313–331.
- Ricci, A. (2010). România: Migrație și muncă în Italia înainte și după aderarea la UE. In F. Pittau, Antonio Ricci, & Laura Ildiko Timiș (szerk.), *Romanii din Italia între respingere și acceptare* (14–28. o.). Idos & Sinnos.
- Sik, E. (2006). Emberpiac a Moszkva téren – szükülő változatlanság 1995 és 2004 között. *Közgazdasági Szemle (Economic Review-monthly of the Hungarian Academy of Sciences)*, 53(3), 253–270.
- SOPEMI (2004). *Trends in international migration: Annual report 2003*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Stan, L. S. (2013). Escapees at the Border. Success or Failure in Fleeing Communist Romania. *Anuarul Institutului de Istorie Orală, XIII*, 148–165.
- th. (1990, 03). Néhány adat a romániai menekültekről (1989. december 31-ig). *Határőr*, 8.
- Tóth, P. P. (1997). *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988-1994)*. Püski.
- UNCHR (2001). *Asylum Applications in Industrialized Countries 1980-1999*. United Nations High Commissioner for Refugees – Population Data Unit. Population and Geographical Data Section.
- United Nations (2001). *Replacement Migration: Is It a Solution to Declining and Ageing Populations?* United Nations Publication.
- United Nations (2019). UNDP Data (letöltve: 2020. 10. 19.).
- Venczel, J. (1988). A székely népfesleg. In J. Venczel (szerk.), *Erdélyi föld – Erdélyi társadalom* (108–122. o.). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- World Bank (2015). Global Bilateral Migration Database <http://data.worldbank.org/data-catalog/global-bilateral-migration-database> (letöltve: 2015. 11. 24.).
- World Bank (2019). Bilateral Migration and Remittances <http://go.worldbank.org/JITC7NYTT0> (letöltve: 2019. 05. 17.).

Kiss Dénes¹

Vallási tájkép a posztkommunista Romániában. A felekezeti szerkezet változásai a népszámlálási adatok tükrében

Absztrakt

A tanulmány a vallási szerkezet változásait elemzi Romániában a posztkommunista időszak négy népszámlálásának adatai alapján (1992, 2002, 2011, 2021). A kutatás rámutat, hogy az ország vallási összetétele hosszú távon stabil maradt, azonban a népesség csökkenése és az egyházak közötti arányok változásai új trendekre világítanak rá. Az ortodox egyház dominanciája mellett a pünkösti mozgalom növekedése, az újprotestáns közösségek térnyerése és a vallási elköteleződés nélküli személyek számának növekedése is megfigyelhető. A roma közösségek körében az evanglikál kiségyházak irányába való elmozdulás kiemelt jelentőségű. A tanulmány demográfiai, társadalmi és kulturális folyamatokkal összefüggésben elemzi ezeket a változásokat.

Kulcsszavak: vallási szerkezet, népszámlálás, posztkommunista Románia, evanglikál mozgalmak, demográfiai trendek

Abstract: The Religious Landscape in Post-communist Romania. Changes in the Confessional Structure in the Light of Census Data

The study examines changes in Romania's religious structure based on data from four post-communist censuses (1992, 2002, 2011, 2021). The research highlights that while the country's religious composition has remained largely stable, population decline and shifts in denominational proportions indicate emerging trends. These include the growth of the Pentecostal movement, the expansion of neo-Protestant communities, and an increase in individuals with no religious affiliation. Among Roma communities, a notable shift towards evangelical small churches has been observed. The study contextualizes these changes within broader demographic, social, and cultural dynamics.

Keywords: religious structure, census, post-communist Romania, evangelical movements, demographic trends

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Kiss Dénes (2023). Vallási tájkép a posztkommunista Romániában. A felekezeti szerkezet változásai a népszámlálási adatok tükrében. *Erdélyi Társadalom*, 21(2), 63–82. <https://doi.org/10.17177/77171.286>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

¹ Szociológus, egyetemi docens, Babeş–Bolyai Tudományegyetem – Kolozsvár, Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet. E-mail: denes.kiss@ubbcluj.ro

BEVEZETŐ

A szocialista társadalmi-politikai rendszer 1989-es összeomlását követően a politikai és gazdasági rendszer radikális átalakulásának szükségessége mellett, a vallási helyzet változását illetően is számos kérdés merült fel. Öt évtized vallásüldözés és ateista állampolitika után miként fog kinézni az ország vallásosság tekintetében? A világ vallási folyamataitól való öt évtizedes elzárás után, a vasfüggöny felemelését követően milyen lesz a találkozás az említett idő közben kialakult új fejleményekkel? Az 1990-ben az országba érkező misszionáriusok láttán még minden elképzelhető volt, az egyházak vezetői joggal aggódtak a „szekták inváziója” miatt (Gheorghe, 2008).² A bizonytalanságot az is fokozta, hogy az ateista politika jegyében öt évtizeden át a népszámlálások során nem kérdeztek rá a vallási hovatartozásra, és a vallási helyzetet, a vallásosságot kutatni sem lehetett. A „nem informálás” és a „félreinformálás” taktikája mellett az egyes felekezetekhez tartozók számáról nagyrészt csak az illető egyház papságának volt viszonylag pontos képe. Az ország teljes népességének felekezeti összetételéről, a szocialista valláspolitikai esetleges hatásairól legfeljebb csak a Kommunista Párt ellenőrzése alatt álló Vallásügyi Államtitkárságnak lehetett átfogóbb képe (Cuciuc, 1992).

Az első posztkommunista népszámlálásig eltelt egy év alatt már körvonalazódott, hogy a társadalom mélyrétegeiben a vallás jobban átvészelte a nehéz félévszázadot, mint legtöbben gondolták. Az első népszámlálás eredményei pedig ezt be is igazolták. Az 1991-es census eredményeként kiderült, hogy a magukat vallás nélkülinek vagy ateistának deklarálók száma elenyésző, kevesebb mint 35 000 személy sorolta magát ezen kategóriákba, azaz öt évtized ateista propagandájának eredményeként az ország lakosságának mindössze 0,2%-a távolodott el teljes mértékben a vallástól. Ezt az első népszámlálási eredményt sokan a rendszerváltást követő hirtelen vallási fellángolás számlájára írták (Cuciuc, 1992), ám az ateisták és felekezeten kívüliek aránya a következő tíz évben sem nőtt, sőt, lényegesen azóta sem. Az új vallások konkurenciájától való félelem is alaptalannak bizonyult, az ország népességének felekezeti összetétele hosszabb távon is nagy állandóságot mutatott (Gheorghe, 2016), legalábbis az egyes egyházak tagságának egymáshoz viszonyított aránya alig változott. Az ország felekezeti szerkezetének e stabilitása azonban nem jelenti azt, hogy az ország vallási tájképe változatlan maradt volna. A viszonylagos állandóság hátterében – összhangban a demográfiai, gazdasági és globalizációs folyamatokkal – a vallási helyzetet illetően is egyértelmű változások zajlottak és zajlanak. Tanulmányunkban ezeket próbáljuk megragadni a rendszerváltást követő négy népszámlálás adatait felhasználva.

2 A szerző veszélyforrásként tárgyalja az új vallási mozgalmakat, és idézi a pátriárkát, aki „szekták ostromáról” beszél.

A ROMÁNIAI FELEKEZETEK NÉPSZÁMLÁLÁSOKON REGISZTRÁLT TAGSÁGÁNAK VÁLTOZÁSA 1992–2021 KÖZÖTT

A mai Románia területén jelenleg fellelhető egyházak megjelenése különböző korokra nyúlik vissza. Az ortodoxok, a római katolikusok és a dobрудzsai muzulmánok által dominált vallási tájképet először a reformáció eredményeként megjelenő protestáns egyházak formálták át a 16–17. században. A 19. század végétől, a 20. század elejétől az észak-amerikai eredetű neo-protestáns egyházak missziós hullámai alakították tovább az összképet, a 30-as években már a püünkösdi mozgalom több irányzata is jelentkezett (Dobrincu, 2007). A 20. század második felének új vallási mozgalmái a posztkommunista évtizedekben érték el az országot. Ugyanakkor ezektől a hullámoktól függetlenül, kisebb-nagyobb migrációs folyamatok eredményeként különböző etnikai csoportokhoz kapcsolódó vallások – zsidó, örmény, lipován stb. – jelenléte tovább színezte a vallási mozaikot. E sokféle vallási entitás jogi státuszának történetére itt nem térhetünk ki, ám elemzésünk szempontjából fontos kiemelni, hogy a jogi elismertség kérdése szorosan összefügg a népszámlálások során végzett adatgyűjtéssel. A népszámlálás ugyanis egy hatósági aktus, amelynek keretében rendszerint csak az állam által elismert egyházakhoz tartozókat számlálják össze.

Az 1992-es népszámlálás során tizenöt egyház tagjait lehetett rögzíteni. Az ortodox, a római katolikus, a görögkatolikus és a muzulmán egyházak mellett négy régebbi protestáns egyház szerepelt a számlálóbiztosok számára készített kitöltési útmutatóban: a református, az unitárius, az ágostai evangélikus és a zsinat-presbiteriánus, más néven evangélikus-lutheránus egyház. Ezekon kívül négy újprotestáns egyház is megjelent: a baptista, a püünkösdi, az adventista és a keresztény testvérgyülekezetek. A különböző etnikai kisebbségekhez kapcsolódó vallásokként a lipován óritusú ortodox, a zsidó és az örmény vallás szerepelt a listán, valamint tizenötödikként az ortodox egyháztól 1924-ben különvált óstílusú, avagy ónaptáras ortodox egyház is megjelent a listán. A felsoroltaktól eltérő vallásúakat/egyházakhoz tartozókat³ a „más vallások” kategóriába sorolták. E 16 lehetőség mellett az ateisták, a vallás nélküliek, valamint a vallási identitásukról nem nyilatkozókat kategóriába voltak besorolhatók a recenzáltak (IPUMS, 1991).

A következő népszámlálások során a felekezetek e listája fokozatosan bővült. A 2002-es népszámlálás során a Román Evangéliumi Egyházzal bővül, 2011-ben Jehova Tanúival és a Szerb Ortodox Püünpökséggel.⁴ Eltűnt viszont már 2002-ben az állami elismerés elnyerésében kudarcot valló Óstílusú Ortodox Egyház, amelynek híveiről azóta sincsenek újabb adatok. Így 2011-ben és 2021-ben 18 felekezethez tartozók számát rögzítették, az adott években államilag elismert felekezetek számával megegyezően.⁵ E két utolsó népszámlálás során is történt azonban az adatrögzítés módjában változás, ezúttal módszertani: 2011-gyel kezdődően a megszámlált

3 Az adatrögzítő ív e tekintetben inkonzisztens, a kérdés az egyén vallására vonatkozik, a válaszlehetőségek egy részét viszont egyházak nevei képezik.

4 A Temesvári Szerb Ortodox Püünpökség a Szerb Ortodox Egyház Románia területén működő püünpöksége, amely elsősorban a Bánság területén élő romániai szerb kisebbség tagjait integrálja.

5 Az elismert felekezetek száma az utolsó népszámlálás óta ismét bővült, az Adunările lui Dumnezeu egyházzal (az angol Assemblies of God megfelelője, Magyarországon Magyar Püünpösdi Egyház), amely azonban a 2021-es népszámlálásban, értelemszerűen, még nem szerepelt.

személyek körébe azokat is beemelték, akiket ugyan a számlálóbiztosok nem találtak otthon, de a különböző állami hivatalok nyilvántartásaiban úgy jelentek meg, mint akik a népszámlálást megelőző év folyamán kapcsolatban voltak az adott intézménnyel, azaz ebben az értelemben nem voltak véglegesen kivándorolva, nem voltak teljesen elszakadva az országtól. 2011-ben megközelítőleg 1 millió olyan személy került be a ténylegesen megszámláltak közé a hivatali nyilvántartásokból, akiknek felekezeti kötődése ismeretlen volt. A 2021-es népszámlálás során újabb módszertani újításként a népszámlálási adatlap egy online felületen is kitölthető volt, amely lehetőséggel a lakosság jelentős része élt is. Az online adatrögzítés során azonban a felekezeti identitásra vonatkozó kérdés megválaszolása nem volt kötelező, így megközelítőleg 1,5 millió személy esetében ezek az adatok nem kerültek rögzítésre. A hivatali nyilvántartásokból ez évben is beemelték a recensáltak közé megközelítőleg 1 millió személyt, ezekkel együtt az összesen megszámlálnak tekintett népességből ezúttal már 2,65 millió esetben nem ismert a felekezeti kötődés. Ezek a módszertani okokból ismeretlen felekezeti személyek egy kategóriába kerültek a vallásukról szándékosan nem nyilatkozókkal, ebből fakadóan pedig 2011-től kezdődően azok számát sem ismerjük, akik szándékosan nem óhajtottak nyilatkozni felekezeti kötődésükről. Ezekhez a módszertani változásokhoz képest jelentéktelennek tűnő, de témánk szempontjából mégis fontos további újításként 2021-ben az ateisták mellé bevezették az agnosztikusok kategóriáját is. Alábbi táblázatunkban a 2021-ben magukat ateistáknak és agnosztikusoknak vallókat összevonva jelentettük meg, ám az összesített 82 714 személyt 57 229 ateista és 25 485 agnosztikus összege adja.

1. táblázat. *A romániai felekezetek tagsága az 1992 és 2021 közötti népszámlálások szerint*

	1992	2002	2011	2021
Ortodox	19 802 389	18 817 975	16 307 004	14 025 064
Római katolikus	1 161 942	1 026 429	870 774	741 504
Görögkatolikus	223 327	191 556	150 593	115 457
Református	802 454	701 077	600 932	495 433
Pümkösi	220 824	324 462	362 314	404 475
Baptista	109 462	126 639	112 850	103 213
Hetednap Adventista	77 546	93 670	80 944	65 861
Unitárius	76 708	66 944	57 686	47 992
Muzulmán	55 928	67 257	64 337	58 347
Keresztény testvérgyülekezetek	49 963	44 476	42 495	36 374
Óritusú keresztények	28 141	38 147	32 558	28 362
Evangélikus-lutheránus	21 221	27 112	20 168	20 026
Ágostai hitvallású evangélikus	39 119	8 716	5 399	3 739
Mózes-hitű	9 670	6 057	3 519	2 708
Jehova tanúja	-	-	49 820	43 340
Szerb ortodox	-	-	14 385	17 159

	1992	2002	2011	2021
Örmény apostoli	2 023	687	393	806
Román evangéliumi	-	18 178	15 514	7690
Óstílusú ortodox	32 228	-	-	-
Más vallású	54 306	88 509	30 557	23 956
Ateista	10 331	8 524	20 743	82 714
Vallás nélküli	24 314	12 825	18 917	71 430
Nem nyilatkozott	8 139	11 734	-	-
Nincs adat	-	-	1 259 739	2 658 165
Teljes népesség	22 810 035	21 680 974	20 121 641	19 053 815

Forrás: INS (1994; 2004; 2013; 2023), saját szerkesztés

A FELEKEZETEK TAGSÁGÁNAK DINAMIKÁJA A HÁROM ÉVTIZED ALATT

Az utóbbi két népszámlálás során bevezetett módszertani újításokból fakadó ismeretlen felekezeti kötődésűek nagy száma megnehezítik az adatok értelmezését és az azokból kiolvasható hosszú távú folyamatok megbízhatóságát. Számos vallásossággal kapcsolatos reprezentatív kutatás eredménye egybecsengően azt mutatja, hogy a felekezeti kötődés Romániában továbbra is általános, vagyis a 2011-es és 2021-es népszámlálás ismeretlen felekezetűként megjelenő recenzáltjai valójában tartoznak valamilyen egyházhoz. Így a fenti táblázatban szereplő számok semmiképpen sem alkalmasak annak kimutatására, hogy az egyes egyházak tagsága az átfogott három évtized alatt számszerűen hogyan változott.

Ugyanakkor nincs okunk azt feltételezni, hogy a csak állami nyilvántartásokban szereplő személyek felekezetek közötti megoszlása tendenciaszerűen eltérne a népesség felekezeti szerkezetétől. Hasonlóképpen azt a feltételezést sem látjuk indokoltnak, hogy a vallási kötődésre vonatkozó kérdés meg nem válaszolását a felekezeti sajátosságok befolyásolták volna, vagy a különböző felekezetűek eltérő mértékben hanyagolták volna el e kérdés kitöltését az online kérdőívben. Ezekből a megfontolásokból kiindulva úgy gondoljuk, hogy az ismeretlen felekezetűek valószínűleg arányosan oszlanak meg az ország különböző felekezetei között. A valós helyzet megragadásához pedig akkor jutunk a legközelebb, ha az ismeretlen felekezetűeket arányosan szétosztjuk az egyes egyházak között. Az alábbi, 2. táblázatban az így korrigált adatok láthatók. A továbbiakban e korrigált, lényegében tehát becsült adatokkal dolgozunk.

2. táblázat. *A romániai felekezetek tagsága az 1992 és 2021 közötti népszámlálások szerint, 2011-ben és 2021-ben korrigált adatokkal*

	1992	2002	2011	2021
Ortodox	19 802 389	18 817 975	17 396 108	16 298 895
Római katolikus	1 161 942	1 026 429	928 931	861 721
Görögkatolikus	223 327	191 556	160 651	134 176

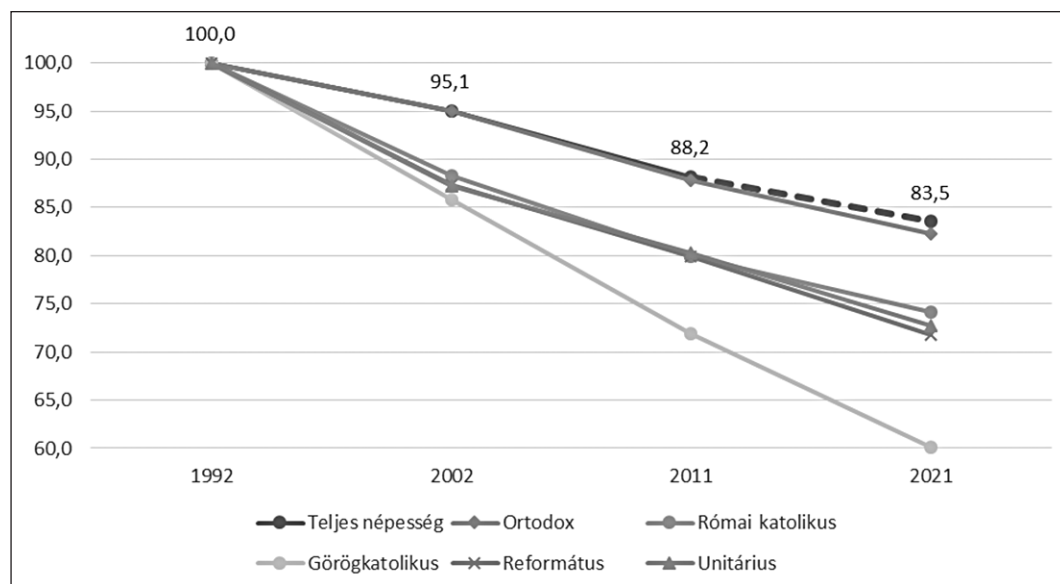
	1992	2002	2011	2021
Református	802 454	701 077	641 067	575 756
PüNKÖSDI	220 824	324 462	386 512	470 051
Baptista	109 462	126 639	120 387	119 947
Hetednapi adventista	77 546	93 670	86 350	76 539
Unitárius	76 708	66 944	61 539	55 773
Muzulmán	55 928	67 257	68 634	67 807
Evangéliumi keresztény	49 963	44 476	45 333	42 271
Órítusú keresztények	28 141	38 147	34 732	32 960
Evangélikus-lutheránus	21 221	27 112	21 515	23 273
Ágostai hitvallású evangélikus	39 119	8 716	5 760	4 345
Mózes-hitű	9 670	6 057	3 754	3 147
Jehova tanúi	-	-	53 147	50 367
Szerb ortodox	-	-	15 346	19 941
Örmény apostoli	2 023	687	419	937
Román evangéliumi	-	18 178	16 550	8 937
Óstílusú ortodox	32 228	-	-	-
Más vallású	54 306	88 509	32 598	27 840
Ateista	10 331	8 524	22 128	96 124
Vallás nélküli	24 314	12 825	20 180	83 011
Nem nyilatkozott, nincs adat	8 139	11 734	-	-
Teljes népesség	22 810 035	21 680 974	20 121 641	19 053 815

Forrás: INS (1994; 2004; 2013; 2023), saját szerkesztés

Ha az egyházak tagságának a népszámlálások során bekövetkező változását nézzük, szembe-tűnő, hogy az átfogott három évtized alatt a püNKÖSDI egyház kivételével⁶ az összes egyház tag-sága jelentősen csökkent. E folyamatos, nagyjából lineáris csökkenésnek a fő oka az országban ez idő alatt zajló egyik legnagyobb jelentőségű folyamat, az általános népességcsökkenés. Ahogy az 1. táblázat utolsó sorában látható, a szóban forgó három évtized alatt az ország népessége 3,75 millióval csökkent, 2021-re a lakosság az 1992-es létszám 83,5 százalékára zsugorodott. Ez az általános népességfogyás tükröződik az egyes egyházak tagságának csökkenésében is, ám amint a következő három ábrán látható, ezek tagságának dinamikái nagyon eltérőek. Ezeknek az eltéréseknek az okai feltételezhetően két további tényező, az egyes egyházak népességének az országostól eltérő korösszetétele, illetve az egyházak missziós/evangelizációs (tagtoborzó) tevékenységének a mértéke.

⁶ A táblázatban növekedés jelenik meg a Szerb Ortodox Egyház esetében is, azonban mint később látni fogjuk, ennek hátterében egy adatrögzítési hiba áll.

Az első grafikonon a régebbi fennállású, „történelmi” egyházaknak is nevezett felekezetek tagságának változását ábrázoltuk az 1992-es népszámláláshoz viszonyítva. Mint látható, ezeknek az egyházaknak a tagsága a vizsgált időszakban folyamatosan csökkent, és mindegyiké kissé nagyobb mértékben, mint az ország teljes népessége. Az ortodox népesség csökkenése 2002-ben még azonos mértékű a teljes lakosság csökkenésével, ezt követően kissé nagyobb. Mivel arról a felekezetről van szó, amely a teljes lakosság elsőprő többségét alkotja, ennek az eltérésnek az oka nem lehet sem egy nagyobb mértékű kivándorlással, sem a korszerkezettel kapcsolatos. Az okot részben a növekvő tagságú felekezetekben, részben az ateisták és a felekezeten kívüliek számának növekedésében kereshetjük. A magyar többségű református, római katolikus és unitárius egyházak esetében a teljes lakossághoz képest jelentősebb fogyás a rendszerváltás utáni első évtizedben következett be, az idősebb népesség mellett ekkor a magyarok kivándorlása az országos átlag fölötti volt. Ezt követően a fogyás üteme állandósult, és azonos mértékű a teljes népesség fogyásával. Míg a mai ortodox népesség a rendszerváltás utánihoz képest annak 82 százaléka, a három magyar többségű egyházé korábbi számuk 72–74 százaléka. A görögkatolikus népesség helyzete kivételes, az 1948-ban betiltott, majd 1990-ben jogaiba visszahelyezett egyházba korábbi híveinek csak töredéke tért vissza. E visszatérő népesség az országoshoz képest idősebb, ami a későbbiekben fokozottabb mértékű fogyást eredményezett. A rendszerváltás után 223 327 fős görögkatolikus népesség mára ennek 60 százalékára, 134 176 személyre zsugorodott.

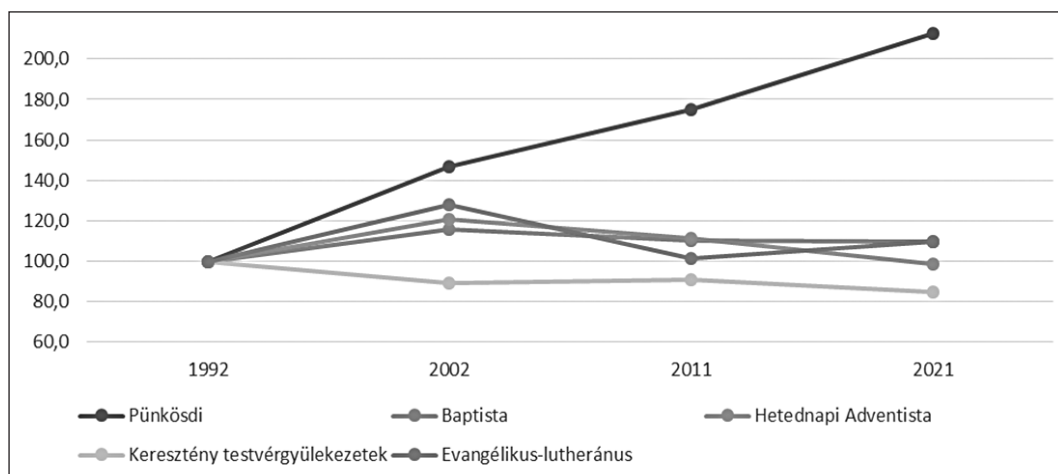

1. ábra. Csökkenő tagságú egyházak népességének változása 1992-höz viszonyítva, százalékban
Forrás: INS (1994; 2004; 2013; 2023), saját szerkesztés

A 2. ábrán látható, zömmel neoprotestáns egyházak tagságának a változásai a történelmi egyházakhoz képest más dinamikát követtek. A baptista, az adventista és az evangélikus-lutheránus egyházak az első évtizedben látványos, 15–30% közötti növekedésen mentek át. Ezt kö-

vetően tagságuk szintén csökkenni kezdett, de a baptisták és evangélikusok esetében ez jelenleg az 1992-es létszám 110%-a körüli értékhez vezetett, az adventisták esetében megközelítőleg az induló létszámhoz való visszaesést. Kivételes utat futott be e tekintetben a pünkösdi egyház, amelynek tagsága már a rendszerváltás utáni első évtizedben másfélszeresére növekedett, és híveinek száma a továbbiakban is növekedett, 2021-re az 1992-es tagság több mint kétszeresére, 213 százaléka növekedve. A Keresztény Testvérgyülekezetek tagsága a fentiekől eltérően alakult. Esetükben közvetlenül a rendszerváltást követően következett be egy hirtelen létszámcsökkenés, majd a továbbiakban, miközben az ország népességének fogyása felgyorsult, a testvérgyülekezetek tagsága alig változott.

A rendszerváltást követő első évtizedben tehát, úgy tűnik, a szekták inváziója helyett a már évtizedek óta jelen levő kisegyházak voltak azok, amelyek képesek voltak új hívek szerzésére. Sikerük okairól alig készültek elemzések, de a fő ok valószínűleg ezen egyházak missziós tevékenysége és a rendszerváltást követő általános társadalmi-gazdasági krízis együttes hatásában keresendő. Legalábbis emellett szól egy adventista közösségről szóló esettanulmány, amely a megtéréshullámoknak a nagyobb társadalmi krízisekkel való egybeesését mutatja ki, többek között közvetlenül a rendszerváltást követő időszakban is (Kiss, 2020). Az első évtized utáni hanyatlásuk részben a krízishelyzet enyhülésére, részben a kisegyházak tagságának a nemzetközi migrációba való fokozottabb bekapcsolódására vezethető vissza (Bunduc et al., 2014). A szóban forgó egyházak növekedésének egy további oka a roma népesség fele való sikeres nyitásuk. Ahogy az a 3. ábrán látható, az adventista, baptista és keresztény testvérgyülekezetek hívei körében a romák aránya országos arányuk háromszorosa, mindhárom esetben tíz százalék körül mozog. A romák csatlakozását az evangéliumi kisegyházakhoz, bár elsőre más egyházak hívei áttérésének tűnhetne, valójában nem helyes így értelmezni. Mint az közismert, és több elemzés is kimutatta, névleges egyháztagságuk volt csupán, a roma közösségeket a történelmi egyházak csak igen kis mértékben integrálták (Pozsony, 1993; Kotics, 1999). A pünkösdi egyház tagságának kivételesen erőteljes növekedése mögött a fenti három tényező egyaránt ott áll, de kiemelkedik közülük a harmadik, azaz a roma népesség kimondottan sikeres megszólítása. Amint a 3. ábrán látható, a pünkösdiak majdnem egynegyede roma. A romák evangélikál egyházak általi megtérítése, a megtérés és a vallási integráció társadalmi emancipatorikus hatása az utóbbi évtizedek népszerű kutatási témájává vált. Az elemzések rávilágítanak a jelenség komplexitására és többszintűségére – egyéni szinten a vallási konverziók személyiségre gyakorolt hatásaira (Fosztó, 2007), közösségi szinten a roma – nem roma kapcsolatok radikális átrendeződésére (Tsfay, 2006), de a roma népesség magasabb termékenységű mutatóinak az egyházak növekedésére gyakorolt hatására is (Kiss, 2009).

2. ábra. *Növekvő vagy stagnáló tagságú egyházak népességének változása 1992-höz viszonyítva, százalékban*

Forrás: INS (1994; 2004; 2013; 2023), saját szerkesztés

Az evangélikus-lutheránus egyház esete az itt tárgyalt egyházak körében kivételt képez, esetében nincs tudomásunk különösebb missziós tevékenységről, hívei körében a roma népesség aránya az országos arány alatti. Az első évtizedben bekövetkező növekedésre nincs magyarázatunk, ahogy az országos trendeknek teljesen ellentmondó 2011–2021 közötti növekedésre sem. A számok változását azonban nemcsak társadalmi folyamatok alakítják, a népszámláláson való részvételre és a vallási identitás rögzítésére való figyelemfelhívás, az ez irányú mozgósítás is jelentősen befolyásolhatja az eredményeket, különösen a kis egyházak esetében, ahol viszonylag kis számbeli növekedés is az arányok jelentős növekedését eredményezheti.

És végül itt említjük meg három olyan egyház esetét is, amelyek tagjainak számát nem rögzítették minden elemzésünkbe bevont népszámlálás során. A Jehova Tanúi és a Román Evangélikumi Egyház híveit, mint már fentebb jeleztük, csak 2011-től kezdődően rögzítették külön kategóriákként. A Jehova Tanúinak regisztrált száma 2011-ben 49 820 volt, a következő tíz évben pedig 43 340. Amennyiben az ismeretlen felekezetűek körében feltételezhetően szintén jelen levők számát ehhez hozzáadjuk, a valószínű létszámuk 2011-ben 53 147, 2021-ben 50 367 volt. Ha az ismeretlen felekezetűek körében ennél kisebb számban is vannak jelen, az biztosan kijelenthető, hogy számuk az utóbbi évtizedben a más neoprotestáns egyházak esetében látotthoz hasonlóan csökkent. Ugyanez mondható el a 2002-től recenzált Román Evangélikumi Egyházzal is. A 2002-ben 18 ezret meghaladó tagot számláló kisegyház létszáma két évtized alatt 7690-re csökkent, de a becslést adatok alapján is 9 ezer alá esett. Sajátos esetet képez az Óstílusú Román Ortodox Egyház, amelynek tagjait mindössze egyetlen népszámlálás alkalmával, 1992-ben jegyezték. Ebben az évben 32 228 vallották magukat az egyházhoz tartozónak. Számuk alakulásáról azóta sem láttak napvilágot újabb adatok, valószínű azonban, hogy a három évtized alatt ennek az egyháznak a tagsága is csökkent.

Végül ugyancsak itt érdemes kitérnünk az állam által elismert egyházakon kívüli vallási entitásokhoz tartozók számának kérdésére is, akik a „más vallású” kategóriát képezik. Ez a kategó-

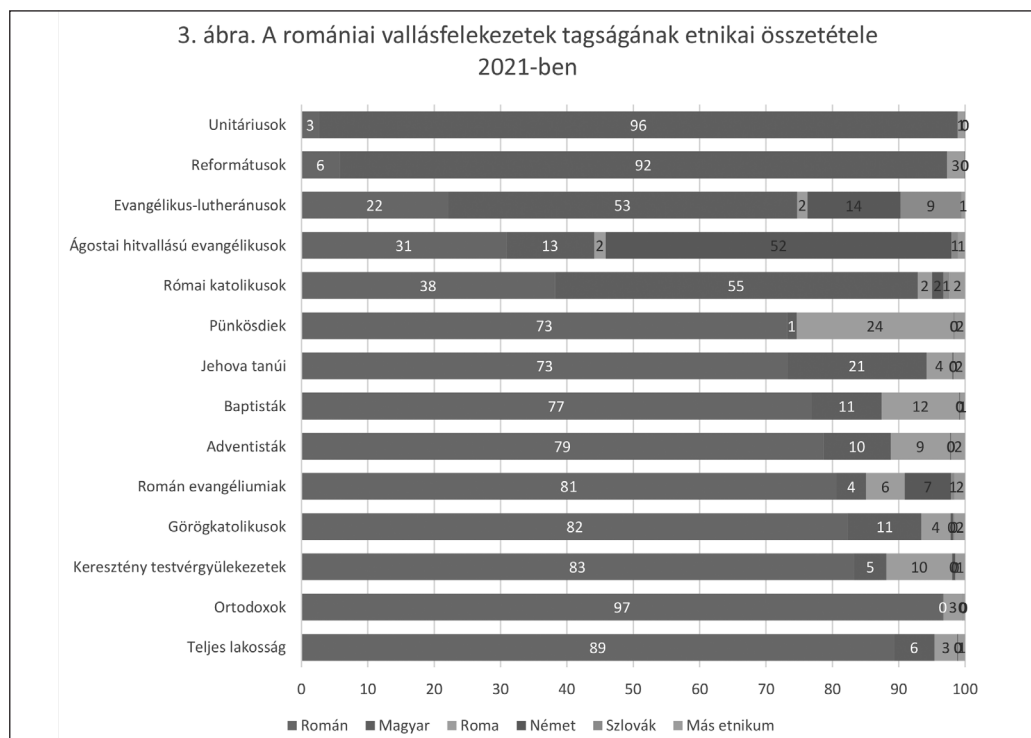
ria elvileg az újonnan megjelenő vallások követőinek számát kellene kifejezze, erre azonban a censusok során rögzíthető felekezetek számának szinte folyamatos változása miatt gyakorlatilag nem alkalmas. 1992-ben 54 306 más vallású személyt találtak, ám ebben az évben ezek között található a Jehova tanúi és a román evangéliumiak is, akiknek még hozzávetőleges számára vonatkozóan sincsenek adataink. A következő, 2002-es népszámlálás során 88 509 személyt rögzítettek más vallásúként. Ez a szám is magában foglalja a Jehova tanúinak számát, a román evangéliumiakat azonban már nem, de ekkor már ugyancsak e kategóriában találjuk az óstílusú ortodoxokat is. Utóbbiak 2011-ben és 2021-ben is elvileg e kategóriában jelennek meg, elképzelhető azonban az is, hogy egyesek közülük a szintén régi naptárt követő lipován óritusú egyházhoz sorolták magukat, vagy a 2011-től szintén külön egyházként megjelenő, ugyancsak régi naptárt követő Szerb Ortodox Egyházhoz. Mind a négy elemzett népszámlálás esetében kérdéses az is, hogy a nagyszámú független pünkösdi gyülekezet tagjai milyen vallási affiliációval lettek rögzítve. Állami elismeréssel ugyanis az elemzett periódusban egyetlen pünkösdi egyház, Isten Apostoli Egyháza (Biserica Penticostală a Dumnezeului Apostolic) rendelkezett, miközben e mellett számos egyesületként bejegyzett, független pünkösdi gyülekezet működéséről is tudunk, például a már említett Assemblies of Godról. Nem tudjuk azonban, hogy ezek tagjai szervezeti kötődésük szerint vagy pünkösdi identitásuk alapján nyilatkoztak hovatartozásukról a népszámlálás során. Az azonban megállapítható a népszámlálások eredményeiből, hogy az óstílusúakat és egyes pünkösdieket is magába foglaló más vallásúak kategóriájába 2011-ben mindössze 30 557, 2021-ben pedig 23 956 személy található, amely számok az ismeretlen felekezeti kötődésűek körében található becsléssel kiegészítve 32 598, illetve 27 840. Ezek alapján az biztosan kijelenthető, hogy a posztkommunista Romániában új vallásnak a lábát megvetni és követőket is találni igencsak nehéz volt.

VALLÁS ÉS ETNICITÁS, ETNIKAI EGYHÁZAK

A romániai vallási mezőre jellemző, hogy az egyházak jelentős része valamely etnikai csoport egyházaként definiálja magát. Közismert, hogy a Román Ortodox Egyház a román nemzet egyházának tekinti magát, míg például a református egyház magyar egyháznak. A valóságban kevés olyan egyház van, amely öndefiníciója ellenére kizárólag egy etnikum egyháza lenne. Az alábbi, 3. ábrán a különböző romániai egyházak tagságának etnikai összetételét ábrázoltuk, az ábra alján pedig az ország teljes lakosságának különböző etnikai csoportok közötti megoszlását. Elméletileg amennyiben egy egyház tagjává válást egyáltalán nem befolyásolja az etnicitás, annak tagsága az ország etnikai összetételével arányosan kellene tartalmazza a különböző etnikai csoportok tagjait. A gyakorlatban az etnikai semlegességnek ez a feltétele nehezen tud teljesülni, már csak azért is, mert mind az egyházak, mind az etnikai csoportok területileg egyenetlenül fordulnak elő. Ennek ellenére etnikai összetételük alapján ezt a semlegességet viszonylag megközelítik a neoprotesztáns egyházak, ám ezek körében is jelentős eltéréseket látunk. Azok esetében, amelyek kialakulása a Kárpáton túli területekhez kötődik (Román Evangéliumi Egyház és Keresztény Testvérgyülekezetek) az etnikai arányok az országos arányokat közelítik. Azokban, amelyeknek kialakulása történetileg Erdélyhez kötődik, és elterjedésük is Erdélyben ölt nagyobb mértéket, az etnikai csoportok arányai is az erdélyi etnikai arányokhoz állnak köze-

lebb. Így a baptista és adventista egyházak esetében a magyarok aránya 10 százalék körüli, a Jehova tanúi esetében 21 százalék. Az etnikai jelleggel hozható kapcsolatba a romák jelenléte is egy adott egyházban: minél hangsúlyosabb egy egyház etnikai jellege, a romák jelenléte annál alacsonyabb, és minél kevésbé hangsúlyos, annál magasabb. Az is elképzelhető, hogy a vallási identifikáció a romák etnikai önidentifikációjára is hatást gyakorol: az etnikai egyházakhoz tartozó romák nagyobb valószínűséggel identifikálják magukat az egyház címzetes etnikai csoportjához tartozónak, míg a magukat univerzálisként, vagy legalábbis etnikailag semlegesként megfogalmazó egyházakban nagyobb valószínűséggel tekintik magukat romának.

A tagság etnikai összetétele alapján legerőteljesebb etnikai jellegzetes az unitárius és az ortodox egyházak esetében látunk, előbbi híveinek 96%-a magyar, utóbbinak 97%-a román. A református egyház tagságának 92%-a magyar, a görögkatolikus egyháznak viszont már csak 82%-a román. A római katolikus egyház híveinek 55%-a magyar és 38%-a román, ezek az országos arányok azonban jelentős regionális különbségeket fednek, a gyulafehérvári érsekségen belül jelentős magyar többséget találunk, amelynek megfelelően ez az érsekség magyar etnikai egyháznak tekinthető. Ábránkból az sem derül ki, hogy a viszonylag kis arányok is jelentős számú más etnikumú személyt fedhetnek, így például, bár az ortodox egyház híveinek mindössze 0,1%-a magyar nemzetiségű, ez 19 162 személyt, azaz egy kisvárosnyi népességet fed, a román nemzetiségű reformátusok pedig ennél is többen vannak, 28 472-en.

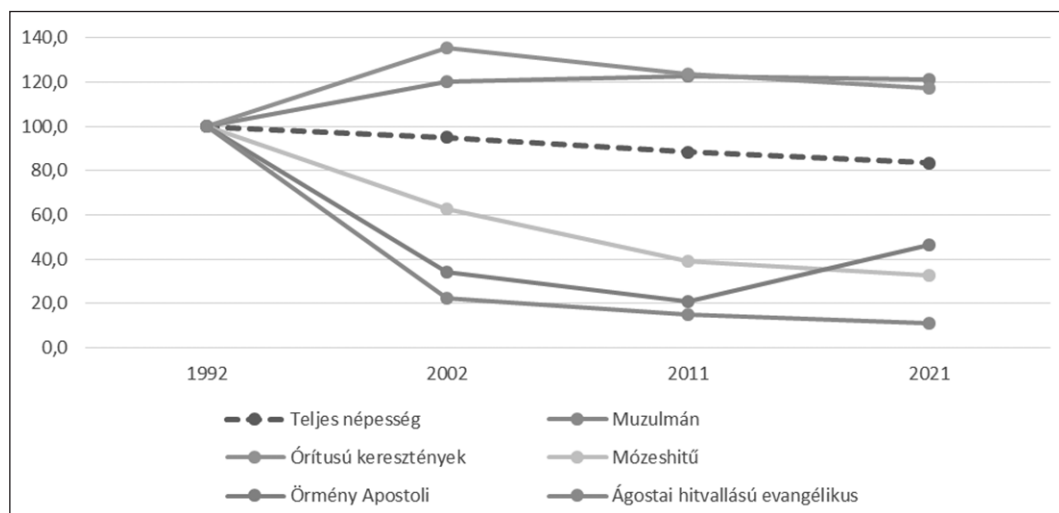
3. ábra. A romániai vallásfelekezetek tagságának etnikai összetétele 2021-ben
Megj. Az etnikai arányokat az ismert felekezetű népességre számoltuk ki.

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

A KIS LÉTSZÁMÚ ETNIKAI KISEBBSÉGEK EGYHÁZAI – SZÁSZOK, ÖRMÉNYEK, ZSIDÓK

Az etnikai egyház egyik sajátossága, hogy missziós tevékenysége során nem lépi át az etnikai csoport határait, de missziós tevékenységre nincs is igazából szüksége, mivel rendszerint az adott etnikai csoporthoz tartozás az illető valláshoz való tartozást is jelenti. Az ilyen egyházak tagságának a szociodemográfiai jellemzői és népességének dinamikája értelemszerűen szorosan összefügg az adott etnikumú népesség körében zajló változásokkal. Ezt a szoros kapcsolatot láthattuk a már tárgyalt román ortodox és görögkatolikus, illetve a magyar református és unitárius egyházak esetében. Etnikai közösség és vallás kapcsolata még szorosabb az alcímben jelzett további egyházak esetében.

Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház eredetileg a szászok egyháza. A 70-es években az egyház tagsága még százezres nagyságrendű volt, a 80-as években kezdődő tömeges kivándorlásuk következtében az 1992-es népszámláláskor a hívek száma már alig haladta meg a 39 ezret, melynek 70 százaléka német nemzetiségű volt. 2021-re az ágostai evangélikusok száma 3739-re csökkent, a 30 évvel korábbi népesség alig több mint 10 százalékára (4. ábra). A megfogyatkozott egyház etnikai összetétele is átalakult, jelenleg a tagok 52 százaléka német nemzetiségű, egyharmada román, egytizede magyar.

4. ábra. Kis létszámú etnikai kisebbségek egyházainak tagsága 1992-höz viszonyítva, százalékban
 Forrás: INS (1994; 2004; 2013; 2023), saját szerkesztés

A második világháborút túlélő zsidó népesség már a 60-as években jelentősen megfogyatkozott, 1992-ben a zsidó hitközségek tagjainak száma 9670 volt. Ez a népesség 2021-re 30%-ára csökkent. Esetükben az asszimiláció hatása is látható, míg 1992-ben az izraeliták 78 százaléka zsidónak deklarálta magát, 2021-ben már csak 60 százalékuk (5. ábra). Az örmény kisebbség tagjai két egyházhoz tartoznak. A román kultúrába asszimilálódó óromániai örmények az Örmény Apostoli Egyház romániai püspöksége tagjai, a magyar nemzetbe integrálódó erdélyi ör-

mények azonban a Római Katolikus Egyház Örmény Ordinariátusához tartoznak (Veress, 2022, Horvát et al., 2016). Az apostoli egyházhhoz tartozónak 1992-ben 2023 személy deklarálta magát.⁷ Számuk a továbbiakban jelentősen csökkent, az első két évtized alatt az 1992-es szám 20%-ára. A teljes felszámolódás helyett azonban 2011 és 2021 között az egyház híveinek száma ismét nőtt, 393-ról 806-ra, azaz több mint duplájára. Ez a növekedés azonban részben a katolikus örmények téves önbesorolásának köszönhető. Számukra ugyanis nem volt lehetséges a pontos önbesorolás: az örmény katolikus vallás nem volt regisztrálható, így választani kényszerültek, hogy római katolikusként vagy örmény apostoliként regisztrálják magukat. A település-szintű adatok alapján pedig sokan az utóbbi lehetőséget választották. Ezt jelzi az is, hogy az örmény vallásuként regisztráltak jelentős része, 17%-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát, holott tudjuk, hogy a magyar örmények kivétel nélkül katolikusok.

DOBRUDZSAI LIPOVÁNOK ÉS MUZULMÁNOK, BÁNSÁGI SZERBEK

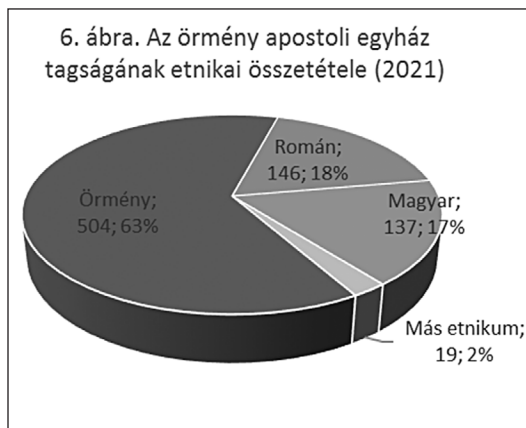
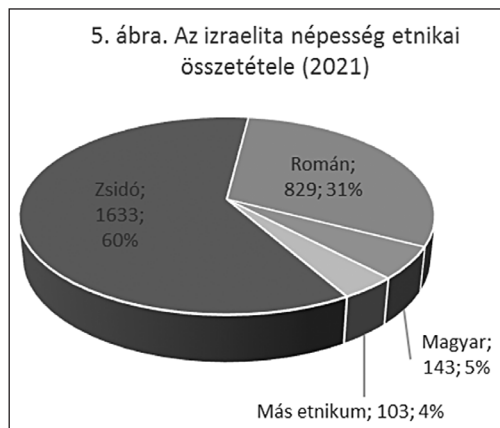
Az elsősorban a dobrudzsai lipovánokat tömörítő óritusú ortodox egyház tagságának dinamikája eltér az eddig tárgyalt három etnikai egyháztól. Tagsága 1992 és 2002 között 35 százalékkal nőtt, majd fokozatosan csökkent, de még 2021-ben is nagyobb volt, mint 1992-ben. A rendszerváltás utáni növekedés minden bizonnyal nem független attól a ténytól, hogy az örményektől és zsidóktól eltérően, a lipován népesség többségében rurális (68 százaléka), így ebben az időszakban a kivándorlásban kevésbé érintett, és korszerkezete is kedvező, az országoshoz közel álló. Kérdéseket vet fel azonban az első évtizedben bekövetkezett növekedéssel kapcsolatban az, hogy míg 1992-ben az egyháztagok 85 százaléka lipován nemzetiségű, ez az arány tíz év alatt 67 százalékra csökken, miközben a románoké 25 százalékra nő. Megjelenik továbbá az óritusú hívek között több mint ezer szerb nemzetiségű személy is, ami arra utal, hogy a szintén ónapártat használó szerb ortodoxok egy része magát tévesen a lipován egyház hívének vallotta. Hasonló okok állhatnak a 25 százaléknyi román nemzetiségű óritusú mögött is, esetükben annak nagy a valószínűsége, hogy a népszámlálási kérdőíven ezúttal már nem szereplő óstílusú egyház tagjainak egy része, tévedésből vagy szándékosan, az óritusú egyházhhoz tartozónak deklarálta magát. Ez a jelenség a továbbiakban is folytatódhatott, ami az egyik oka lehet a mérsékelt létszámcsökkenésnek, és annak is, hogy mára a lipovánok már alig alkotnak többséget az egyházban, a hívek mindössze 53 százalékat teszik ki (7. ábra).

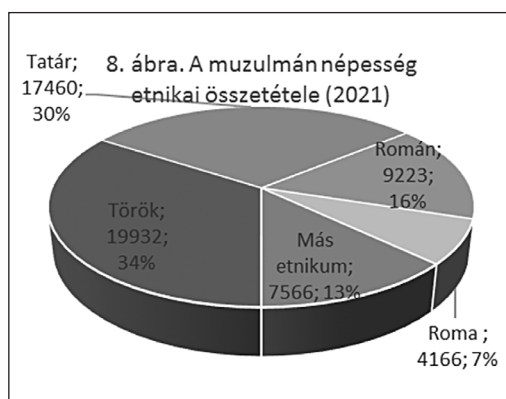
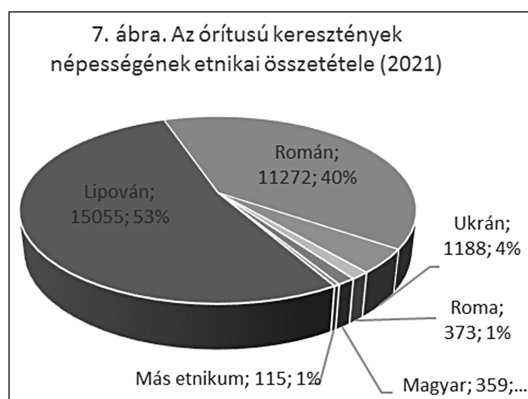
A muzulmán muftiátus magát nem tekinti etnikai egyháznak, hanem – etnikumtól és állampolgárságtól függetlenül – minden Romániában élő muzulmán egyházának. Történeti okokból azonban a gyakorlatban a dobrudzsai török és tatár kisebbség egyházaként mindmáig erőteljesen etnikai egyházként működött. 1992-ben még a romániai muzulmánok 95 százalékát törökök és tatárok alkották, a fennmaradó 5 százalék nagyjából egyforma arányban románokból, romákból és más nemzetiségűekből állt. 2021-ben viszont a két eredeti muzulmán et-

⁷ Az 1992-es népszámlálás eredményeinek részeként a statisztikai hivatal nem közölte az örmény egyház tagságának számát. Erre vonatkozó adatot Negruți (2014) tanulmányában találtunk, aki a statisztikai hivatal dolgozójaként ehhez valószínűleg hozzájutott.

nikai csoport együtt az ország muzulmánjainak mindössze 64 százalékát adta, mellettük 16 százalék román, 13 százalék más nemzetiségű és 7 százalék roma alkotta a muzulmán népességet. A muzulmán romák szintén Románia egyik történelmi muzulmán csoportjának tekinthetők, akik évszázadok óta a török és tatár népességgel együtt élnek (Cupcea, 2020), számuk és részarányuk növekedése minden bizonnyal a kedvezőbb reprodukciós mutatóiknak is köszönhető. Új jelenség viszont a más nemzetiségű muzulmánok kategóriájának látványos megnövekedése, amelyet főleg a világ különböző muzulmán országaiból érkező bevándorlók alkotnak. Ez egy kulturálisan és etnikailag heterogén csoport, amely nagyrészt az ország legnagyobb városaiban él, szemben az őslakos muzulmánokkal, akik jelentős része vidéki lakos. Nincsenek ismereteink a román nemzetiségű muzulmánok csoportjával kapcsolatban, róluk leginkább azt tartjuk plauzibilis feltételezésnek, hogy főleg muzulmán házasságot kötő román nők alkotják.

És végül itt kell szót ejtenünk a bányási szerbek egyházáról, a temesvári szerb püspökségről is. Mint korábban írtuk, ez az egyház csak 2011-től került be a hivatalosan elismert felekezetek közé, és ekkortól lehetett híveit külön regisztrálni, így róluk csak 2011-ből és 2021-ből állnak rendelkezésünkre adatok. Az első alkalommal 14 385 személy vallotta magát ehhez az egyházhoz tartozónak, 2021-ben 17 159. Több, velük kapcsolatos, megmagyarázhatatlan adat is ellentmond azonban e növekedés valós mivoltának. Ilyen például az, hogy egyharmaduk román nemzetiségű, és jelentős részük az ország területén szétszórtan él, miközben tudjuk, hogy a szerbek nagyrészt ma is a Bánság területén élnek. Mindkét anomáliára magyarázatot képezhet, ha a szerbekhez hasonlóan régi naptárt követő óstílusú egyház tagjait találunk az egyháztagok között – ez azonban, jobb híján, egyelőre pusztá feltételezés.

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

VALLÁSOSAK ÉS NEM VALLÁSOSAK – A FELEKEZETI KÖTÖDÉS NÉLKÜLIEK KÉRDÉSE

A népszámlálások vallási adatai közül különös figyelmet szokott kapni a felekezeti kötődés nélküliek arányának alakulása, ezek arányát ugyanis a szekularizáció egyik indikátorának szokás tekinteni. Számos nyugat- és közép-európai országban a felekezet nélküliek aránya igen magas, és mint a bevezetőben már említettük, öt évtized ateista valláspolitikája után Romániában is elképzelhető volt, hogy a felekezetektől való eltávolodás jelentős méreteket öltött. Az első rendszerváltás utáni népszámlálás során azonban csak 24 314 vallás nélküli és 10 331 ateista személyt számláltak össze, a lakosság mindössze 0,2%-át. Tíz év múlva a felekezet nélküliek aránya felére csökkent, és ateistának is kevesebben deklarálták magukat. Erre egy lehetséges magyarázat a közben zajló deszekularizációs folyamat (Kiss, 2014). A következő két évtizedben mind a felekezet nélküliek, mind az ateisták száma többszörösére nőtt, 2021-ben az ateisták kategóriájába (együtt az ez évben bevezetett agnosztikusokkal) 82 714 személy sorolta magát, vallás nélkülinek 71 430 (1. táblázat), és ezek a számok valójában még nagyobbak lehetnek, hisz az ismeretlen felekezetűek egy része is felekezet nélküli, illetve ateista-agnosztikus. Az 1992-es kiinduló számokhoz viszonyítva e kategóriák növekedése tehát rendkívül nagy mértékű, de az elismert felekezetek híveinek számához viszonyítva is jelentős, az ateisták és agnosztikusok együtt az ország nyolcadik legnagyobb világnézeti csoportját alkotják. Európai viszonylatban azonban mind a számuk, mind az arányuk továbbra is rendkívül alacsony, a felekezeti kötődésükről nyilatkozók körében a vallás nélküliek, ateisták és agnosztikusok összevont aránya együtt sem éri el az 1%-ot (4. táblázat). Ateisták és agnosztikusok elsősorban a román lakosság körében fordulnak elő, a magyarok esetében a vallástól való eltávolodás inkább csak a felekezetektől való elhatárolódásban merül ki. A román felekezet nélküliek közötti országosnál magasabb aránya valószínűleg inkább integrálatlanságot fejez ki, mintsem eltávolodást.

3. táblázat. A vallás nélküliek, ateisták és agnosztikusok etnikumok szerinti megoszlása, 2021

	Vallás nélküliek	Ateisták	Agnosztikusok
Románok	81,7	94,1	96,5
Magyarok	8,4	3,1	1,7
Romák	6,1	0,3	0,2
Németek	0,7	0,5	0,3
Ukránok	0,2	0,1	0,1
Törökök	0,2	0,1	0,1
Zsidók	0,2	0,3	0,2
Lipovánok	0,1	0,2	0,1
Más etnikumok	2,4	1,3	0,8

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

A FELEKEZETI ARÁNYOK VÁLTOZÁSA – A SZERKEZET VÁLTOZATLANSÁGA

Az eddigiekben a négy népszámlálás alapján a romániai egyházak híveinek számbeli alakulását néztük, és ennek alapján jelentős változásokat láthattunk. Ha azonban az ország lakosságának a felekezetek közötti megoszlását nézzük, azt látjuk, hogy ez a százalékos mutató a rendszerváltást követő három évtized alatt alig változott. A 4. táblázatban az ismert felekezetű népesség százalékos megoszlását láthatjuk népszámlálásonként, valamint a három évtized elejének és végének helyzetei közötti eltéréseket. Az ország legnagyobb egyházának, az ortodoxnak a részaránya az elemzett három évtized alatt 1,3 százalékkal csökkent. A legtöbb felekezet esetében az utóbbi két népszámlálás közötti változás azonban ennél lényegesen kisebb, nem éri el a 0,1 százalékot. Ennél nagyobb változást csak két esetben látunk, a pümkösdiek, valamint a felekezet nélküliek és az ateisták esetében. A pümkösdiek aránya a három évtized alatt 1,50 százalékkal nőtt, utóbbiaké 0,33, illetve 0,46 százalékkal.

4. táblázat. Az ismert felekezetű népesség százalékos megoszlása az 1992 és 2021 közötti népszámlálási adatok szerint, valamint a népesség felekezeti szerkezetében bekövetkezett változás 1992 és 2021 között. Százalékok.

	1992	2002	2011	2021	2021–1992
Ortodox	86,85	86,84	86,45	85,54	-1,30
Római katolikus	5,10	4,74	4,62	4,52	-0,57
Görögkatolikus	0,98	0,88	0,80	0,70	-0,28
Református	3,52	3,24	3,19	3,02	-0,50
Pümkösdiek	0,97	1,50	1,92	2,47	1,50
Baptista	0,48	0,58	0,60	0,63	0,15
Hetednapi adventista	0,34	0,43	0,43	0,40	0,06
Unitárius	0,34	0,31	0,31	0,29	-0,04

Muzulmán	0,25	0,31	0,34	0,36	0,11
Keresztény testvérgyülekezetek	0,22	0,21	0,23	0,22	0,00
Óritusú keresztények	0,12	0,18	0,17	0,17	0,05
Evangélikus-lutheránus	0,09	0,13	0,11	0,12	0,03
Ágostai hitvallású evangélikus	0,17	0,04	0,03	0,02	-0,15
Mózes-hitű	0,04	0,03	0,02	0,02	-0,03
Jehova tanúi	0,00	0,00	0,26	0,26	0,26
Szerb ortodox	0,00	0,00	0,08	0,10	0,10
Örmény apostoli	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Román evangéliumi	0,00	0,08	0,08	0,05	0,05
Óstílusú ortodox	0,14	0,00	0,00	0,00	-0,14
Más vallású	0,24	0,41	0,16	0,15	-0,09
Ateista	0,05	0,04	0,11	0,50	0,46
Vallás nélküli	0,11	0,06	0,10	0,44	0,33

Forrás: INS (1994; 2004; 2013; 2023), saját szerkesztés

A MAGYAR NÉPESSÉG A FELEKEZETI SZERKEZETBEN

A fentiekben már érintettük azt a kérdést, hogy az egyes egyházak híveinek hány százaléka magyar nemzetiségű. Elemzésünk utolsó részében azt nézzük meg, hogy a romániai magyar népesség hogyan oszlik meg az ország felekezeti szerkezetében. Az alábbi, 5. táblázatban ezt mutatjuk be, a táblázat utolsó oszlopában azt is megbecsülve, hogy az ismeretlen felekezetűek közötti magyar nemzetiségűeket is figyelembe véve mennyi lehet az egyes egyházak magyar híveinek teljes száma. Ehhez a becsléshez Veres Valér számításait használjuk, aki az ismeretlen etnikumú kategóriában található magyarok számának megbecsüléséhez az ismeretlen etnikumúak területi megoszlásából indult ki. E módszert használva, Veres számításai szerint a romániai magyarok valós száma 1 105 785 (Veres, 2023). Az arányokat tekintve legtöbbször a református egyház tagjai (45,3%), de majdnem ugyanennyien tartoznak a római katolikus egyházhoz is (40,4%). Rajtuk kívül az unitárius egyházban találunk magyarokat jelentősebb számban, a magyar népesség 4,6 százalékát. E három egyház tehát a teljes romániai magyar népesség több mint 90 százalékát integrálja. A fennmaradó részt legnagyobb arányban a két román történelmi egyházban találjuk: 1,9 százalékot az ortodox, 1,3 százalékot görögkatolikus egyházakban. Tízezer körüli magyar híve van a baptista és az evangélikus-lutheránus egyházaknak (a magyar népesség 1,1 százaléka), ezres nagyságrendű a Jehova tanúinak, adventistáknak, pünkösdieknek és a keresztény testvérközösségeknek, és pár száz tagja a kis létszámú, nem magyar etnikai egyházaknak. A felsoroltakon kívüli, azaz állam által nem elismert felekezetek, vallási közösségek magyar tagjainak száma 2532, becslült számuk 2794. Az e kategóriába tartozó vallási közösségek kutatása szinte teljesen hiányzik, különböző nem publikált anyagok, elsősorban szociológus hallgatók szakdolgozatai alapján azonban úgy tudjuk, hogy legtöbb híve a Hit Gyülekezetének lehet. Rajtuk kívül a következő független evangélikál közösségekről születtek beszámolók: Bárka közösségek, Eklézsia közösségek, Petra Gyülekezet, Élő Reménység Gyülekezet, Gyógyulás Háza

Gyülekezet, Református Presbiteriánus Gyülekezet. A kategória belső heterogenitása mellett azonban a népszámlálási adatok szerint ezek követőinek száma viszonylag kicsi.

5. táblázat. *A magyarok száma a romániai felekezetek hívei körében és százalékos megoszlása a felekezetek között, 2021*

	Magyarok ismert száma	Magyarok becsült száma	Magyarok részaránya a felekezetek között
Teljes népesség	1 002 151	1 105 785	100
Református	453 621	500 531	45,3
Római katolikus	405 212	447 116	40,4
Unitárius	46 186	50 962	4,6
Ortodox	19 162	21 144	1,9
Görögkatolikus	12 772	14 093	1,3
Baptista	10 922	12 051	1,1
Evangélikus-lutheránus	10 534	11 623	1,1
Jehova tanúi	9 054	9 990	0,9
Hetednapi adventista	6 673	7 363	0,7
Pünkösdi	5 852	6 457	0,6
Keresztény tesvérközösségek	1 778	1 962	0,2
Ágostai hitvallású evangélikus	494	545	0
Óritusú keresztények	359	396	0
Román evangéliumi	344	380	0
Szerb ortodox	185	204	0
Mózes-hitű	143	158	0
Örmény apostoli	137	151	0
Muzulmán	87	96	0
Más vallású	2 532	2 794	0,3
Vallás nélküli	6 017	6 639	0,6
Ateista	1 801	1 987	0,2
Agnosztikus	422	466	0
Nincs adat	7 864	8 677	0,8

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

KÖVETKEZTETÉSEK – A VALLÁSI TÁJKÉP VÁLTOZÁSÁBAN ÉSZLELHETŐ FŐBB FOLYAMATOK

Bár a felekezeti szerkezet három évtized alatti kismértékű változása inkább állandóságot sugall, mint változást, az adatokból kiolvasható néhány olyan trend, amely jelzi a vallási helyzet lassú változásának az irányait, az alig észlelhető, de mégis jelentős folyamatokat. Egyik ilyen változás-

ként a román népességnek a felekezetek közötti lassú átrendeződése emelhető ki. Az elmúlt három évtized alatt arányaiban kismértékben, de abszolút számok tekintetében mégis figyelemre méltóan és folyamatosan nőtt a pütkösdi egyház tagsága, valamint az egyházaktól eltávolodók, azaz a felekezeti kötődés nélküliek és ateisták csoportja. Mindkét csoport növekedése elsősorban az ortodox egyház tagságából táplálkozó folyamat, amelynek következtében az ortodoxok száma 1,2 százalékkal csökkent. Mindkét csoport növekedése globális folyamatokba illeszkedik. Az első része a pütkösdi mozgalom világszerte észlelhető térnyerésének, a második pedig az Európában továbbra is meghatározó szekularizációs folyamatba illeszkedik. Mindkét csoport növekedése hosszú távú, várhatóan a jövőben is folytatódó folyamatnak tűnik.

A felekezeti helyzetet érintő másik kimutatható folyamat a roma népesség átáramlása a történelmi egyházakból a neoprotestáns kisegyházakba. E jelenség a szocialista korszakba nyúlik vissza, és átívelt a teljes posztszocialista korszakon is. A romák vallási integráltsága hagyományosan kismértékű, de a népszámlálások során általában az adott településen domináns egyházhoz sorolták magukat. Ezek az egyházak azonban a helyileg domináns etnikai csoport egyházai, amelyekben a romák szociális helyzetűtől függetlenül is nehezen válhattak elfogadott, teljes értékű egyháztagokká. Az inkább univerzális jellegüket, ebből fakadóan nemzetfelettségüket hangsúlyozó neoprotestáns kisegyházak azonban nyitottabbnak bizonyultak irányukba, így megjelenésüket követően a romák egyre nagyobb mértékben ezekhez csatlakoztak. Jelenleg az összes neoprotestáns egyház tagságában nagyobb a romák aránya az országosnál, többségükben annak két-háromszorososa, a pütkösdi egyháznak pedig majdnem egynegyede roma. A roma népességnek ez az átcsoportosulása a történelmi egyházakból az újprotestáns kisegyházakba tehát a rendszerváltás utáni vallási mező egyik leglátványosabb folyamata, amely várhatóan a jövőben is folytatódik.

A népszámlálás eredményeiből kiolvasható harmadik változásként az etnikai kisebbségek egyházaihoz tartozók számának fokozottabb mértékű csökkenése emelhető ki. Ez a jelenség annál inkább érvényesült, minél kisebb egy etnikai kisebbségi csoport, így a magyar többségű egyházakban kismértékű, de a legkisebb etnikai csoportok egyházai esetében néha drasztikus mértékű, egyesek esetében az egyház megszűnését vetíti előre. Ez csak azon esetekben tűnik elkerülhetőnek, ha a kisebbségi egyház etnikai jellege kevésbé exkluzív, és más etnikai csoportok is megjelenhetnek hívei körében – ez a jelenség is több esetben erősödni látszik.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Bunduc, T., Sochircă, V., Bunduc, P. (2014). Rolul structurilor confessionale ale populației în conturarea migrației internaționale din județul Botoșani, România. *Studia Universitatis Moldaviae*, 6(76), 113–118.
- Cuciuc, C., Gheorghe, M. (1995) Tranziția în domeniul religiozității. *Sociologia Românească*, 5–6.
- Cupcea, A. (2020). Remembering and being. The memories of communist life in a Turkish Muslim Roma community in Dobruja (Romania). *Balkanologie. Revue d'études pluridisciplinaires*, 15(1). <https://doi.org/10.4000/balkanologie.2497>.
- Dobrințu, D. (2007). Religie și putere în România. Politica statului față de confesiunile (neo) protestante: 1919-1944. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 7(3), 583–602.

- Fosztó, L. (2007). A megértés kommunikációja: gondolatok a vallási változásról pünkösdzimusra tért romák kapcsán. *Erdélyi Társadalom*, 5(1), 23–49.
- Gheorghe, M. (2008). Noile mișcări religioase – agenți ai globalizării religioase în România. *Revista Română de Sociologie, new series*, (1–2), 147–153.
- Gheorghe, M. (2016). Confessional Affiliation of Romanians: A Historical and Statistical Perspective. *Revista Romana de Sociologie*, 27(1/2), 125.
- Horváth, I., Veress, I., Siekierski, K., & Troebst, S. (2016). The Armenians in Romania. *Armenians in Post-Socialist Europe*, 3, 179.
- INS (1994). *Recensământul general al populației și al locuințelor din România în anul 1992*. Vol I–IV. Comisia Națională de Statistică.
- INS (2004). *Recensământul general al populației și al locuințelor din România în 2002*. Rezultate finale IV. Structura etnică și confesională. Institutul National de Statistică. www.insse.ro/recensamant.ro (Utolsó letöltés: 2023. 09. 10.)
- INS (2013). *Recensământul populației și al locuințelor din România, la 20 octombrie 2011*. Vol II. Populație – Structura etnică și confesională. INS.
- INS (2023). *Recensământul populației și al locuințelor din România, la 1 decembrie 2021*, <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive/> (Utolsó letöltés: 2023. 09. 15.)
- IPUMS (1991). *Manualul personalului de recensământ*. https://international.ipums.org/international/resources/enum_materials_pdf/enum_instruct_ro1992a.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 11. 09.)
- Kiss, D. (2009): Romii din Herculian și rolul religiei pentecostale în viața lor comunitară. In: G. Fleck, L. Fosztó, T. Kiss (szerk.): *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra comunităților de romi din România*. Editura ISPMN – Kriterion Kiadó, 119–144.
- Kiss, D. (2014). Deszekularizáció Romániában. *Korunk*, (5), 4–14.
- Kiss, D. (2020). Egy hetednapi adventista közösség kialakulása. A vallási konverziót befolyásoló tényezők. In: D. Kiss (szerk.), *Nekünk csak ez van. Vallás és egyházak a rendszerváltás utáni Erdélyben*. ISPMN – Exit Kiadó. 141–149. o.
- Kotics, J. (1999). Integráció vagy szegregáció? (Cigányok a háromszéki Zabolán.) *Korunk*, 10(9), 75–83.
- Negruț, S (2014). Evoluția structurii confesionale din România de la 1859 până în prezent. *Revista Română de Statistică – Supliment*, 6. 31–38. o.
- Pozsony, F. (1993). A háromszéki magyar ajkú cigányok vallásos hitélete. In: G. Barna G., Zs. Bódi (szerk.), *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*. (Cigány Néprajzi Tanulmányok, 1.) Magyar Néprajzi Társaság – Mikszáth Kiadó, 76–80.
- Tesfay, S. (2006). „Mi vagyunk a kalapos gábor cigányok, akik nem isznak...” A gábor cigány közösség belső és külső kapcsolatait szabályozó kognitív sémák. In: B. Bakó – R. Papp – L. Szarka (szerk.), *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Balassi Kiadó, 65–90.
- Veress, I. (2022). Örmények a 21. századi Romániában. *Korunk*, (6), 38–44.
- Veres, V. (2023). Az erdélyi magyarok demográfiai változásainak három évtizede: fókuszban a természetes népmozgalom és az előregedés. *Erdélyi Társadalom*, 21(2), 9–42. <https://doi.org/10.17177/77171.284>

Pásztor Gyöngyi¹

Városról falura. A romániai szuburbanizáció folyamata a népszámlálási adatok tükrében

Kivonat

A tanulmány a szuburbanizáció romániai folyamatait vizsgálja népszámlálási adatok alapján, különös tekintettel a rendszerváltást követő időszakra. Rámutat, hogy a nagyvárosok (pl. Bukarest, Kolozsvár, Temesvár) környékén erőteljes szuburbanizáció zajlik, amely a városi lakosság kiáramlásával és az elővárosi települések gyors növekedésével jár. A jelenség társadalmi, gazdasági és területi átrendeződéseket eredményezett, miközben a kisebb városok és hátrányos helyzetű régiók gyakran demográfiai hanyatlást tapasztalnak. A szuburbanizáció három forgatókönyvét azonosítja: az elmaradt, a kibontakozó és az erőteljes szuburbanizációt. A folyamatot a gazdasági tényezők, az infrastruktúra fejlesztése, valamint az ingatlanpiaci különbségek befolyásolják, ugyanakkor növekvő társadalmi egyenlőtlenségek és szabályozatlan területhasználat is kíséri.

Kulcsszavak: urbanizáció, szuburbanizáció, posztszocialista városfejlődés, metropoliszövezetek, népességváltozás, térbeli átrendeződés

Abstract: From Urban to Rural. The Process of Suburbanisation in Romania in the Light of Census Data

This study examines the processes of suburbanization in Romania based on census data, with a particular focus on the post-transition period. It highlights that significant suburbanization is taking place around major cities (e.g., Bucharest, Cluj-Napoca, Timișoara), characterized by urban population outflow and the rapid growth of suburban settlements. The phenomenon has led to social, economic, and spatial restructuring, while smaller towns and disadvantaged regions often experience demographic decline. The study identifies three scenarios of suburbanization: absent, emerging, and strong suburbanization. The process is influenced by economic factors, infrastructure development, and differences in the real estate market, accompanied by increasing social inequalities and unregulated land use.

Keywords: urbanization, suburbanization, post-socialist urban development, metropolitan areas, demographic change, spatial restructuring

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Pásztor Gyöngyi (2023). Városról falura. A romániai szuburbanizáció folyamata a népszámlálási adatok tükrében. *Erdélyi Társadalom*, 21(2), 83–94. <https://doi.org/10.17177/77171.287>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

¹ Szociológus, egyetemi adjunktus, BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet.

A szuburbanizáció mint városi jelenség az iparosodás és az urbanizáció egyik következménye, amely az elmúlt évtizedekben a posztoszocialista országokban is meghatározó folyamattá vált. A nyugati társadalmakban már a 20. század közepétől megfigyelhetők a nagyvárosok központjából a perifériákra történő lakossági kiáramlás tendenciái, míg Közép-Kelet-Európában ez a folyamat később, a rendszerváltások után indult el erőteljesen. Romániában, különösen a 2000-es évek elejétől felgyorsulva (Sageata et al., 2023), a szuburbanizáció a városi növekedés egyik fő jellemzőjévé vált, amely jelentős társadalmi, gazdasági és területi átrendeződéseket eredményezett.

A szuburbanizáció városszociológiai vizsgálata több dimenziót is magában foglal: a demográfiai folyamatok, a társadalmi mobilitás, az ingatlanpiaci változások, valamint a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek dinamikája mind olyan tényezők, amelyek alakítják a városok fejlődési pályáit. A korábbi kutatások – például Enyedi György városszociológiai elméletei vagy Szelényi Iván posztoszocialista városfejlesztésre vonatkozó munkái – rávilágítanak arra, hogy a szuburbanizáció Kelet-Európában különösen egyedi jellegzetességekkel bír a szocialista városfejlesztési modellek öröksége miatt. A szuburbanizáció ezekben a társadalmakban nemcsak a természetes városfejlesztés részeként jelent meg, hanem gyakran a központi tervezés, valamint az állami és magánszektor egyensúlyának megbomlásával is összefüggésbe hozható (Enyedi, 1996; Szelényi, 1987).

A romániai városok a kommunista időszak alatt jelentős átalakulásokat mentek keresztül, amelyek nemcsak a fizikai környezetet, hanem a társadalmi struktúrákat is befolyásolták. Az urbanizációs politikák a központi tervek szerint valósultak meg, amelyek a lakosság áttelepítését, a lakótelepek építését és a vidéki területek urbanizációját célozták meg (Enyedi, 1996; Szelényi, 1987; Pásztor, 2006; Pásztor, 2016). A városokban kialakuló lakóövezetek gyakran a politikai ideológia hatékony eszközeiként működtek, amelyek célja a társadalmi kontroll és a szocialista eszmék terjesztése volt. A rendszerváltás után bekövetkezett piaci liberalizáció és a magánszektor térnyerése, valamint az ingatlanpiac deregulációja jelentősen hozzájárult a szuburbanizáció kialakulásához. A gazdasági átalakulás és a lakosság növekvő mobilitása tette lehetővé a városi központokból való kiköltözést és a külvárosi területek gyors ütemű növekedését. A bukaresti metropoliszövezet vagy Kolozsvár agglomerációja, melyek a legdinamikusabb szuburbanizációs folyamatokat mutatják, jól illusztrálják a posztoszocialista városfejlesztés jellegzetességeit: a külvárosi területek intenzív terjeszkedése, az új lakóövezetek kialakulása, valamint a közlekedési infrastruktúra bővítése mind hozzájárulnak a térbeli és társadalmi átrendeződéshez (Ianoş, 2012; Benedek, 2006; Pásztor, 2016).

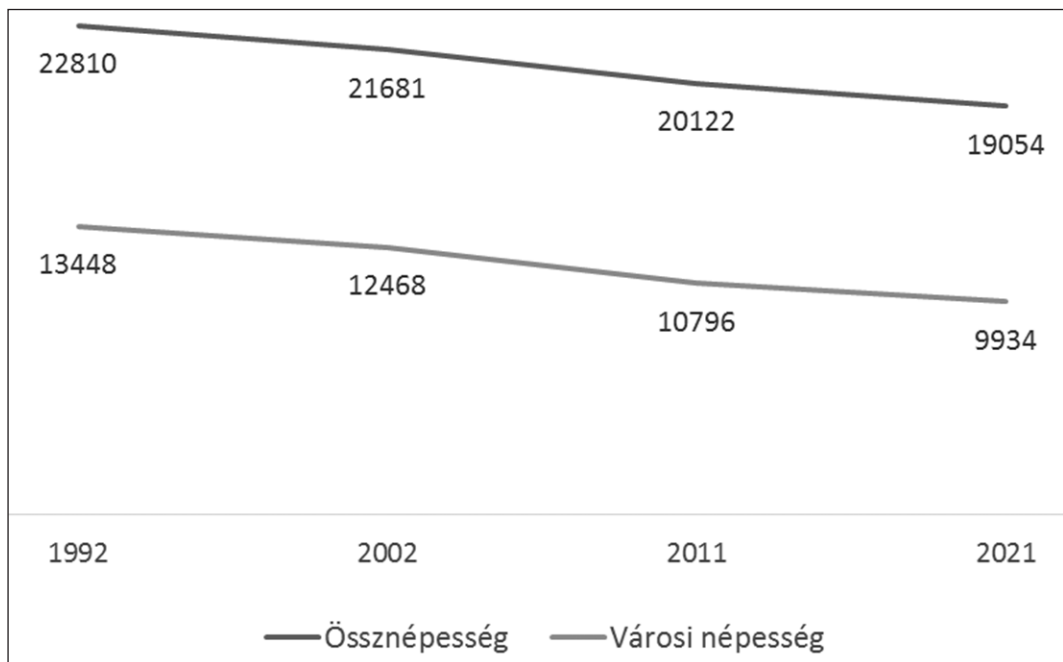
Az európai és globális városszociológiai irodalom is rámutat arra, hogy a szuburbanizációs folyamatok nem csupán területi átalakulásokat eredményeznek, hanem mélyebb társadalmi következményekkel is járnak. Harvey (1989) városelmélete szerint a városi terek piacosítása és a neoliberális gazdasági modellek beágyazódása felerősítette a társadalmi egyenlőtlenségek növekedését és a térbeli szegregációt, amely a posztoszocialista országokban különösen látványosan jelenik meg. Románia esetében is megfigyelhető, hogy a városi központokból való kiköltözés nem egyenlően oszlik meg a különböző társadalmi csoportok között (Popescu, 2014).

E tanulmány célja, hogy a Románia szuburbanizációs folyamatairól készült statisztikai adatok elemzésén keresztül bemutassa, hogyan alakítják át e térbeli átrendeződések a városokat és azok társadalmi struktúráját. A szuburbanizáció hatásai nemcsak a lakosság területi eloszlásá-

ban, hanem a gazdasági erőforrások, az infrastruktúra és a társadalmi tőke újraelosztásában és piaci versenyben is megnyilvánulnak. Jelen írás a romániai szuburbanizáció meghatározó aspektusait vizsgálja, kiemelve a városok közötti eltéréseket és a kialakuló szuburbanizációs minták típusait.

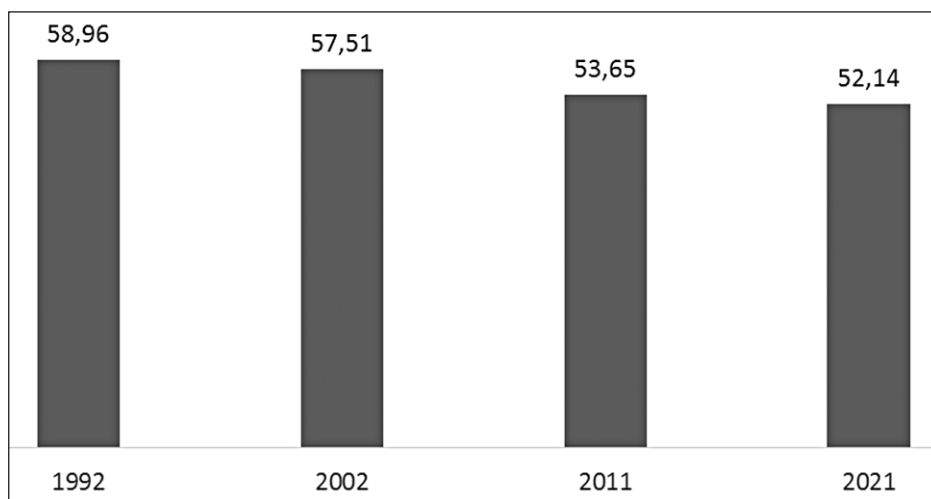
Az elemzés során a meglévő statisztikai adatok és esettanulmányok segítségével mélyebb megértést igyekszik nyújtani a romániai városok szuburbanizációs folyamatának típusairól és dinamikájáról. A tanulmány a romániai szuburbanizáció folyamatainak elemzéséhez kvantitatív módszert alkalmaz, elsősorban népszámlálási adatokat (1992, 2002, 2011, 2021) felhasználva. A statisztikai adatok feldolgozását táblázatok és grafikonok segítik, amelyek vizualizálják a városi népességfogyás és az elővárosi területek növekedésének mintázatait.

A frissen közölt 2021-es népszámlálási adatok szerint Románia városi népessége meghaladja a 9,9 milliót, ami mind abszolút számban, mind relatív értelemben csökkenést jelent az előző népszámlálás adataihoz képest. Ahogyan a következő ábrán is látható, 1992-től mind Románia össznépessége, mind városi népessége folyamatosan csökkent. Románia össznépessége 22,8 millióról 19 millióra csökkent, ami 16,5 százalékos veszteséget jelent, míg a városi népesség 13,4 millióról 9,9 millióra csökkent, összeszűrése tehát 26,1 százalékos. Jelenleg Románia lakosságának 52,1 százaléka él városi környezetben, ami szinte két százalékkal csökkent a 2011-ben mért adatokhoz, illetve szinte hét százalékkal csökkent az 1992-ben mért adatokhoz képest.

1. ábra. Románia városi népességének alakulása 1992 és 2021 között (ezer fő)

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

2. ábra. Románia urbanizációs rátájának alakulása 1992 és 2021 között

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

A számok első olvasata is azt mutatja, hogy a rendszerváltás óta eltelt harminc évben Románia városi népességének csökkenése nagyobb léptékű, mint az össznépesség csökkenése, azaz a városok esetében a csökkenés jelentősebb. Azt feltételezzük, hogy ezt az olyan demográfiai magyarázatokon túl, mint a természetes szaporulat csökkenése, illetve a külföldi migráció, belső migrációs folyamatok is magyarázhatják, melyek közül talán a szuburbanizáció a legjellemzőbb.

Amint az alábbi táblázat is példázza, az urbanizációs ráta csökkenésének eloszlása az ország területén nem homogén, jelentős megyei különbségeket mutat. Megyei bontásban vizsgálva az urbanizációs ráta alakulását, a legjelentősebb csökkenést Temes, Kovászna, Brassó, Bákó, Szeben, Maros és Suceava megyében találjuk, míg a következő megyékben az urbanizációs ráta növekedést mutat: Fehér, Beszterce, Vâlcea, Ilfov és Vaslui.

1. táblázat. Az urbanizációs ráta alakulása Románia megyéiben 1992 és 2021 között (%)

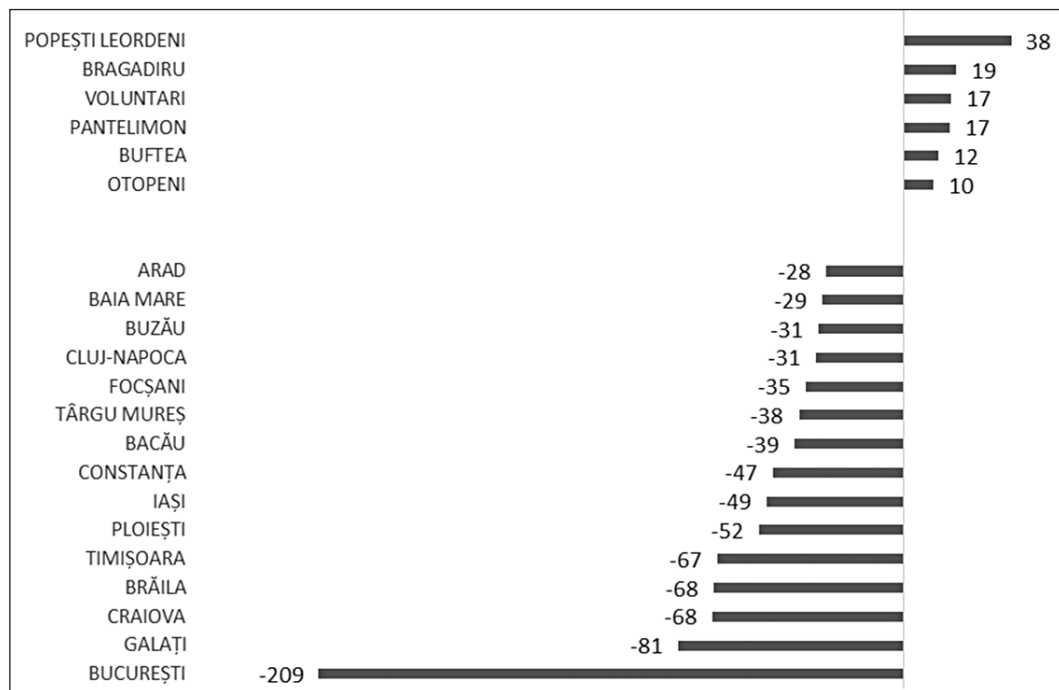
	1992	2002	2011	2021	Különbség 1992–2021
Románia	58,96	57,51	53,65	52,14	-6,82
Temes	65,27	63,13	61,79	53,10	-12,17
Kovászna	53,22	52,37	47,96	45,79	-7,43
Brassó	75,98	79,29	72,29	68,69	-7,29
Bákó	49,01	48,50	43,36	41,82	-7,19
Szeben	70,61	73,21	66,16	63,47	-7,14
Maros	54,74	54,91	50,25	47,61	-7,13
Suceava	46,16	45,81	41,30	39,29	-6,87
Vrancea	39,37	38,96	36,16	32,67	-6,70

	1992	2002	2011	2021	Különbség 1992–2021
Szatmár	50,36	53,68	45,60	43,90	-6,46
Konstanca	71,66	71,27	67,31	65,29	-6,36
Iași	49,45	49,00	45,98	43,56	-5,89
Kolozs	66,03	68,46	66,32	60,36	-5,67
Neamț	40,84	41,18	36,03	35,35	-5,49
Krassó-Szörény	57,97	59,17	54,32	52,51	-5,46
Galați	57,49	57,65	54,74	52,14	-5,35
Călărași	40,19	40,27	36,22	35,51	-4,67
Hargita	45,33	45,48	42,60	40,68	-4,65
Dâmbovița	31,69	32,44	28,95	27,11	-4,59
Prahova	52,04	52,19	49,09	47,53	-4,51
Botoșani	42,74	43,01	40,66	38,45	-4,29
Arad	58,29	60,61	55,41	54,06	-4,22
Máramaros	60,11	60,29	57,51	56,10	-4,00
Brăila	65,30	65,94	62,50	61,30	-4,00
Bihar	51,15	52,16	49,19	47,34	-3,82
Buzău	41,74	42,94	38,60	38,37	-3,38
Hunyad	76,78	78,20	74,28	73,95	-2,84
Argeș	47,95	49,76	45,99	45,43	-2,52
Giurgiu	30,79	31,24	29,21	28,66	-2,13
Dolj	52,19	54,34	52,08	50,21	-1,99
Szilágy	40,64	42,01	39,33	38,70	-1,94
Mehedinți	47,40	50,21	46,81	45,65	-1,74
Ialomița	45,28	46,44	43,85	43,67	-1,62
Teleorman	34,02	35,35	32,41	32,45	-1,58
Tulcea	47,55	48,79	46,73	46,35	-1,21
Olt	40,50	42,55	39,08	39,73	-0,77
Gorj	43,99	47,07	45,23	43,69	-0,29
Fehér	57,64	57,51	57,95	57,90	0,26
Beszterce-Naszód	36,57	37,14	36,67	37,60	1,02
Vâlcea	43,38	46,88	44,29	44,86	1,48
Ilfov	40,12	41,52	42,97	45,19	5,08
Vaslui	33,58	34,05	39,18	41,35	7,77

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

A település szerinti bontás ennél is árnyaltabb képet mutat; bár Románia városait tekintve a népességsökkenés általánosnak mondható, hiszen a városok csupán valamivel több mint tíz százaléka (35 város a 319-ből) regisztrált növekedést. Ahogyan az alábbi ábrán látható, a legna-

gyobb méretű népességcsökkenés főként a nagyvárosokban történt: Bukarest (-209 ezer), Temesvár (-67 ezer), Jászvásár (-49 ezer), Kolozsvár (-31 ezer), illetve a masszív dezindusztrializáció által érintett városokban: Galați (-81 ezer), Craiova (-68 ezer), Brăila (-68 ezer), Ploiești (-52 ezer).

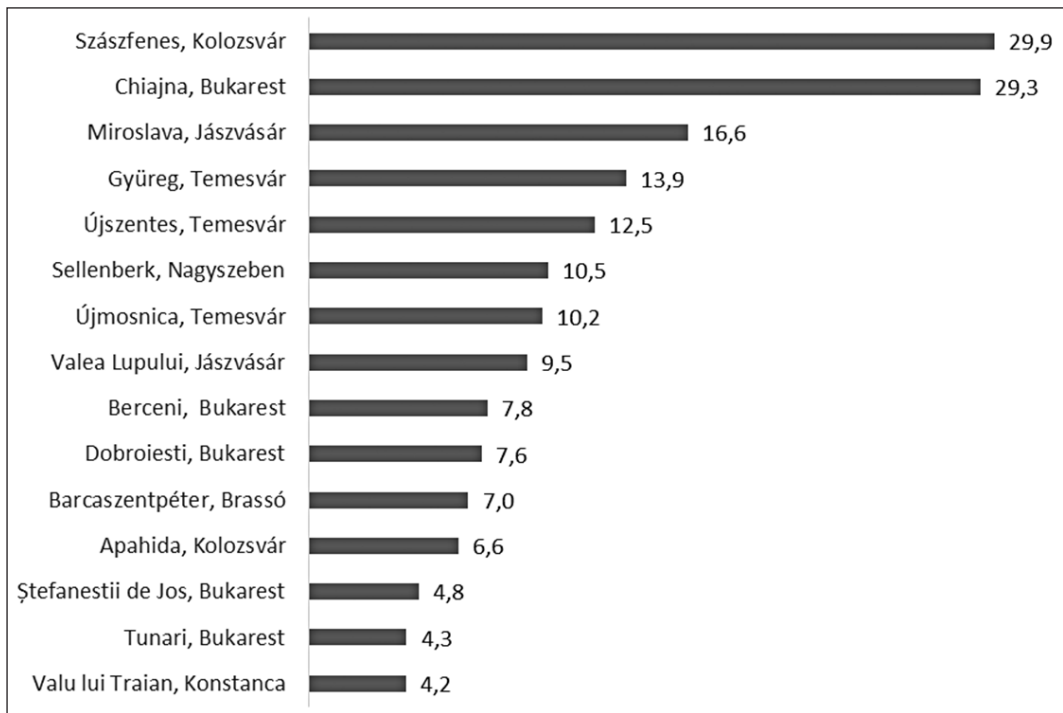

3. ábra. Népességnövekedés Románia városaiban 1992 és 2021 között (ezer fő)

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

A legdinamikusabban növekvő városok szinte kizárólag a nagyvárosok vonzáskörzetében találhatóak, ahol nem csupán a népesség számának, hanem arányának a növekedése is jelentős. Ilyen a Bukarest közelében fekvő Popești-Leordeni (38 ezer fő, 72 százalék), Bragadiru (19 ezer fő, 46 százalék), Pantelimon (17 ezer fő, 50 százalék) vagy Buftea (12 ezer fő, 60 százalék), de a Nagyszében melletti Nagydisznód (7 ezer fő, 30 százalék) vagy a Brassó melletti Vidombák (1,6 ezer fő, 22 százalék) is.

Hasonló a helyzet a községek esetében is, a legdinamikusabban növekvő települések legtöbbször a nagyvárosok közvetlen szomszédságában lévőek, mint például: Szászfenes Kolozsvár mellett (30 ezer fő), Chiaiina vagy Berceni Bukarest mellett (29 és 7,8 ezer fő), Miroslava és Valea Lupului Jászvásár mellett (16,6 és 10 ezer fő), Sellenberk Nagyszében mellett (10 ezer fő), illetve Gyüreg, Újszentes és Újmosnica Temesvár mellett (14, 13, valamint 10 ezer fő).

4. ábra. TOP 15, népességnövekedés Románia községeiben 1991 és 2021 között (ezer fő)

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

Az egyre egyértelműbben látható településszerkezeti átrendeződés Románia esetében felvet egy, a folyamat jellegére vonatkozó fontos kérdést, nevezetesen: relatív dekoncentrációs vagy dezurbanizációs fázisról/típusról beszélhetünk (Enyedi, 2011)? Pontosítva, továbbra is a városnövekedés jellemző, de térben széthúzva, dekoncentrált módon a városkörnyéki településekre áthelyezve a hangsúlyt, vagy pedig egyfajta ellenurbanizáció (Berry, 1976) folyamatának vagyunk a tanúi, amelyben a népmozgás célpontjai távolabbi vidéki települések. Vagy még pontosabban, a népességnövekedés csúcspontjai városokról a metropoliszövezetekbe, vagy annál távolabbi, hagyományosan vidéki településekre helyeződnek át?

Ennek a kérdésnek a megválaszolására az elemzésbe nem csupán a már jogi státussal rendelkező metropoliszövezetek vontam be, hanem azokat is, amelyek e tanulmány megírásakor, 2023-ban az eljárás folyamatában vannak. Jelenleg Romániában 22 jogilag megalapított metropoliszövezet létezik, és további közel harminc esetében folyik a megalapítás jogi ügyvitele. A metropoliszövezetek létrejötte összefügg az ország EU-csatlakozásával, mivel annak jogi kerete a csatlakozást megelőző jogharmonizáció részeként alakult ki. A 351/2001-es törvény szabályozza a városok fejlesztését és a metropoliszövezetek kialakítását, amit a 215/2001-es közigazgatási törvény egészít ki, míg a 313/2021-es törvény pontosította azok működését. A 2003-ban indított EU-támogatású projektek után az első metropoliszövezetek 2008 és 2010 között alakultak meg. A koronavírus-járvány szükségessé tette a metropoliszövezetek gyorsabb jogi létrehozását, amit a Belügyminisztérium (Beavatkozáskoordináló és Vezető Központja) 2020-ban

30 km-es körzetek létrehozásával oldott meg. A 246/2022-es törvény újraszabályozza a metropoliszövezetek működését, és egyértelműbb jogi keretet biztosít.

Az elemzés során 53 megyei jogú város esetében vizsgáltuk meg a település, illetve metropoliszövezetének népességszám-alakulását 2002 és 2021 között. Összességében elmondható, hogy bár minden esetben a település népességszáma csökken, a metropoliszövezeteké nagyon eltérően viselkedik: a. csökken, b. de a városhoz mérten kisebb ütemben, illetve c. növekszik. Ennek értelmében három szuburbanizációs folyamat rajzolódott ki: a nem létező, az átmeneti és az erőteljes szuburbanizációk forgatókönyvei. A továbbiakban ezekre fókuszálunk.

1. Az *elmaradt szuburbanizáció* forgatókönyvébe azon megyei jogú városok sorolhatók, ahol a város és az ahhoz tartozó metropoliszövezet népessége egyaránt jelentős mértékben csökkent, sőt a metropoliszövezetet alkotó valamennyi település lélekszáma is folyamatosan apad. Ebbe a kategóriába leginkább az ország hátrányos helyzetű régióiban található, 30 ezer lakos alatti, nem megyeközponti városok kerültek be. Petrozsény esetében például a város lakossága 2002 és 2021 között több mint 14 ezer fővel csökkent, miközben a hozzá tartozó metropoliszövezet településein további közel 10 ezer fős visszaesés történt. Ez azt jelenti, hogy nemcsak a központi város, hanem annak vonzáskörzete is jelentős elnéptelenedést mutatott az elmúlt két évtized során. Az alábbi táblázat azon városokat és környező településeiket sorolja fel, amelyeknél a legnagyobb mértékű népességfogyás figyelhető meg a vizsgált időszakban.

2. táblázat. *A népességszám alakulása adott metropoliszövezetekben 2002 és 2021 között*

Megyei jogú város	Település lakosságszáma	Metropoliszövezet lakosságszáma
Petrozsény	-14 403	-9470
Alexandria	-15 566	-9010
Resicabánya	-32 878	-7092
Pascani	-13 515	-6538
Drobeta-Turnu Severin	-34 912	-5921
Slobozia	-11 650	-3811
Roman	-25 871	-3540
Bârlad	-21 519	-3364
Câmpina	-10 908	-3251
Tecuci	-12 479	-3120
Nagyenyed-Marosújvár	-10 650	-2449
Caracal	-10 572	-2425
Curtea de Argeș	-9108	-2177
Moinești-Comanesti	-7588	-1896

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

2. A *kibontakozó szuburbanizáció* forgatókönyvébe azon megyei jogú városok tartoznak, ahol bár maga a város és a hozzá kapcsolódó teljes metropoliszövezet népessége összességében csökken, a visszaesés mértéke a metropoliszövezetben szignifikánsan kisebb. Ráadásul a várost

övező települések között mindig találhatók olyanok, amelyek lakossága némi növekedést is mutat. Példaként Szatmárnémetit említhetjük: itt a város népessége 133 341 főről 91 520 főre esett vissza a vizsgált időszakban (2002–2021). Noha a metropoliszövezet összlélekszáma is csökkent 754 fővel, mégis akadnak olyan települések a vonzáskörzetben, ahol a lakosság száma emelkedett. Ilyen például Szatmárpálfalva, ahol 1498 fővel nőtt a népesség, vagy Vetés, amelynek lakossága 1018 fővel gyarapodott, illetve Szatmárhegy, ahol 903 fős növekedés volt tapasztalható.

Az alábbi táblázat azon megyei jogú városokat sorolja fel, amelyeknél a metropoliszövezet összlélekszámának csökkenése a legjelentősebb volt a vizsgált időszakban, ugyanakkor egyes környező települések lakossága mégis növekedést mutatott.

3. táblázat. A népességszám alakulása adott metropoliszövezetekben 2002 és 2021 között

Megyei jogú város	Település lakosság száma	Metropoliszövezet lakosság száma
Slatina	-24 836	-3294
Onești	-20 558	-3261
Câmpulung	-13 235	-2742
Gyulafehérvár-Szászsebes	-3387	-2199
Fălticeni	-7927	-2197
Sepsiszentgyörgy	-15 521	-1666
Nagykároly	-6 593	-1521
Piatra-Neamț	-35 540	-1001
Tulcea	-27 029	-999
Medgyes	-20 999	-829
Szatmárnémeti	-41 389	-754
Radóc	-6379	-580
Szászrégen	-7629	-457
Moreni	-6996	-234
Vaslui	-8279	-174

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

3. Az erőteljes szuburbanizáció forgatókönyvébe azok a megyei jogú városok sorolhatók, amelyek esetében a város magja ugyan népességcsökkenést mutat, ám ezzel párhuzamosan a hozzá tartozó metropoliszövezetben jelentős demográfiai növekedés figyelhető meg. Ennek keretében a metropoliszövezetet alkotó települések túlnyomó többsége népességnövekedést tapasztal, ami arra utal, hogy az emberek egyre inkább a nagyváros környéki, frissen kialakult szuburbán területekre költöznek. Ebben a kategóriában az ország legfontosabb nagyvárosai találhatóak, amelyek nemcsak megyei, hanem regionális központok is, így jelentős gazdasági, kulturális és adminisztratív szerepet töltenek be, vonzáskörzetük kiterjedt és erős. Az alábbi táblázat ezen városok közül a legkiemelkedőbbeket sorolja fel, amelyek esetében a metropoliszövezet népességnövekedése szembeeső a vizsgált időszakban.

4. táblázat. A népességszám alakulása adott metropoliszövezetekben 2002 és 2021 között

Megyei jogú város	Település lakosság száma	Metropoliszövezet lakosság száma
Bukarest, Ilfov	-474 193	239 588
Temesvár	-75 115	68 357
Kolozsvár	-28 945	67 768
Jászvásár	-49 085	45 329
Nagyvárad	-33 933	27 587
Konstanca	-52 053	22 006
Nagyszeben	-35 500	21 799
Brassó	-66 442	21 644
Suceava	-28 585	14 252
Marosvásárhely	-37 629	13 648
Pitești	-40 359	12 623
Bákó	-51 928	11 170
Botoșani	-29 781	10 491
Ploiești	-63 546	8 343
Focșani	-33 387	7 569

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

Kolozsvár esete kiváló példája az erőteljes szuburbanizációnak: 2002 és 2021 között a város népessége jelentős, közel 29 ezer fős csökkenést mutatott, ugyanakkor a várost körülvevő települések többségében lakosságnövekedés volt tapasztalható. A növekedés különösen figyelemre méltó Szászfenes esetében, ahol több mint 46 ezer fővel nőtt a népesség, de Apahidán is 9 ezer fős gyarapodás volt, míg Kisbács lakossága több mint 6 ezer fővel nőtt. Ha összesítjük, Kolozsvár metropoliszövezetét képező települések lakossága több mint 67 ezer fővel gyarapodott a vizsgált időszakban, ami a város csökkenő népességével együtt figyelembe véve is több mint 39 ezer fős nettó növekedést jelent. Ez jól mutatja, hogy míg a város magja elnéptelenedik, a környező szuburbán területeken folytatódik a népességnövekedés.

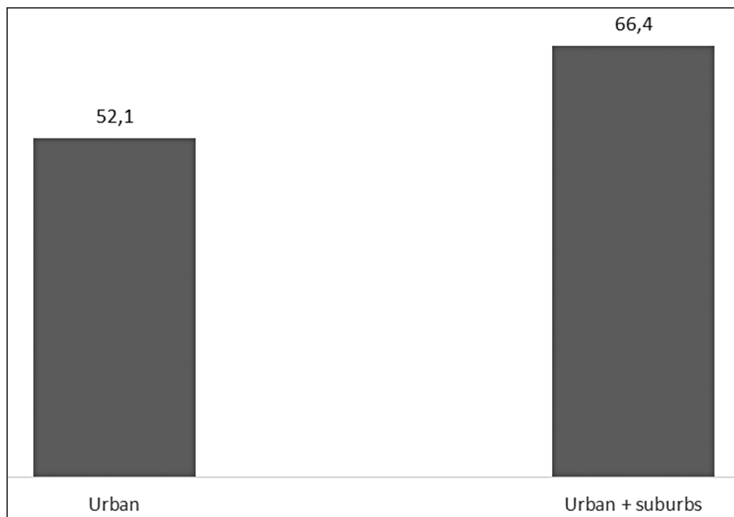
5. táblázat. A népességszám alakulása Kolozsvár metropoliszövezetének településein 2002 és 2021 között

	1992	2002	2011	2021	Különbség
Kolozsvár	315 546	315 543	324 576	286 598	-28 945
Ajton	1590	1338	1085	1061	-277
Apahida	7524	8048	10 685	17 239	9191
Kisbács	7763	7782	10 317	13 922	6140
Bonchida	4233	4722	4856	5191	469
Kolozsborsa	2051	1865	1600	1511	-354
Káján	2938	2567	2355	2191	-376

	1992	2002	2011	2021	Különbség
Kajántó	3215	2762	3065	4533	1771
Csűrűlye	1758	1436	1594	2003	568
Kolozs	4816	4376	4194	4291	-85
Erdőfelek	4230	3550	3923	5693	2143
Szászfenes	5765	6628	22 813	52 735	46 107
Gorbó	2630	2648	2440	2133	-515
Gyalu	7503	7532	8300	8980	1448
Zsuk	4035	3832	4270	5349	1517
Alsópeterd	2231	1899	1512	1391	-508
Magyarszentpál	2874	2419	2382	2314	-105
Szentlászló	4709	4148	4392	4196	48
Tordatúr	2717	2585	2278	2264	-321
Borsajútfalu	1839	1503	1516	1535	32

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

Összesítve, amennyiben a szuburbanizációs ráta számolásakor a városi népesség helyett a metropoliszövezetek népességét vesszük figyelembe, Románia szuburbanizációs rátája meghaladja a 66 százalékot, és a mutató az elkövetkező években feltehetően növekedni fog.

5. ábra. Románia szuburbanizációs rátái 2021-ben

Forrás: INS (2023), saját szerkesztés

A tanulmány eredményei egyértelműen rámutatnak, hogy Románia szuburbanizációs folyamata az elmúlt évtizedekben jelentősen átalakították a városi és elővárosi térségek közötti kapcsolatokat. A népszámlálási adatok tükrében három markánsan elkülönülő forgatókönyv rajzolódt ki: az elmaradt, a kibontakozó és az erőteljes szuburbanizáció esetei, amelyek különböző

dinamikát és regionális sajátosságokat mutatnak. A legnagyobb városok (pl. Bukarest, Kolozsvár, Temesvár) környékén tapasztalható erőteljes szuburbanizáció azt bizonyítja, hogy a nagyvárosi központok demográfiai visszaesése nem feltétlenül az urbanizáció hanyatlását, hanem annak térbeli átrendeződését jelzi. Az elővárosi területek népességnövekedése, a lakóövezetek bővülése és a közlekedési infrastruktúra fejlesztése új térbeli mintázatokat eredményezett. Ezzel szemben a kisebb városok és hátrányos helyzetű régiók esetében a szuburbanizáció hiánya gyakran a társadalmi és gazdasági stagnálás tünete.

A szuburbanizáció folyamata ugyanakkor nem csupán demográfiai jellegű, a területátrendeződésnek nagyon fontos gazdasági, infrastrukturális, illetve társadalmi és környezeti vetületei vannak, amelyek vizsgálata a jelenség mélyrehatóbb megértéséhez járul majd hozzá.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Benedek, J. (2006). Urban policy and urbanization in the transition Romania. In Benedek J. (szerk.), *Romanian Space and Society. The Geographical Society of Romania* (175–186. o.). Presa Universitară Clujeană.
- Enyedi, Gy. (1996). *Regionális folyamatok Magyarországon a poszt szocialista átalakulás időszakában*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Enyedi, Gy. (2011). „A városnövekedés Szakasza – újragondolva”. *Tér és Társadalom*, 25(1), 5–19.
- Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Blackwell.
- Ianoş, I. (2012). *Dinamică urbană. Aplicații la orașul și sistemul urban românesc*. Editura Universitară.
- INS (2023). *Recensământul populației și al locuințelor din România, la 1 decembrie 2021*, <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive/> (Utolsó letöltés: 2023. 12. 15.)
- Pásztor, Gy. (2006). *Városszociológia: Elméletek és problémák*. Presa Universitară Clujeană.
- Pásztor, Gy. (2016). Kertvárosi élet. Álom vagy átok? *Korunk*, XXVII(1), 9–16.
- Popescu, G. (2014). *Bordering and Ordering the Twenty-first Century: Understanding Borders*. Rowman & Littlefield.
- Săgeată, R., Mitrică, B., Cercleux, A.-L., Grigorescu, I., & Hardi, T. (2023). Deindustrialization, Tertiariation and Suburbanization in Central and Eastern Europe. Lessons Learned from Bucharest City, Romania. *Land*, 12(9), 1731. <https://doi.org/10.3390/land12091731>
- Szelényi, I. (1987). Housing inequalities and class structure: The case of Eastern European cities. *International Journal of Urban and Regional Research*, 11(1), 1–8.

ET

MEZŐNY 2

Péter László

A romániai futballmező szerkezete és változásai

Kivonat

A labdarúgás fontos szerepet tölt be a társadalom életében: komplex intézmény, a szórakoztatóipar kiemelt terméke, népszerű populáris kulturális termék. A foci mint jelenség mélyen áthatja a közösségek életét, ezért társadalmi környezetének szisztematikus vizsgálata nem csupán a játékról mint gyakorlatról, hanem elsősorban a társadalomról szolgáltat releváns ismereteket. A tanulmány a romániai futballmező leírását célozza a Bourdieu-féle kategóriarendszerben. Arra vállalkoztunk, meg-rajzoljuk a romániai labdarúgás közegét, feltárjuk belső rétegzettségét és rámutatunk azokra az intézményekre és viszonyokra, amelyek működésében meghatározó szerepet játszik.

Kulcsszavak: labdarúgás, társadalmi mező, konfliktusok, tőke, Románia, Bourdieu

Abstract: The Structure and Dynamics of Romanian Football Field

Football plays an important role in the life of society: it is a complex institution, a key product of the entertainment industry, and a popular cultural phenomenon. As deeply embedded in the social fabric, football profoundly influences community life, making the systematic analysis of its social context not only a study of the game itself as a practice but, more importantly, a source of relevant insights about society. This study aims to describe the Romanian football field using Bourdieu's framework of categories. We seek to map the field of Romanian football, uncover its internal stratification, and identify the institutions and relationships that play a decisive role in its functioning.

Keywords: football, social field, conflicts, capital, Romania, Bourdieu

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Péter László (2023). A romániai futballmező szerkezete és változásai. *Erdélyi Társadalom*, 21(2), 97–122. <https://doi.org/10.17177/77171.288>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

BEVEZETŐ

Jelen tanulmányban¹ a romániai futballmező leírására vállalkozunk, figyelembe véve a meghatározó változásokat. A Bourdieu (1978) által megalkotott mezőelmélet logikájából és kulcsfogalmaiból kiindulva arra teszünk kísérletet, hogy a romániai futballmező struktúráját ragadjuk

¹ Jelen tanulmány az angol nyelvű *Football and Society in Romania. Issues and Problems in Soccer Discourses* című tézis (University of Jyväskylä, 2014, kézirat) 3.2.2 alfejezetének (169–191. oldal) átdolgozott és kiegészített magyar változata.

meg, megnevezve a formális és intézményes szereplőket, a belső differenciálódás kritériumait és mechanizmusait, valamint a szereplők közötti meghatározó konfliktusokat és ezek tétjét. A futballmező megrajzolásakor a romániai viszonyokhoz adaptáltuk a francia szociológus által kidolgozott paradigmát. Igyekeztünk odafigyelni azokra a dimenziókra, amelyek a mező modelljét meghatározzák: a posztok és pozíciók rendszerére, a küzdelmek tétjét képező erőforrásokra, az aktorok rendelkezésére álló tőketípusokra és tőkeformákra. Tehát a társadalmi mező fogalmának tömör bemutatása után a romániai futballmező vázlatát adjuk, majd írásunkat tömör összefoglalóval zárjuk. Megállapításainkat korlátozza, hogy nem vettük figyelembe a mező és a feketegazdaság közötti lehetséges kapcsolatokat, valamint az illegális fogadások lehetséges hatásait, valamint hogy példarendszerünk elsősorban az első liga szereplőire fókuszál. Írásunk empirikus és elsősorban leíró jellegű.

A TÁRSADALMI MEZŐ FOGALMA

A *társadalmi mező* fogalma Pierre Bourdieu nevéhez fűződik, aki a vallási mező kialakulásának és struktúrájának leírása során használja először a kifejezést (Bourdieu, 1978: 165–235); a Bourdieu-féle három paradigmaticus alapfogalom egyike (a *habitus* és a *tőke* mellett) (Webb és mtsai., 2002). A mező² egy sajátos társadalmi tér, egyfajta szféra, ami akkor alakul ki, ha valamilyen társadalmilag releváns tevékenységet hivatásszerűen végzők azt szándékosan kisajátítják (Pokol, 2004). A tevékenység feletti monopólium hozza létre a mezőt; „a vallási mező kialakulása tehát az üdvjavak monopolizálásának a következménye, amit a vallási szakértelem kizárólagos letéteményesének elismert *papi testület* hajt végre” (Bourdieu, 1978: 177). A mező egy elkülönült terület, ami autonóm módon saját szabályok szerint működik, belső struktúrája van, és amit egy speciális tudás birtokában lévő önálló – a kiinduló példa esetében a megnevezett papi – formális testület működtet és ellenőriz. A mező típusa szerint ezek a testületek sokfélék lehetnek. A mező belső működési logikája alapján a speciális tudás termelése, újratermelése és elosztása is ennek a testületnek a kompetenciájába tartozik (1978: 175); a mezőhöz szükségszerűen specifikus tőkét tartoznak, amiért elkötelezett harc folyik.

A mező autonómiája relatív, hiszen más mezőkkel is kapcsolatban áll; az autonómia foka időben változó és egyenes arányban van a mező belső struktúrájának homogenitásával; ugyanakkor a társadalmi mező társadalmilag intézményesedett, van egy hivatkozott kialakulástörténete, amihez a mező különféle szereplői folyamatosan viszonyulnak és amit sajátjuknak el is ismernek – esetünkben a romániai futball „hivatalos” történetét (Anghelescu, 2009).

Tudatában vagyunk annak, hogy a Bourdieu-féle mezőelméletnek vitatott és problémás pontja a mezőhatár kérdésköre. A mező határai változékonyak, képlékenyek; periodikus beállítás és meghatározás tárgyát, sőt, a mező egyik fontos tétjét sok esetben maga a határ szabályozása képezi (például kiterjeszteni a formális testület kompetenciáját egy korábban leszabályozat-

2 A társadalmi mező fogalmát Bourdieu több helyen, emiatt többféle értelemben használta (Warde, 2004: 31); a fogalom jelentése folyamatosan kristályosodott ki a vallási mező kialakulásának leírása (1978[1971]) és a *Rules of Art* megjelenése (1992) között (uo.).

lan területre, mint például az intézményesedett teremfutball esetében). A mező határai legtöbbször bizonytalanok: hol nagyobb befolyást szerez a futballmezőben a politikum, a formális-állami hatalom, hol kisebb befolyással bír, de akár a mező aktorainak mentális térképén és valós attitűdjeik szintjén is tetten érhető ez a fluiditás. Elfogadjuk, hogy nem csupán időben, hanem akkor is más- és máshol lehet a mezőhatár, ha a harc érdekében az ágensek bevonnak és/vagy kizárnak szereplőket. Magyarán a mezőhatár (különösen szimbolikus értelemben) pulzál, össze- és elmosódik.³

Tehát bemutatásunk tekintetében fontos megjegyezni, mit tekintünk a mező határának, más szavakkal álláspontunk szerint „mi van bent” és „mi nem” a futballmező képlékeny határain. A mezőhatár – analitikus értelemben – kutatói „döntésnek”, vagyis választásnak a kérdése is, amire mi a következőképpen válaszoltunk. A futballmező határai azt a teret jelölik, ahol a futball gyakorlatának és működésének rendszerszerű szervezésére kerül sor; a futball formálisan elismert intézményeinek halmazát és ezek közötti kapcsolatok terét és hálózatát. Más szavakkal, azt az intézményrendszert tekintjük futballmezőnek, amit az ágensek felismernek és a futball tevékenységéhez kötnek, és aminek a történetét saját futballtörténetként elismerik, valamint hisznek a maguk autonómiájában. Formálisan tehát azokat az intézményeket és szereplőket tekintjük a mezőhöz tartozóknak, amiket az állam mellett a FIFA és UEFA hivatalosan és kizárólagosan elismer.⁴ Leírásunk is többnyire ezen intézmények bemutatására fókuszál.

A mezőben harc, küzdelem folyik a monopólium megtartása, kisajátítása, illetve megszerzése érdekében, így a társadalmi mező belső elrendeződésében beszélhetünk egy centrumról, illetve egy perifériáról. A centrumban a tevékenységet sikeresen monopolizáló, a perifériában pedig ennek megszerzését célzó, „kihívó” alternatív szakértői testületek találhatóak. A centrumban lévő testület ellenőrzi a mező működését meghatározó *doxát*, amit folyamatosan úgy igyekszik alkalmazni és alakítani, hogy saját előnyös helyzetét megtartsa, a kihívó testületeket pedig ellehetetlenítse, a monopóliumot el nem ismerő szerveződésekkel megszüntesse, a mezőből kiiktassa. A doxa a mező központi értékeit, szabályait és meghatározó értelmezéseit tartalmazza. A „kihívók” a maguk során igyekeznek a doxát (az „alapszabályt”) megváltoztatni, a számukra kedvezőtlen következményeket minimalizálni, körülményeket (a viszonyrendszert) céljaik és érdekeik mentén megváltoztatni, végső soron a működési feltételeket módosítani.

A társadalmi mező tehát egy speciális erőter, ahol a szereplők között folyamatos és természetesen a küzdelem, de nem csupán a különféle szakértői csoportok, hanem a szakértők és a laikusok csoportjai, vagyis a „szent tudás” birtokosai és a „profán tudatlanság” köreinek képviselői között is. Legegyyszerűbben meghatározva, a társadalmi mező nem egyéb, mint posztok és pozíciók strukturált tere (Bourdieu, 1978), ami belsőleg tagolt, hierarchikus, funkcionális tör-

3 A mezőhatár változékonyságának érzékeltetésére talán alkalmas Akhil (1995) *blurred boundaries* fogalma, amit a szerző a vidéki India kistelepüléseiben a korrupció működésének leírása során alkalmazott. Gupta hamar rájött, hogy az európai értelemben vett állam és a civil társadalom közötti analitikus különbségtétel az indiai rurális terepen nem működik. A két szféra szoros interpenetrációját figyelte meg, innen a *blurred boundaries* kifejezés is. Részletesen lásd Gupta, 1995.

4 Ennek egyik lehetséges indikátoraként az intézmény nevében szereplő futball szó legitím és törvényes használati jogát tekintettük, az UEFA-hoz és/vagy a FIFA-hoz való hivatalos és kizárólagos affiliáció és a sporttörvény rendelkezései mellett.

vények és szabályok irányítják, amire harcok és küzdelmek jellemzőek (részletesebben lásd Polkol, 2004). A társadalmi *egy tevékenységet meghatározó értékek, speciális tudások, valamint szabályok, konvenciók, kategóriák, intézmények, címek, kinevezések és objektív pozíciók és hierarchiák együttese* (Webb és mtsai., 2002); a tevékenység-specifikus tétek érdekében folyó konstans verseny tere. A mező – ami ebből kifolyólag dinamikus – *játékszerűen operál*, amiben az ágensnek *pozícióinak*, valamint *diszpozícióinak*, illetve *állásfoglalásainak* függvényében (Warde, 2004: 12) különféle stratégiákat alkalmaznak a tétek megszerzéséért.

Analitikusan a mező alkotóelemei tehát a következők: adott tevékenység, ami speciális tudást igényel; azok köre, akik a tevékenységet hivatásszerűen és legitim módon végzik; a tevékenység felett gyakorolt monopólium (mások, elsősorban a laikusok legitim kizárása ezekből); a szereplők közötti harc és küzdelem; ezek tétjei és eszközei, az erőforrások és tőkék (Bourdieu, 1978). A mező mindig dinamikus jellegű, az intézményes szereplők közötti erőviszonyok pedig változóak: a mezőt a partikuláris küzdelmek, a strukturális előnyökért és az erőforrásokért folytatott belső harcok mozgatják. A küzdő felek célja: jobb strukturális pozícióra szert tenni, az erőforrások (anyagi, szimbolikus tőkék) mennyiségét növelni, a tevékenység feletti ellenőrzést fokozni, a speciális tudás termeléséhez, újratermeléséhez és elosztásához nagyobb mértékben hozzájárulni, a „kihívókat” és a laikusokat marginalizálni (uo.). A mezőben található intézmények, szabályok és gyakorlatok közötti folyamatos interakciók (konfliktusok) a mező meghatározó jellemvonásai. Magyarán, a mezőre egyaránt jellemző a fennálló hatalmi viszonyok reprodukciója, de a kapcsolatok transzformációja is, ha a tőkékért való küzdelemben a „kihívók” kerekednek felül.

A társadalmi mezőben a hatalommal rendelkezők (ismétlésképpen, a tevékenységeket sikeresen kisajátítók szűkebb köre) olyan eszközöket alkalmaznak, amelyek hatalmuk fenntartását szolgálják. Például igyekeznek az intézmények és szereplők között fennálló pillanatnyi viszonyokat és egyenlőtlen állapotokat állandóként elfogadtatni, a *félreértés* gyakorlatát alkalmazva. A félreismerés egyfajta „felejtés”, ami a mező szereplőinek többségére jellemző, és ami a fennálló állapotok kérdésfeltevés nélküli elfogadásában, a hatalommal rendelkezők mögöttes szándékaitól való eltekintésben nyilvánul meg. Például egy díjazott eltekint attól, hogy későbbiekben az érdemeinek szimbolikus elismerése valójában lekötözöttségét tőkét termel, amit a hatalommal bírók (esetünkben a díjazók) bármikor „lehívhatnak”. Magyarán, a díjazott a díj révén elkötelezi magát a centrumban lévők iránt. Másik eszközt a *szimbolikus erőszak* különböző kifinomult válfajai képezik. Miről van szó? Sok esetben a kevesebb tőkével rendelkező aktorok adott szabályozásokban nem ismerik fel a rájuk nézve kedvezőtlen következményeket, így közvetlenül hozzájárulnak a tevékenységek felett monopóliummal rendelkezők pozíciójának megerősítéséhez; ez esetben komplotásról is beszélhetünk. További eszköz lehet a *illúzió* tudatos kultiválása, miszerint a doxa által kifejezett értékek és ideálok valóban jellemzik a mezőt. Például azon széles körben terjesztett kijelentés, miszerint a romániai futballban a fair play szelleme mélyen áthatja a játékot, így semmiféle előzetes megegyezések, bundameccsek vagy dopingolások nem léteznek, sőt sohasem léteztek – így „gondolkodik” az LPF (Román Profiliga) mindenkori vezetése. Végül az *univerzalizáció* gyakorlatát kell megemlítenünk: akkor érvényesül, ha a hatalommal rendelkezők el tudják a többi szereplővel fogadtatni, hogy a mező központi értékei a gyakorlatban azonosak magával az egész mezővel. Ismét hazai példával élve, univerzalizációról beszélünk, amikor az FRF (Román Futballsövetség) mindenkori csúcsveze-

tése azt állítja, hogy a futballmezőben csak a futballnak, mint játéknak a céljai érvényesülnek, ehhez semmilyen politikai, gazdasági vagy személyes érdek nem kapcsolódik. A fentiek alapján még egyszer aláhúzzuk, hogy a mező dinamikus, képlékeny, fluid természetű, amit a belső gyakorlatok és a külső objektív feltételek egyaránt meghatároznak, és amiben a posztokért és pozíciókért folytatott küzdelmek meghatározóak (Webb és mtsai., 2002).

A társadalmi mező fődimenziót a következők jelentik: a mező *belső struktúrája* (posztok-pozíciók, hierarchiák, működési szabályok, erőforrások és tétetek), *differenciálódás* (különbségek), *konfliktusok és küzdelmek*, valamint a *belső polarizálódás* (ellentétek) és *dinamika* (változás), valamint *tőkék* (Szegedi, 2011). A futballmező elemzése során mi most csak ezen elemek sajátosságait elemezzük.⁵

A Bourdieu által modellezett vallási mezőből kiindulva többféle társadalmi mezőről beszélhetünk: például politikai, akadémiai, művészeti, zurnalisztikai vagy akár futballmezőről is. A mezők különböznek egymástól, elsősorban a központi tevékenység, a specifikus tudás és a speciális erőforrások jellege szerint (Pokol, 2002). Maguk a mezők is hierarchikusan viszonyulnak egymáshoz: a futballmező a sportmező szerves része, viszont mindkettő működését jelentős mértékben meghatározza a politikai és főleg a gazdasági mező szerkezete és működése. A futballmező és tömegkommunikációs mező szervesen viszonyul egymáshoz.

A futballmező kialakulása a futball szabályainak a kodifikálásával vette kezdetét, amikor 1863-ban Angliában kidolgozták a labdarúgásra vonatkozó szabályokat (ekkor vált el a futball a rögbitől), létrejött a Football Association (FA), szerveződni kezdtek az első futballegyesületek, sportszervező, felügyelő testületek születtek, szurkolói csoportok és bírói testületek alakultak. Ennek mintájára világszerte kezdetét vette a helyi futballmezők kialakulása, majd a FIFA, valamint az UEFA megjelenésével ezek betagozódtak a nemzetközi szintű futballmezőbe, ami a globalizáció korában mára magas fokon standardizálódott. Romániában a futballmező – mint az előzőekben láttuk – a huszadik század első felében kezdett kialakulni az első futballcsapatok színrelépése, majd a Román Labdarúgó-szövetség 1909-es megalakulása következtében.

Véleményünk szerint a romániai sport-, ezen belül pedig a futballrendszer jól leírható a fentiekben ismertetett bourdieu-i mezőmodellben. A futballmezőt jól körülírható formális testületek és intézményes szereplők alkotják, akik hierarchikusan szerveződnek, a működését kitapintható szabályok határozzák meg: „szélei” és „közepe” van, differenciált, konfliktusok jellemzik, és belsőleg polarizált. Ebben a mezőben megkülönböztető jegyekkel leírható és eltérő társadalmi beágyazottságú intézmények versengenek, amiket feltételezésünk szerint különböző társadalmi háttérű és értékrendű társadalmi nagycsoportok támogatnak (lásd Péter, 2010). Ismételtén, elsődleges célunk ezen szereplők azonosítása és jellemzése, a legfontosabb konfliktusok megragadása és példázása, a mező struktúrájának a feltárása. Vállalkozásunk elemzési egységét a jogi státussal rendelkező formális szervezetek és döntéshozó testületek képezik. Adataink a szóban forgó intézmények hivatalos dokumentumaiból származnak. A továbbiakban figyelmünket a futballmezőre irányítjuk.

5 Tudatában vagyunk annak, hogy a mezőhöz szorosan kapcsolódnak a társadalmi gyakorlatok, anélkül, hogy ezek fednék egymást.

A ROMÁNIAI FUTBALLMEZŐ SZERKEZETÉNEK LÁTLELETE

Ebben a részben a futballmező formális struktúráját vázoljuk, anélkül azonban, hogy kialakulásának és dinamikájának hosszabb ívű társadalomtörténetével részletesen foglalkoznánk. Azt is mondhatnánk, a jelenlegi állapot „keresztmetszetét” kívánjuk fogódzóként megrajzolni, mint írásunk kérdéskörének egyik fontos kontextuális elemét. Bemutatásunkat a *formális intézmények és szervezetek* prezentálásával kezdjük, amelyek a futball jelenségének a meghatározó *intézményes környezetét* képezik, majd a *futball gyakorlatának, a belső tevékenységek alakítóit*, illetve a *külső járulékos környezet aktorait* nevezzük meg. Végül rámutatunk a futballmezőhöz kapcsolódó további mezőkre is, hiszen a politikai és a kommunikációs mező hatására a romániai futballmező jelenleg inkább egy heteronóm, mintsem autonóm mezőként működik.

A romániai futballmező alaprajza. A központi formális intézmények és szervezetek

A hazai sportot a 69/2000-es számú sporttörvény⁶ szabályozza, a szurkolók viselkedését előíró és a sportesemények megszervezésére vonatkozó 4/2008-as törvény⁷ és a 32/1995 szponzorációra vonatkozó kerettörvény⁸ mellett. A sporttevékenységeket meghatározó tágabb intézményi környezet fontos szereplői között megemlítendő az *Ifjúsági- és Sportminisztérium* (továbbiakban MTS), ami a romániai sporttevékenységeket szabályozza, illetve az infrastruktúra fejlesztéséhez járul hozzá, valamint a *Román Olimpiai Bizottság*, és a *Országos Sport- és Ifjúsági Ügynökség* (továbbiakban ANST).

A romániai futballmező tulajdonképpeni keretét két stratégiai jelentőségű szervezet biztosítja: az egyik az 1909-ben alakult *Román Labdarúgó-szövetség* (*Federația Română de Fotbal*, továbbiakban *FRF*), illetve az 1992-ben létrehozott *Román Labdarúgó-profiliga* (továbbiakban *LPF*). Ennek elődje 1970-ben alakult, a hivatalosan még amatőr, valójában álamatőr keretek között működő futballbajnokság A divíziós csapatainak szabályozására. Az LPF az FRF önálló jogi státussal működő tagszervezete. Ez a két megszervezet uralja a romániai futballmezőt, pontosabban ezek keretében működő szakértői és vezető testületek monopolizálják és szabályozzák a romániai futballtevékenységeket. Nézzük meg ezeket.

A *Román Labdarúgó-szövetség*. A mai FRF elődjét 1909-ben alapították, az akkori óromániai király, I. Károly közvetlen sugallatára, amikor megalakult a Romániai Atlétikai Egyesületek Szövetsége, az ASAR (*Asociațiunea Societăților Atletice din România*), aminek egy labdarúgással foglalkozó alszakosztálya is létrejött (FRF, 2009). Románia akkori területén 1909-ben csupán három labdarúgóklub működött: kettő Bukarestben (az Olimpia SC és a Colentina CA), egy pedig Ploiești-en (United AC). Mindhárom egyesületet a kibontakozóban lévő ipari egységek keretében dolgozó külföldiek, kiváltképpen angol expatok alapították. Az ASAR nem sok-

6 Hivatalosan „*Legea Sportului și educației fizice nr. 69/2000 consolidată în 2009*, Publicat în Monitorul Oficial, partea I., nr. 200 din 9 mai 2000.”

7 A szabályozást a nyilvános sportdiskurzusokban „*Legea lui Mitică*” néven említik, mert előterjesztője a LPF 1996 és 2013 novembere közötti elnöke, Dumitru Dragomir volt (a Mitică a Dumitru román nyelvű beceneve). A törvény hivatalos megnevezése *Legea 4/2008 privind prevenirea și combaterea violenței cu ocazia competițiilor și a jocurilor sportive*.

8 A törvényt 2002. április 3-án aktualizálták.

kal később átalakult, és az ACFR (Asociația Cluburilor de Fotbal din România) nevet vette fel, ami a Romániai Futballklubok Szervezetének felel meg. Ekkori elnöke még egy Hans Herzog névre hallgató külföldi; egyébként az ASAR alapítói is külföldiek (Anghelescu, 2009: 717).

Valamivel később veszi kezdetét a futballmező strukturálódásának folyamata, amikor 1912 decemberének legelején létrejön az a formális szakértői testület, aminek illetékességi köre ki-mondottan a labdarúgás ügyeire terjed ki, annak igazgatására lesz hivatott. Ez nem más, mint a Futball-Egyesület Bizottsága (Comisiunea de Football-Asociație), ami az FSSR (Federația Societăților Sportive din România), majd a Romániai Sportegyesületek Uniója (Uniunea Federațiilor Sportive din România, UFSR) gyűjtősportszervezet szerves része. Ekkora kezdtek folyamatosan leválni az atlétikáról az önállósodás útján elindul sportágak, mint például a rögbi, futball vagy a kerékpározás, vívás (uo.). (Ekkor még a labdarúgást brit eredetűre utalva angolosan nevezték: Football-Asociație, a Football-Association román megfelelőjelképpen; elnöke a szintén külföldi származású Charles Viereck.) Más szavakkal, a futballmező kialakulása a többi sportág atlétikáról való fokozatos leválásának és az önálló sportmezők kialakulásának folyamataival párhuzamosan indult el; kezdeményezői a futball diffúziójának modellje szerint külföldi felsőosztálybeli futballkedvelő sportemberek voltak.

1919 őszén jön létre a már hangsúlyosan román nyomatékú Romániai Futballegyesületek Szövetsége (Uniunea Cluburilor de Football-Asociație, UCFA), aminek elnöke a később legendássá vált vezető, a román Mario Gebauer (FRF, 1999). Ennek az évnek a végén, 1919 decemberében a román sport keretét az UFSR-utód, a reaktivált Romániai Sportegyesületek Szövetsége, a Federația Societăților Sportive din România (FSSR) veszi át, immáron a Nagy-Románia⁹ keretei között. 1923-ban a Futballegyesület Bizottsága (Comisia de Football Asociație, CFA) a FIFA tagjává vált; a korábbi UCFA-t megszüntetik, helyette a CFA látja el a romániai futball ügyeinek intézésének a feladatát. Ekkorra már mindegyik sportág esetében kialakulóban voltak az autonóm módon működő, sportspecifikus értékek és normák (a doxák) alapján szerveződő sportmezők, amelyek ebben az ernyőszövetségben kvázi egyenlő státussal, és nem az atlétika ernyője alá tartozó sporttevékenységekként léptek be. A romániai futball szervezésének fontos momentumuma 1923, amikor Károly trónörökös (a későbbi II. Károly király) a CFA tiszteletbeli elnöke lesz. Ezzel a sportmező szimbolikus társadalmi elismerésben részesül. 1926-ban az FSSR közgyűlésén a CFA-t átalakítják, eredményeképpen létrejön a Futballegyesület Központi Bizottsága (Comisia Centrală de Fotbal Asociație, CCFA), amit majd 1930 februárjában Román Futballegyesület Szövetségnek (Federația Română de Fotbal Asociațienek), FRFA-nak neveznek át (Anghelescu, 1999: 717–718). A királyi diktatúra idején 1938–1940 között a romániai sport vezető intézményeit, beleértve a futballmező testületeit is betagolják a Straja Țării¹⁰ elnevezésű korporatista megaszervezet kereteibe, ami ellehetetleníti az önálló szerveződést és műkö-

9 Nagy-Románia 1918-ban jött létre, határait az első világháborút követő békeszerződések 1920-ban szentesítették. Bánság, Erdély, Moldva és Havasalföld mellett (ezek a mai Románia történelmi régiói) Bukovina, Besszarábia és Dél-Dobruzsza is hozzátartozott 1920–1940 között.

10 A Straja Țării (A Hazza Őre helyenként még Strajaria) nevű ifjúsági szervezetet a II. Károly-féle királyi diktatúra idején (1938–1940) jutott jelentős szerephez, amikor az összes fiatalokat tömörítő szervezeteket, mozgalmakat, cserkészeteket, sportegyleteket a Strajának rendelték alá. Egyébként a paramilitáris jellegű szervezetet 1935-ben alapították.

dést, majd a legionárius hatalom¹¹ alatt, 1941-ben a sportdirektorátus a futballmezőt összeolvasztja a kézilabdával, ami a Román Futball- és Kézilabda-szövetség (Federația Română de Fotbal-Handbal), FRFH megjelenését eredményezi. Az FRFA 1944 végén újraelakul, de 1948-ban a kommunista hatalomátvétel után azt is átszervezik, a futballt gyakorlatilag sztalinizálták: 1949-ben létrehozzák a Minisztertanács felügyelete alatt működő Sportért és Testnevelésért Igazgatóság (Comitetul pentru Cultură Fizică și Sport, CCFS) keretében a Központi Futballbizottságot (Comisia Centrală de Football), amit a rendszerváltás után, 1990-ben a gyökerekhez visszatérő Román Labdarúgó-szövetség vált (Anghelescu, 2009). Az FRF az 1909-ben alapított szervezet jogutódjának tartja magát, a CCF közvetlen leszármazottjaként.

A Futballsövetség első nagyléptékű megnyilvánulása az 1922-ben alakult futballválogatott 1930-as uruguayi vb-részvétele volt, ami szimbolikusan jelezte a futballmező legitím működését a többi sportmező és a társadalom viszonylatában is. Korábban a romániai futballválogatott már részt vett az 1924-es párizsi olimpián, ami abban az időszakban még sokkal fontosabb világesemény volt. A romániai labdarúgók vb-szereplése 1934-ben és 1938-ban is megismétlődött. Az FRF elődjeinek fő feladata a bajnokság megszervezése volt, amire országos szinten előként az 1921–1922-es idényben került sor, Nagy-Románia keretei között. Korábban, Ó-Románia területén az ASAR-kupa keretében mérköztek az egyre szaporodó futballcsapatok. A Román Kupát 1933–1934-es idényben alapították, modern jellegű, egész országra kiterjedő futballbajnokságot 1932-ben hoztak létre (korábban 1921 óta körzeti bajnokságok voltak, aminek nyertesei kieséses rendszerben mérköztek a bajnoki címért). Az FRF 1954-ben lett a FIFA teljes jogú tagja.

Az FRF¹² közhasznú magánszervezet, aminek elsődleges célja a labdarúgás szervezése, koordinálása, promoválása és ellenőrzése Románia területén, kizárólagos joggal, a *fair play*, a *nevelési, kulturális és humanitárius egyetemes elvekkel összhangban*, a fejlesztési és a fiataloknak szánt programok révén.¹³ Az FRF tagságát az LPF, az FRF szerepét elismerő futballegyesületek, valamint a Megyei Futballsövetségek (továbbiakban AJF) és a Bukaresti Futballsövetség (továbbiakban AMFB) alkotják. A labdarúgó-tagegyesületeket a Liga 1, Liga 2, Liga 3 és a női, valamint a teremfutball-egyesületek, illetve az A és B bajnokságokban szereplő ifi- és gyermekcsapatok alkotják. Ezeknek az egyesületeknek akkor van jogok működni, ha a Romániai Ifjúsági és

11 1940 szeptembere és 1941 januárja között Romániában a Vasgárda (a romániai szélsőjobb fasiszta szervezet) a hadsereg főparancsnokával, Ion Antonescu marsallal közösen kormányozott, aki miniszterelnök lett II. Károly királyi diktatúrájának bukása után (1940. szeptember 6.).

12 Az FRF bemutatásában azokra az elemekre szorítkozunk, amelyek a szervezet hivatalos honlapján (www.frf.ro) és statútumában, illetve működési szabályzatában szerepelnek.

13 Román Labdarúgó-szövetséget Mircea Sandu vezette 1990 és 2014 között. 2014 márciusa után pedig Răzvan Burleanu. Sandu válogatott focista volt, a szakma hamar elfogadta mint „maguk közül valót”, szemben Burleanuval, akihez az első négyéves mandátuma során szkeptikusan viszonyul a „régirend”. Az értelmiségi vonásokat tudatosan ápoló és kifejező (több idegen nyelvet beszél, egyetemet végzett), visszafogott és kiegyensúlyozott Sandut a sajtó Naşulnak, vagyis Keresztapának címkézte, a fociban uralkodó korrupció hallgatólagos eltűrése és hosszú regnálása miatt. Burleanu a profi szervező képét kultiválta.

Sportminisztérium sportjegyzékében szerepelnek, illetve elismert FRF-tagsággal rendelkeznek (ez is nemzetközi standard).

A futballtevékenységek felett Romániában az FRF kizárólagos monopóliumot élvez, a sport belső gyakorlatának klasszikus értékei (a *doxa*) mentén. Ezen felvállalt értékek a következők: *lojalitás, integritás, sportszerűség*, mint a *fair play* szellemiségének kifejeződései (FRF-státútum, 2011: 4). A futbollsövetség értéksemleges, és további deklarált célja a diszkrimináció és a rasszizmus, a bármiféle megkülönböztetés elleni folyamatos küzdelem (uo.: 9. fejezet, 1., 2., 3. cikkely). Az FRF tehát a futballtevékenységek feletti monopóliummal rendelkező formális szervezet: státútuma és működési szabályzata szerint egyetlen egyesület sem végezhet semmilyen futballtevékenységet az FRF által elismert tagság és felhatalmazás nélkül. Ez világszerte is így van. Technikailag az FRF – akárcsak más nemzeti futbollsövetség – az országos és nemzetközi labdarúgás formális és logisztikai keretét biztosítja, a labdarúgás működését és gyakorlatát formálisan kodifikálja, jogilag szabályozza és felügyeli. (Ezen szerepére a stratégiai jelentőségű szakbizottságok megnevezésekor még visszatérünk.)

A romániai futballmezőben az FRF hatalmi pozícióját különleges jogosítványai is erősítik. Ezek közül kiemelkedik a Státútum 6. fejezetének d. cikkelye, ami szerint bármilyen futballal kapcsolatos konfliktus a keretében működő sportbíróság testületeinek a kompetenciájához tartozik, csak rendkívüli esetben lehet az állami igazságszolgáltatáshoz fordulni; ezt a tagszervezetek státútumának is szentesíteni kell (uo.: 15. fejezet, e. cikkely). Ellenkező esetben a klub elveszíti tagságát, ami azonnali hatállyal ellehetetleníti futballtevékenységét is.¹⁴ Ezzel a rendelkezéssel az FRF nem csupán autonóm belső működési önállóságát, hanem a mezőhöz tartozó más szereplők feletti hatalomgyakorlás és befolyás mértékét is erősíti, hiszen a vitás kérdések rendezésével megbízott szakmai testületek ellenőrzésével gyakorlatilag a mező működési szabályzatát és a szereplők közötti kapcsolatok alakításának az instrumentumát is kézben tartja.

Az FRF egy erősen központosított magánszervezet: élén a 238 tagból álló *közgyűléssel*, ami az FRF törvényhozói testülete, ami a tagszervezeteket és klubokat képviseli. A *végrehajtó bizottság* az FRF vezető testülete, aminek élén a *elnök* áll, akit a közgyűlés egyszerű többséggel választ. A végrehajtó bizottság 14 tagból áll; az elnök mellett a két alelnök és további tizenegy tag a tagszervezetek részéről. A végrehajtó bizottság a közgyűlésnek alárendelt testület, azonban ténylegesen a *sürgősségi bizottság* formájában gyakorolja hatalmát, ami a legfelső hatalmi elittel testületnek felel meg: a háromtagú testületben az elnök és a két alelnök működik együtt. Jogosítványuk a sürgősségi ügyek rendezésére korlátozódik ugyan, azonban a stratégiai döntések itt születnek, amelyek azonnali hatállyal érvényesek (Uo.: 36. fejezet, 2. cikkely), bár utóbb a végrehajtó bizottságnak is jóvá kell hagynia. Az elnöknek széles körű hatalma van, „az FRF teljes gazdasági, szervezési, és adminisztratív vezetésért felel” (Uo.: 38. fejezet, 4. cikkely), amit a *főtítkárság* révén gyakorol. A főtítkárság élén a *főtítkárság* áll, aki a versenyeket szervezi, valamint a futballegyesületek működését koordinálja, kivéve a Liga 1-t, amit a Profiliga (LPF) adminisztrál. A pénzügyekért a *pénzügyi ellenőrző bizottság* felel, a szakmai ügyeket több szövetségi szakbizottság igazgatja (fontosabbak a technikai, statisztikai, jogi, diszkriminációellenes, doppingellenes

¹⁴ Ez történt 2011-ben az Universitatea Craiova futballcsapattal.

szakbizottságok). A *technikai bizottság* a futball technikai feltételeinek a biztosítása mellett a futballválogatott ügyeit intézi, a szövetségi kapitány ennek a bizottságnak tartozik elszámolással az FRF-elnök mellett. A futballválogatott a mezőben gyakorlatilag önálló entitásnak tekinthető, hiszen a szövetségi kapitány a formális szabályzat ellenére a valóságban csak az FRF elnökének tartozik felelősséggel, a keret működése önálló logikát követ.

A romániai futballmező működése szempontjából azonban a szabályozó testületek képezik azt a hatalmi teret és eszközt, ahol a szereplők közötti erőviszonyokat alakítani lehet. Kiemelkedő jelentőségű a *fegyelmi bizottság*, *feljebbviteli bizottság*, a *licenszbizottság* és az *országos egyeztető kamara*. A mezőn belüli küzdelmek – mint a későbbiekben látni is fogjuk – ezek ellenőrzéséért folynak, az autonóm státusú játékezetői testület, a *központi játékezetői bizottság* (továbbiakban CCA) kontrollja mellett. Autonóm módon működik, bár az FRF szerves részét alkotja a CCA, aminek fő tevékenysége a bírói állomány ellenőrzése, képzése, a delegálások, a mérkőzések vezetése és a szabályok betartatása. Élén egy elnök áll, aki a főtitkárnak tartozik felelősséggel. A mező egyik legfontosabb és legvitatottabb szerepű testülete, a belső konfliktusok egyik állandó szereplője.

Román Labdarúgó-profiliga. Az FRF mellett a futball mediatisáltsága miatt (is) jelentős szereppel bír az LPF,¹⁵ a Liga,¹⁶ ami az első és második ligában játszó professzionális csapatok ér-

15 Románul Liga Profesionistă de Fotbal. Az LPF hivatalos oldala (www.lpf.ro) és statútuma alapján.

16 1996 és 2013 november közötti elnöke Dumitru Dragomir. Színes és erősen vitatott figura, mármint ami a habitusát illeti. Az elitét, de titkon csodált *șmecher* archetípusa. Lefordíthatatlan jelző: az élelmes, mindig talpára eső, a jég hátán is megélő típusra utal, aki nem riad vissza attól sem, hogy célját nonkonform módon érje el. Eszes, simulékony, ha kell, de mindig a maga érdekét érvényesíti. A szónak társadalomtörténete van: az állandóan változó kontextusban boldogulni kényszerült, mindig megszorult, de állandóan győztes a *șmecher*, akit a rendszer ellehetetlenít, és csínytevésre kényszerít (erre az elmúlt százötven évben Romániában bőven volt alkalom). Ráaggatott nevei, a Corleone, az Oracolul de la Bălcești (a bálcești-i jós), a Mitiță de la Ligă (Döme a Ligától – magyarázatát lásd lennebb) rendkívül beszédek. Az üzletember Dragomir, aki a múlt rendszerben egyaránt volt milicista (kommunista rendőr), klubvezető (a FC Olt Scornicești-et, illetve a megszüntetett Victoriát menedzselte többek között), csencselő (a válogatott külföldi utazásai alatt farmerekkel, videókkal, kozmetikumokkal és golyócsapágyakkal üzletelt) és elitét (állítólag szerencsésjétéért, de jogerősen soha nem ítélték el). A '89-es forradalom után rövid ideig mint a múlt rendszerben tevékenykedőt bebörtönözték, de hamar kiszabadult, megint csak ítélet nélkül. Hamar meggazdagodott, egyesek szerint az alvilág segítségével. A Corleone erre, illetve a bundameccseket intéző Cooperativa (szövetkezet, a volt agrár tsz-ek román megnevezése) patronálására utal. Dragomir egy Bălcești nevű faluból származik, az oracol jóst jelent: sok eredményt helyesen „jósolta meg” – hála a Cooperatívának. A Mitiță jelző az igazán „húzó”. A Mitiță, vagy többes számban a Mitici, a Dumitru keresztnév beceneve. Társadalmi, köznevesült használatában azonban mást jelent. Mitiță az ó-romániai korrupció, gerinctelen profitőrökre, haszonlesőkre utaló megnevezés. A sajtó széleskörben alkalmazza, a fő erdélyi klubok magukat gyakran a „mitikákkal” – értsd „déliekkel”, a regáti világgal szemben pozícionálják. Dragomir politikus volt, a szélsőjobboldali revizionista Nagy-Románia Párt képviselője volt 2004 és 2008 között. Híresen rossz román nyelvhasználatát a Román Akadémia nyilvánosan kifogásolta, a kommunistákra jellemző „fanyelv” után a „homoknyelv” szociolingvisztikai fogalom „atyja”. Továbbá ő a törvényhozás által elfogadott sorthuliganizmus-ellenes 4/2008-as törvény szellemi szerzője. Emiatt aztán nyílt konfliktusba került a fociszurkolók képviselőivel (lásd még Péter, 2010). 2013 óta egy korábbi labdarúgó, Gino Iorgulescu vezeti a Ligát. Tanulva elődje esetéből, sokkal diszkrétebben

dekszervezete; az FRF fontos tagszervezete. Mint korábban jeleztük, az LPF jogi elődje az 1970-ben alakult Colegiul Divizionar A névre hallgató adminisztratív szervezet, ami az FRF részeként működött, de az amatőr rendszer miatt nagyobb szerepet 1990 előtt nem töltött be. 1990-től a labdarúgás professzionalizációja nyomán jelentősége folyamatosan növekedett. Az LPF 1992-ben alakult és 1993-ban vette fel jelenlegi nevét (a második ligában játszó csapatok 1996-ban váltak társult tagjává, amit a bajnokság kiesős-feljutásos rendszere tett szükségessé, azonban szavazati joggal csak a 18 első ligában játszó csapat rendelkezik). Szerkezeti felépítése nagyban hasonlít az FRF-hez, illetékességi köre azonban a klubok közötti kapcsolatokra, ezek szabályozására és a bajnokság szervezésére terjed ki. Az LPF bizottságai a következők: *fegyelmi bizottság*, a *feljebbviteli bizottság* és az *egyeztető bizottság*. Ezek élén a bizottságok titkára áll, az LPF-t pedig négy évre választott elnök vezeti, akit a *közgyűlés* választ. Az LPF egyik stratégiai jelentőségű szerepe a tévéközvetítési jogok értékesítése, ami a klubok számára az egyik fő bevételi forrást jelenti. A fentiekben bemutatott aktorok a futball gyakorlatának a formális keretét képező intézményi szereplők voltak – a CCA-t leszámítva. A futball belső gyakorlata szempontjából a labdarúgó-egyesületek, a labdarúgók és érdekszervezeteik, valamint az impresszáriók, illetve a szponzorok és média bír nagy jelentőséggel. A futballmező bemutatásának folyamatában a továbbiakban ezekre térünk ki.

A FUTBALL GYAKORLATÁNAK KÖZVETLEN ALAKÍTÓI

A *Szövetségi Edzőiskola* és a játéktestület (CCA). A CCA mellett az FRF keretében, de szintén autonóm státussal működik a Szövetségi Edzőiskola (SFA), ami az edzőképzésért felelős testület: az első osztályban szükséges ProLicence edzői jogosítványokhoz szükséges diplomák megszerzését szabályozza az A, B és C kategóriás edzői képesítések mellett; a speciális edzői tudások előállítására és formális átadására szakosodott intézmény. Az SFA a nemzetközi edzőiskolákat tömörítő AEFCA¹⁷ társult tagja, az itt szerzett jogosítványokat Európa-szerte elismerik.

Labdarúgó-egyesületek. A mező működésére nézve a *futballklubok és vezetőik* gyakorolnak az FRF-hez és az LPF-hez mérhető befolyást. Romániában az első ligában 18 csapat mérkőzik meg a bajnoki címért az őszi-tavaszi fordulóban. A futballmező belső hatalmi viszonyaira néhány egyesület nagy befolyással bír. A bukaresti FCSB (a korábbi 1986-os sikert elért FC Steaua utódja), a Kolozsvári CFR 1907 és U, a kétezertizedes években a moldvai FC Vaslui, a Bukaresti Dinamo és Rapid, a craiovai Universitatea és az egy ideig a szintén élvonalban szereplő Temesvár sorolható a meghatározó erejű egyesületek közé; ezt a tablót egészíti ki a sepsiszentgyörgyi, magát magyar klubnak tekintő OSK, és a másik craiovai tömörülés, az FCU 1948. A Bukarest vonzáskörzetéből származó csapatok a fővárosi tengelyt erősítik. A „futballmezőtérképen” ezek a csapatok szerepelnek, a bajnoki címért rendszerint a Kolozsvári CFR 1907 és az FCSB küzd.

nyilvánul meg, de tulajdonképpen a már kialakult hagyományt viszi tovább. Igyekszik kerülni a konfliktusos tévészerkepléseket, az általa alkalmazott stratégia a diszkréció – ami miatt a PLF tevékenysége gyakorlatilag átláthatatlan és ismeretlen a nagyközönség számára.

17 Alliance of European Football Coaches' Association. www.aefca.eu

A bajnoki cím mellett a Román Kupáért folytatott küzdelem és elhódított *címek* és *presztízs* (szimbolikus tőke), a *játékosállomány értéke* (anyagi tőke), a *befolyás* (kapcsolati tőke), valamint a hazai és nemzetközi *sikeresség* (szakmai tudás) indikátorok a meghatározó jelentőségűek.¹⁸

Futballista-érdekszervezetek. A futballmező további, jelentőségét és befolyását tekintve másodlagos szereplői a labdarúgók érdekszervezetei, mondhatni „szakszervezetei”. Egyfelől, az *Amatőr és Nonamatőr Futballisták Egyesülete* (AFAN), ami 2008-ban alakult, és ami az Országos Szakszervezeti Blokk (BNS) – az egyik legnagyobb szakszervezeti tömörülés Romániában – hatására jött létre, ma az FRF tagja. Jogi elődje az 1990-ben létrehozott Román Futballisták Ligája (Liga Fotbaliștilor România, LFA, ami később az Romániai Profeszionalista Futballisták Szervezete nevét veszi fel, Asociația Fotbaliștilor Profesiونيști din România elnevezéssel, AFPR). Céljai között szerepel a játékosok érdekeinek képviselése a fegyelmi bizottságok előtt, a munkajogi, különösképpen a bérjogi érdekek érvényesítése, az FRF és az LPF szervezetekkel való hatékony kapcsolattartás.¹⁹ A nemzetközi labdarúgók szindikátusának, a FIFPrónak a tagja, de ennek ellenére jelenlegi befolyása marginális, szerepe és népszerűsége alacsony. Eredete a romániai általános szakszervezeti mozgalomhoz köthető, a többnyire munkásokat és állami apparátusban foglalkoztatott munkavállalókat egyesítő BNS számára a médialáthatóságot, labdarúgók számára pedig erős mozgalmi háttérrel és nyomásgyakorló erőt jelentett a nagy tapasztalattal rendelkező BNS-sel való „társulás”.

Másik labdarúgó érdekszervezet a 2003-ban létrehozott *Román Labdarúgók Egyesülete*²⁰ (Asociația Fotbaliștilor Români, AFR), amit impresszáriókhoz közeli üzleti körök alapítottak. Az AFAN-hoz hasonló célokkal rendelkezik, szerkezeti felépítését tekintve a közgyűlés, az igazgatói tanács, valamint a játékosok tanácsa alkotja. Kapcsolatokat ápol a FIFPróval, de a mezőn belüli befolyása elhanyagolható.

Játékosügynökök. A futballmező láthatatlan, de az átigazolások és a játékosjogok birtoklása révén döntő szereppel bíró csoportot az *impresszáriók* képezik. A közelmúlt meghatározó ügynökei közül a 2014-ig messze kiemelkedett Ioan Becali,²¹ valamint fivérének Becali & Popescu Football Management Consulting elnevezésű vállalkozása, pillanatnyilag pedig Anamaria Prodan személye a meghatározó. A Becali testvérek elsősorban tehetséges romániai válogatott labdarú-

18 A mezőn belüli befolyás mértéke nagyon változó – ez éppen a mező dinamikájának egyik jellemzője. Például jelenleg a FCSB-tulajdonos ultraortodox és autochtonista Gigi Becali, aki börtönben is volt korrupció miatt, továbbra is meghatározó, miközben a CFR 1909 szimbolikus tőkéje 2017 után csökkent (ekkor lépett ki a korábbi tulajdonos az egyesülettől), a fogadóirodák befolyása a mező egészére pedig folyamatosan nő. A meccseket közvetítő sportcsatornák szerepe pedig egyenesen döntő jelentőségű (DigiSport, PrimaSport alapján megfigyelés Péter László).

19 Az AFAN hivatalos oldala (www.afan.ro) és a statútuma alapján – Péter László.

20 Az AFR hivatalos oldala (www.afr.ro) és a statútuma alapján – Péter László.

21 Emblematicus figura volt Giovanni Becali. Rendes neve Ioan, de ő a Giovannit kultiválja, mert olaszosan és arisztokratikusan hangzik. Ő is űmecherként kezdte: a legendák szerint a kommunista időkben a feketepiacon jól értékesíthető mozijegyeket árult az amerikai filmeket vetítő filmszínházak előtt, amíg Nyugatra nem szökött, és ott meg nem gazdagodott. Ő és fivére lettek a kilencvenes évek legjobb román focisillagainak ügynökei, tetemes vagyont halmozva, amúgy Gigi Becali unokatestvére.

gók külföldi neves klubokhoz való igazolásaira szakosodtak,²² fénykoruk 2014-ig tartott, amikor pénzügyi csalás miatt börtönbe kerültek. Befolyásuk évtizedekig meghatározó volt, de a válogatott „gyengélkedése”, majd a büntetésük miatt jelenleg marginális helyzetben vannak. Így a hazai bajnokságban játszó futballistákra koncentráltó Anamaria Prodan-Reghecampf játszik fontos szerepet a transzferpiacon, George Horoba, Marcel Avram Popescu vagy Cristea Opria játékosügynökök a hazai TG World Football Promotion cég mellett.²³ Az igazolások nagy része szövevényesen és olykor követhetetlenül, cégek és magánszemélyek hálózatán keresztül történik, ami az állam számára is átláthatatlan. Nagy nemzetközi ügynökségek romániai jelenléte elhanyagolható, talán a német WB Sportmanagement említendő. Románia területén az FRF különbizottsága által szervezett sikeres ügynöki vizsgával válhat valaki igazolási ügynökké (a vizsgán egy húszkérdéses tesztre kell válaszolni, rendszerint a FIFA-nál és az FRF-nél, valamint az EU-ban érvényes átigazolási szabályok beható ismeretére vonatkozóan; a vizsgadíj 25 000 euró).

Korporációk és szponzoráció. A mai mediatisztált profi (poszt)modern látványfutballra az erős szponzorok jelenléte jellemző. A romániai labdarúgás és tulajdonosi körének szerkezete, valamint a gazdasági válság miatt a román futballbajnokságban viszonylag mégis kevés a tőkeerős szponzor, rendszerint a klubok közvetlen tulajdonosi köre finanszírozza az egyesületeket. A nagy, globális korporációk vagy regionális vállalatok közül a 2010-es években az Orange, Mitsubishi (Dinamo București), NewHolland és a Bayern (FC Vaslui), RomGaz (Gaz Metan Mediaș), InterAgro (Astra Giurgiu) van jelen, és az Energobit és az Opel Ecomax (CFR Cluj) és Astra Asigurări (Oțelul Galați) volt jelentősebb. Jelenleg elsősorban a sportfogadó-irodák jelentik a fő támogatókat (ez önmagában problémás lehet, ha a 16 csapatból 11-nek ilyen cég a támogatója), ezek között kiemelt a Superbet, UniBet, Betano, Efbet, MaxBet.

E tekintetben a hazai futballmezőben a tulajdonosi körtől teljesen független szponzorok jelenléti foka alacsony, befolyásuk elmarad a nyugati klubokban betöltött szerepüktől. A Román Kupát és a Román Szuperkupát a Timișoreana sörgyár, a válogatottat és az FRF-t korábban az Ursus söripari vállalat (mindkettő a SAB Miller része), az Adidas, a Coca-Cola, a Dacia-Renault autógyár és CityInsurance támogatta, jelenleg a Penny, a Joma, illetve a Transilvania Bank, Altex, Bucovina, Autoklass és Bergenbier szponzorálja. De összességében a nagy globális korporációk alulképviseltek a klubokat támogatók körében.

A járulékos intézményi környezet szereplői

Állami intézmények és vállalatok, valamint politikai pártok. A romániai futballmező alaprajzához további intézményes szereplők járulnak hozzá. Ezek között befolyással bír a *Belügyi, a Szállításiügyi és a Hadiügyminisztérium*, számos városban a polgármesteri hivatalok és helyi vagy megyei tanácsok, illetve állami vállalatok. Ez utóbbiak szerepe az elmúlt évtizedben nőtt, különösen Bukarest szuburbán övezetében (lásd például Voluntari esete). A minisztériumok futball-

22 Legutóbb például 2013 nyarán a volt steauás Vlad Chiricheș 9,5 millió euró értékű transzferét is Ioan Becali közvetítette, akárcsak korábban Bogdan Stancu (2010, Galatasaray, 6 millió euró), Mirel Rădoi (2008, Al Hilal, 6 millió euró) vagy Ștefan Radu (2008, Lazio Roma, 5,4 millió euró) igazolásait. Forrás: www.trasfermarkt.de [09. 11. 2013.].

23 Az FRF által kibocsátott ügynöki engedéllyel rendelkező impresszáriókról nyilvános adatok vannak.

mezőben betöltött szerepe a kommunista rendszer örökségének tudható be, szerepük jelenleg kicsi, kivéve az „igazi” CSA Steaua estében. A futball sztálinizációja következtében a negyvenes évek végén a frissen létrejött kommunista rendszer hatalomkonform, foci-szlengben ún. „departamentális” – értsd minisztériumi ügyosztályokhoz tartozó – klubokat (FRF, 2009) hozott létre: a Belügyminisztérium és a Hadügyminisztérium közvetlen felügyelete alatt működő FC Dinamót és a CCA-t (korábbi CSA), a későbbi Bajnokcsapatok Európai Kupája bajnok FC Steauát (uo.). A rendszerváltás után a fenti egyesületek stadionjai a minisztériumok tulajdonában maradtak, a Dinamo esetében a belügy képviselője továbbra is jelen van az igazgatótanácsban. A korábbi szakszervezeti háttérű bukaresti Rapid esetében is a stadion és a ProRapid felkészülési komplexum a *Szállításügyi Minisztérium* tulajdonában van, a kolozsvári Cluj Aréna (U Cluj) a *Kolozs Megyei Tanács*, a bukaresti Național Arena pedig a *bukaresti főpolgármesteri hivatal* tulajdonát képezi – mint korábban láttuk, mindkettő közpénzen épült. 2012 és 2023 között tizenegy új stadion épült Romániában, ezek nagymértékben állami finanszírozásból.

A futballmező ezeken a pontokon kapcsolódik a *politikai mezőhöz*, kiváltképpen a szociáldemokrata párthoz (PSD). Az FCSB tulajdonosa (Gigi Becali) egy korábbi pártszövetség szenátora 2012–2013 között, egy időben európai parlamenti képviselő is volt, jelenleg az ultranacionalista és szuverenista AUR (Románok Egyesüléséért Szövetség) egyik frontembere. A másik bukaresti csapat, a Dinamo tulajdonosi köréhez tartozó Ionuț Negoită szintén politikus, a Szocialista Párt (PSD) színeiben. A Ploiești-i Petrolul (2013-ban megnyerte a Román Kupát) pénzügyi támogatói között találtuk a ploiești-i polgármesteri hivatal, akárcsak az alsóligás Săgeata Năvodari támogatójaként nyilvántartott Năvodari város önkormányzatát. Megemlíthetjük a 2000-ig sikeresebb pályafutású Piatra Neamți-i Ceahlăul is, aminek nagyon széles körben ismert tulajdonosa, majd tiszteletbeli elnöke²⁴ sokáig helyi polgármester volt, akárcsak a kilencvenes években ismertebb FC Bacău vezetője. Tény, hogy a polgármesteri hivatalok vagy megyei tanácsok fontos szponzorok – rendszerint a politikai tőke és presztízs érdekében. A 2013/2014-es idény újonca az észak-moldvai FC Botoșani – azóta is az első ligában játszik – egyik fő támogatója a helyi polgármesteri hivatal. Érdekesek a sepsiszentgyörgyi OSK s a második ligában sikeres csíkszeredai FK Csíkszereda esetei.²⁵ Ezek magyar csapatok, amelyek elsősorban magyarországi támogatásból működnek, és a helyi magyar közösségek kollektív identitásának megerősítői – azon túl, hogy a kisebbségi politikai elitet legitimálják a választóik körében. Könnyen észrevehető, hogy a futballmező és a politikai mező között nagyon szoros kapcsolat van Romániában.²⁶

24 Gheorghe Ștefan, korábban a Piatra Neamți-i Ceahlăul tulajdonosa volt (több pártban megfordult, jelenleg polgármester), akit rendszerint Pinaltinak neveznek. Pinalti az angol tizenegyes büntetőt jelentő penalty tipikusan moldvai nyelvjárásban kiejtett változata. Az i-vel mondott penaly egyszerre jelölte viselőjének örökös gyanúját (sokszor valóban megalapozottan), hogy csapatának soha, ellenfeleinek pedig lehetőség szerint sűrűn ítélnék meg tizenegyeset. A nyelvjárásban beszélő volt klubvezető Pinaltinak való címkézése tartalmazza a többség moldvaiakkal szemben tanúsított kedvezőtlen, sztereotip magatartását: őket butábbaknak és alkalmatlanoknak tartják, mint az ország többi részén élőket. Csapata egyébként a 2007/2008-as idényben úgy játszott az első ligában, hogy a szereplési jogát egyszerűen megvette egy másik, a 2 Ligából bejutott csapattól (lásd még Péter, 2010).

25 A www.hotnews.ro, www.gsp.ro. www.prosport.ro nyomán Péter László.

26 A politikum és a sport, pontosabban a hatalom és a futball közötti interferenciákat kifogásolta az LPF leváltott elnöke is 2013. november 14-i leköszönő nyilatkozatában. Dumitru Dragomir, akit 1996

A futballmező heteronómiáját illusztrálja, hogy lehatároltsága leginkább a politikum felé problematikus. A politikai mező és a futballmező számos ponton „összekapcsolódik”, a politikum és a futball világa kölcsönösen oda- és visszahat egymásra. A futballmezőn belüli gyakorlatoknak politikai indoka, oka vagy következménye van. A labdarúgás főszereplőire jellemző praxisok politikai ugyanakkor következményekkel bírnak. Ezeket a kapcsolódási pontokat legkönnyebben a következő módon lehet tetten érni: *személyi átfedések, személyes – privát és üzleti jellegű – kapcsolatok, finanszírozások és/vagy a tulajdonosi kör politikai elkötelezettségei, állami szabályozás.*

Az állami szabályozás befolyása a futballmezőre – akárcsak máshol – közvetlen: a klubok adósságai esetében tett engedmények és átütemezések, a sporttörvény- és a szponzorizációs, valamint a szurkolói erőszak elleni szabályozások a politikai intézmények illetékességi köréhez tartozik. A személyes átfedések is gyakoriak. Ezek közül talán leglátványosabb egy kisebb keletromániai város, Piatra Neamț csapatának, a Ceahlăulnak esete, akinek korábbi (jelenleg tiszteletbeli) elnöke és egyik tulajdonosa, Gheorghe Ștefan, a Demokrata Liberális Párt (PDL) helyi vezetője, polgármester; de a már elmített FCSB-tulajdonos Gigi Becali esete is ide illik. A FC Rapid korábbi tulajdonosa, George Copos konzervatív párti politikus, miniszterelnök-helyettes volt 2004-ben. Továbbá számos kisvárosi polgármester a helyi csapatok fő támogatójaként és/vagy elnökeként szerepelnek, LPF- és FRF-közgyűlési tagok, vagy ők delegálnak képviselőket.

Ha a politikai mező és futballmező közötti átfedések és kötődések mértékének valamiféle nemzetközi skálán való elhelyezkedésére vonatkozóan szeretnénk megállapításokat tenni, akkor elsősorban személyes megfigyeléseinkre hagyatkozhatunk. Európai viszonylatban mindez az illegális állami finanszírozás kapcsán került terítékre. A politikum és a futball kapcsolata itt nagyon szoros (Fitzpatrick, 2014), az etnikai szakadár mozgalmak (baszk és katalán), valamint a központosító spanyol állam törekvéseinek kifejezésére a futball képez kiváló eszközt (uo.). Olaszország is hasonló helyzetben van, a politikum itt is „rátelepedett” a futballra: Berlusconi példája sokatmondó e téren, akárcsak a jelenlegi Magyarország, ahol a kormányzat a labdarúgást stratégiai jelentőségűnek tekinti. Szerbiában máig nagymértékű ez az átfedés (Nielsen, 2013). A skála másik végén a skandináv államok állnak, ahol az állam/politikum szerepe leginkább a szabályozásra szorítkozik.

óta Mitiță de la Liga néven emlegetett a sportsajtó, azt kifogásolta, hogy az elnökválasztást megelőző este a kihívó, Gino Iorgulescu egy bukaresti hotelben politikusokkal találkozott. Többek között a hivatalban lévő kormányfővel, Victor Ponta-val és a PSD erős emberének tartott egykori miniszterelnök-helyettes Liviu Dragneával, valamint tíz futballklub képviselőjével. Dumitru Dragomir a másnap délben megtartott LPF-elnökválasztást 11–7 arányban elbukta, amit – értelmezése szerint – az ellenfelei a politika és a zsarolás eszközével értek el. Politikai érdekekre utalt akkor is, amikor leváltását az IntactMediához tartozó Antena cégcsoportnak az RDS/RCS médiabirodalommal való konfliktusához kötötte. Ugyanis az IntactMediát a PSD egyik szövetségese, a Konzervatív Párt ellenőrzi, és peres viszonyban áll az RDS/RCS-sel. Ez utóbbi Dumitru Dragomir cégének, a Bodu SRL-nek egyik fontos kliense, és a Liga 1 meccseinek közvetítési jogait is birtokolja – amit az LPF értékesített. Ugyanakkor korábban Dragomir maga is szorosan kötődött a politikához, hiszen 2004 és 2008 között ő is parlamenti képviselő volt. Forrás: a www.hotnews.ro, gsp.ro, prosport.ro és www.mediafax.ro hírei alapján – Péter László.

Megfigyeléseink szerint Romániában a futballmező és a politikai mező, bár (mint korábban láttuk) szorosan összefonódik, de nem gondoljuk úgy, hogy mértékében elérné a magyarországi, szerbiai vagy a spanyolországi szintet, de mindenképpen szorosabb, mint például Németországban, ahol a kancellár és csatár közös fotóját is kritikával illeti a sajtó.

A romániai futballmezőre jelentős hatást gyakorló állami intézmények sorában meg kell említeni a *Országos Korrupcióellenes Ügynökséget* (Direcția Națională Anticorupție, továbbiakban DNA), valamint az igazságszolgáltatás más testületeit is (Feljebbviteli Bíróság, Számvevőszék). Ezek szerepe a kétezertizedes években meghatározó volt a notóriussá vált futballkorrupciós ügyek felderítése nyomán, jelenleg azonban hatása már nem számottevő.

Szurkolói csoportosulások. A futballmező további szereplői között találjuk a drukkerek szervezeteit, amelyek a csapattal szoros érzelmi kapcsolatot ápolnak, azonban a klub döntéseibe egyre kevesebb befolyással bírnak. A médiában nagyobb láthatósággal rendelkező szurkolói szervezetek között megemlíthetjük az *Armata Ultra*, a *Peluza Sud* ultracsoportjai (FCSB), *Legione Granata*, a *Torcida Vișinie* vagy az *OfficialHooligans* (Rapid), *Peluza Vișinie*, *KVSC* (Kolozsvári CFR 1907), *Șepcile Roșii 1919* (U Cluj) vagy a dinamós *Nuova Guardia*, esetleg a *Gruppo Maxima* (Universitatea Craiova), *CommandoViola* (Poli Timișoara), Székely Légió (OSK) szurkolótáborokat.

A futballmező aktoraihoz a *fogadóirodák* is hozzátartoznak, hiszen egyfelől a szurkolók egy része ezeket rendszeresen használja, másfelől pedig ezeket az intézményeket egyre gyakrabban hozzák hírbe elrendezett mérkőzések gyanújával.²⁷ Jelenleg sok csapat direkt szponzora, magát a Szuperligát is egy ilyen cég támogatja. A városokban elszaporodó fogadóirodák azt jelzik, hogy a futballkedvelő közönség növekvő hányada használja ezeket. Az *írott és elektronikus sport-média* a mai futballmező szerves részét képezi, hiszen a csapatok jó része számára a közvetítési jogdíjak képezik a fő bevételi forrást, másrészt pedig a nagyon népszerű sporttalkműsorok közvetlen nyomást gyakorolnak a mező minden szereplőjére.

A FUTBALLMEZŐ BELSŐ VISZONYAI – TÖKÉK, KONFLIKTUSOK ÉS POLARIZÁCIÓK

A mező legfontosabb szereplőinek vázlatos bemutatása után a belső viszonyokra, pontosabban a konfliktusokra és a polarizációkra fordítjuk figyelmünket.

A romániai futballmező tőkési és erőforrásai. A futballmező intézményes szereplői közötti több síkon folyik a küzdelem. Ebben a különféle tőkéknek kapitális szerepe van. Az erőforrások és tőkék között a következőket találjuk. Egyfelől olyan *szimbolikus tőkéket*, mint a bajnoki cím, a kupagyőzelem, a szuperkupa-győzelem, illetve a nemzetközi küzdelemsorozatokon való részvétel joga. Ezek közül a hazai mezőben a klubcsapatok számára kiemelt jelentőségűnek számít a Bajnokok Ligájában való szereplés (ez egy szűkös szimbolikus erőforrás, mert a romániai csapatoknak előselejtezőket kell játszani a BL-be jutásért), az Európa Liga mellett. A nemzeti válogatott Eb-vagy vb-szereplése, futballszlengben a „kvalifikáció” szintén nagyon értékes szimbolikus

27 Leggyakrabban az alsóbb ligák meccseit övezi a kölcsönös megegyezés gyanúja.

erőforrás, hiszen 1998 óta Románia nem szerepelt Világkupán, csak Európa B-bajnokságon (2016 és 2024). Ezért a kilencvenes évek három vb-szereplése kiemelt jelentőséggel és normatív jelleggel bír a hazai futballmező szereplői, kiváltképpen az FRF csúcsvezetése számára. (Románia a második világháborút követően, 1990 előtt csak 1970-ben jutott ki világbajnokságra.)

Továbbá az *anyagi tőkék* között megemlíthetjük az európai kupaküzdelmekben való részvételért járó pénzbeli jogdíjakat, a tévéközvetítések után járó jutalékokat (a kisebb egyesületek tulajdonképpen ezekből tartják fenn magukat), a szponzorok által biztosított összegeket. A klubvezetők-tulajdonosok által mozgósítható pénzüsszegek stratégiai jelentőségük a klubok működése szempontjából. Kiemelt jelentőséggel bírnak a *kapcsolati-hálózati tőkeformák* a rendi vonásokat felmutató futballmező belső működésében; a klubvezetőknek az LPF és az FRF, valamint a CCA csúcsvezetőivel és a politika kulcsszereplőivel, illetve a meghatározó játékezőkkel fenntartott személyes kapcsolatai alakítják az erőteret. Kiemelt esetekben az UEFA és különös esetekben a TAS hivatalnokaival ápoltt kapcsolatok is erősítik és konszolidálják a futballtevékenységek felett monopóliumot élvező testületek hatalmát és befolyását, szakmai presztízsét. Például az UEFA-nál is vezető tisztséget betöltő FRF-elnök Mircea Sandunak meghatározó szerepe volt abban, hogy a 2012-es Európa Liga döntőjét a bukaresti, frissen felépített Național Arenában rendezték meg, illetve a 2020-as Eb-mérkőzéseket 2021-ben. A Nemzetközi Sportdöntőbíróssággal (TAS-szal) kiépített kapcsolatok hozzájárulnak ahhoz, hogy a nemzetközi sportbíróóság elé vitt vitás kérdésekben a bürokratikus-ügyviteli tudás birtokában az egyesületek nagyobb eséllyel érvényesítsék érdekeiket.²⁸

Végül a küzdelmekben instrumentális szerepet betöltő tőkék között meg kell említenünk a *szaktudást, szakmai tapasztalatot és ismertséget, valamint tehetséget*. Ezek jelenti a tőkék azon formáit, amelyek elsősorban az edzőkre és a játékosokra jellemző inkorporált formában jelennek meg. A kommodifikáció és a kommercializáció kontextusában ezek szerepe fontos ugyan, de az anyagi természetű tőkével szemben nehezen érvényesülnek: például a nagy finánciális erőforrásokkal rendelkező klubtulajdonos gyors sikert és nagy teljesítményt vár el az edzőtől, miközben a szakmai tudás fejlesztésére alig hajlandó áldozni. Mi több, a nagyon gyakori edzőváltások is ezt az anyagi szemléletet tükrözik. Azonban tény, hogy az utóbbi évtizedben az edzői kar állománya teljesen kicserélődött, a fiatalabb generációhoz tartozók számára a szaktudás – a nyers tapasztalattal szemben, ami az elődök szemében az „értéket” képezte – felértékelődött, a „laptopos edző” képe a „gyakorló edző” képével szemben mára valósággá vált.

A futballmezőn belüli törésvonalak és konfliktusok. A romániai futballmező nagyon összetett küzdelemrendszer tere. A futballmező – mint minden társadalmi mező – egy olyan szimbolikus erőter, ahol a szereplők különböző hierarchikusan tagolt strukturális pozíciókat foglalnak el, eltérő habitussal és megkülönböztető jegyekkel jellemezhetők (Bourdieu, 1978). Mindannyian harcban állnak a tevékenység feletti ellenőrzés megszerzéséért, megtartásáért és a tőkék maximalizálásáért, strukturális pozíciójuk javításáért, a centrumban meghozott döntések feletti el-

28 Például 2013 nyarán a Kolozsvári Universitatea megnyerte azt a pert, amit az FRF ellen nyújtott be a Liga 1-ben való szereplés licenszjogának megszerzése érdekében. A TAS a kolozsvári klubnak adott igazat, az FRF ellenében. Az ügyvitelre vonatkozó szakmai tudásnak és a TAS felé képviseletet felvállaló szakértőknek korábbi kapcsolatai értékesnek bizonyultak.

lenőrzésért. Logikus, hogy a klubok az eltérő társadalmi beágyazottságuk, céljaik, érdekeik és anyagi hátterük következtében több síkon állnak küzdelemben egymással. Nevezetesen, *szimbolikus síkon, a szövetségi hatalom megszerzése-megtartása mentén, a szurkolói összecsapások-rivalizálások terén* (Szegedi, 2011). Ezeket egészítik ki azok a küzdelmek, amelyek a *szakmai tudás és a pénzügyi érdekek között* bontakoznak ki, a *média és a gyakorlat alakítói*, illetve a *szurkolók és klubvezetők között* húzódnak. Vessünk ezekre egy gyors pillantást.

Szimbolikus küzdelmek. A klubok közötti szimbolikus küzdelmek oka az egyesületek eltérő társadalmi beágyazottságából fakad. A társadalmi beágyazottság azt az állapotot jelzi, miszerint a futballcsapatokat működtető formális intézmények (klubok, körök, egyesületek, egyletek) milyen társadalmi nagycsoport támogatását élvezik, milyen kollektív identitást és tudatot termelnek, illetve milyen értékeket és hagyományokat jelenítenek meg (uo.). Ezek együttesen – mint a társadalmi-kulturális beágyazottság indikátorai – a futballisták, a tagok, a sportvezetők, a szimpatizánsok és szponzorok szociokulturális jellegzetességeit adják. Ezek között pedig jelentős eltérések vannak: egyes csapatokat eltérő jellemvonásokkal bíró társadalmi nagycsoportok támogatnak. A preferenciák tehát réteg- és osztályspecifikusak, hiszen egy-egy klub szellemisége és támogatóinak profilja között magas fokú strukturális homológia van. Más szavakkal, adott társadalmi nagycsoportoknak eltérőek a diszpozíciói: adott klubok preferálása egyben a saját csoporttal való azonosulás eszköze és egyben a többi nagycsoporttól való elkülönböződés és megkülönböztetés szimbolikus formája (lásd Hadas, 2003; Szegedi, 2011).

Mindez a romániai futballmezőben is érvényes: egyes klubokhoz kötött jelentéstartalmak visszatükrözik társadalmi beágyazottságukat²⁹ (lásd Péter, 2010), a nagycsoportok közötti konfliktusok a klubok közötti konfliktusokban is megmutatkoznak: a konfliktusok ezen a szimbolikus szinten a (kollektív)identitások, az egyesülethez csatolt társadalmi jelentések és címkék, a vezetők habitusai között húzódnak. E tekintetben nagyon beszédes az a hazai példa, ami a Kolozsvári CFR 1907 és Universitatea közötti konfliktust jellemzi. Az Universitatea 1919-ben alakult, a prefektúra dísztermében, közvetlenül Nagy-Románia megalakulása és a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem³⁰ állami kisajátítása és Universitatea Dacia Superioră névre való átkeresztelése után. Az Universitatea 1919 a román nyelvű egyetem hivatalos csapataként alakult (a korábbi Petru Maior-diákszervezet alapjaira épülve), és felvállalt céljaként a román nemzeti ifjúság szellemi és fizikai gyarapodását, a román nemzet és nemzetállam érdekeinek érvényesítését fogalmazta meg (Bodea, 1995). Mondhatni a román állam hivatalos csapataként született, aminek nemzeti küldetése volt/van, és amit a frissen létrejött államhatalom hozott létre a maga céljainak az érvényesítésére: a nemzetállam és a román nemzetépítés érdekében (az alapítás helye és körülményei ezt jól kifejezik). A CFR 1907 a romániai labdarúgó-bajnokság legrégebbi csapata; a Monarchia idején, a kolozsvári MÁV-műhelyekben dolgozó munkások alapították 1907-ben. A klub helyi és „fűmenti” kezdeményezésre jött létre, a vasútnál dolgozó

29 Tudatában vagyunk annak, hogy a klubok társadalmi beágyazottsága és a hozzájuk tapadt jelentéstartalmak között eltérés, olykor ellentmondás is lehet.

30 A Ferenc József Tudományegyetemet az Osztrák–Magyar Monarchia idején, 1872-ben alapították Erdély első magyar nyelvű egyetemeként; 1918-ig hivatalos oktatási nyelve magyar volt, 1919-ben Szegedre költözött. A román nyelvű egyetem stratégikus szerepet töltött be 1920 után a román nemzetállam kiépítésében (lásd Livezeanu, 1995).

dalárdaegyletből kivált férfiak sportolásának biztosítására. A két klub mai napig tartó konfliktusa jól jeleníti meg a két egyesület eltérő társadalmi beágyazottságából és tradíciójából fakadó szimbolikus konfliktust: az állami szintű „román” és közösségi szintű „magyar” címkék és hozzá kapcsolódó identitástartalmak közötti feszültséget. Jelenleg a mező szereplői számára az OSK testesíti meg szimbolikusan az erdélyi magyar közösséget, mind a hetero-, mind pedig az autodefiníciós identitásépítő gyakorlatokban.

Hasonló jellegű szimbolikus konfliktus húzódik a szintén vasutas és szindikalista hátterű, területi alapon beágyazott Bukaresti Rapid (a főváros Giulești nevű negyede) „cigánysága” és állami eredetű FCSB/Steaua korábbi „katonasága”, jelenlegi ortodox fundamentalista „román-sága” között (utóbbit a kommunista államhatalom hozta létre, a Hadügyminisztérium kötelékében, CCA majd CSA néven 1948-ban, utóbbit pedig a nacionalista G. Becali szellemisége alakítja). A Bukaresti Dinamo és az egykori (2010-es évek) moldvai FC Vaslui konfliktusában egy korábbi Dinamo-vezető (Cristian Borcea) a moldvai csapatot a parasztok csapatának nevezte, azon a feltételezett alapon, hogy a kisebb vidéki mezővárost a mai napig kizárólag parasztok laknák (a FC Vaslui fő támogatója, Adrian Porumboiu nagy agrárvállalkozó volt, korábban FIFA-játékvezető), illetve Vaslui valamikor a Țărănia nevet viselte volna. A bukaresti „civilizált”, illetve a vidéki „paraszt” jelentéstartalmak szimbolikusan jelenítik meg a főváros és a provincia közötti konfliktust.

A szövetségi hatalomért folyó konfliktusok. Az egyesületek közötti konfliktusok további szintjén a futballmező működését monopolizáló formális intézmények feletti kontroll értékében kibontakozó harcokat találjuk. A szövetségi hatalom 1990 óta stabil volt (Mircea Sandu huszonnégy évet volt az FRF elnöke,³¹ Răzvan Burleanu 2014 óta van hivatalban). A mindenkor nem bukaresti kihívók sorozatosan elbuktak. A hatalmi centrummal markánsan szembehelyezkedők zászlóvivői korábban az Aranygeneráció³² fiatalabb tagjai voltak, de az informális csoportosulásnak mindeddig nem sikerült átvennie a hatalmat.³³ Helyette egy akkor outsider került a szövetség élére. Az FRF csúcsvezetése kezében a végrehajtó bizottság és a rendkívüli bizottság révén nagy hatalom koncentrálódik, amit mindeddig sikerült is megtartani. Az LPF esetében a liga elnökét 2013 novemberében a politikai hatalom segítségével sikerült a kihívó nagyobb, illetve állami finanszírozásban részesülő kluboknak leváltaniuk,³⁴ de az akkor megválasztott Gino Iorgulescu a mai napig LF-vezető. Itt akkor a nagyobb és a kisebb klubok közötti konfliktus

31 2014 márciusában voltak az szövetségi elnökválasztások, ahol a Mircea Sandu már nem volt jelölt. Ekkor került a FRF elnöki pozíciójába Razvan Burleanu, miután egy nappal a választások előtt az utód szerepére kizemelt Gica Popescut a DNA letartóztatta, majd bebörtönözte.

32 A kilencvenes évek labdarúgóit értjük alatta, akik sorozatos sikereket értek el az 1990-es, 1994-es és 1998-es vb-n és részt vettek az 1996-os és 2000-es Eb-n is. Meghatározó alakja a legendás Gheorghe Hagi, formális vezetője Gică Popescu, de Ilie Dumitrescu vagy Bogdan Stelea is ennek a kihívó tömörülésnek a tagjai, akik a szövetségi hatalom ellenzékét képezik. Terveik között a hazai utánpótlás nevelés felkarolása kiemelten fontos.

33 Gică Popescu 2006-ban indult a FRF elnöki tisztségéért kiírt választásokon, de akkor nagyarányban alulmaradt.

34 A leköszönő elnök (Dumitru Dragomir) mellett a Săgeata Năvodari, Concordia Chiajna, Corona Braşov, ACS Poli Timișoara, U Cluj, ASTRA Giurgiu, Gaz Metan Mediaş szavazott, míg az újonnan megválasztott Gino Iorgulescut a CFR 1907 Cluj, Steaua București, FC Braşov, Dinamo București,

kimenetele döntötte el a ligaelnök személyét (a leváltott Dumitru Dragomir 1996 óta volt az LPF erőskezű vezetője). A választás tétjét a televíziós jogbevételek elosztásai jelentették: a kisebb klubok a jelenlegi mechanizmust szerették volna fenntartani (amit D. Dragomir garantált), míg a nagyobbak egy számukra kedvezőbb elosztási módozatot preferáltak (amit a politikum által támogatott G. Iorgulescu³⁵ megígért). Látható, hogy mind a két adminisztratív testület meglehetősen konzervatív, ami a vezetőket illeti.

A szövetségi kapitány személye a szelekciós gyakorlat és elvek miatt képez másik stratégiai kulcskérdést a romániai futballmezőben. A kinevezés felett az FRF elnök élvez kizárólagos monopóliumot: ő nevezi ki és kizárólag neki kell a válogatott edzőnek elszámolni.³⁶ A rendi helyzet a válogatott játékosok személye folytán stratégikus, hiszen a válogatott szereplés közvetlenül kihathat a játékos piaci értékére – ez mindenhol így van, azonban Romániában a szövetségi kapitány szerepe gyakorlatilag kizárólagos, ami erősen megosztja az amúgy is erős befolyással bíró impresszáriók csoportját, akik viszont abban érdekeltek, hogy az általuk patronált játékosok gyakrabban kerüljenek be a keretbe.

A szurkolók közötti konfliktusok. A szurkolók mint klubot támogató, annak értékeivel szimpatizáló csoportok közötti konfliktusok mindenhol rányomják a futballmezőre a bélyegüket. A szurkolói erőszak domesztikálódása ellenére a romániai futballmezőben van néhány jól kitapintható konfliktus a szurkolótáborok között. A teljesség igénye nélkül felvillantunk néhány olyan szurkolói konfliktust, ami véleményünk szerint meghatározó jelentőségű.

A bukaresti csapatok rivalizációi nem újkeletűek: az FC Dinamo (1989 előtt a Belügyminisztérium csapata volt) és az FCSB (Steaua néven 2014-ig, 1989 előtt a Hadügyminisztérium hatáskörébe tartozott) szurkolói közötti feszültségek klasszikusnak mondhatók. A nyolcvanas években a két államilag patronált meghatározó klub rivalizációja a pályán kívül a tehetséges fiatal játékosokra is kiterjedt. Egymás elől igyekeztek a katonaság vagy a rendőrség kötelékébe besorozni a fiatal reménységeket (Wilson, 2006). A két szurkolótábor olykor tettelegességgig fajuló konfliktusának okai dinamósok kollektív tudatában fenntartott 1988-as Román Kupa döntőjének eseményei voltak. A meccs végén a Steaua játékosai az akkori diktátor fiának, a Steuát patronáló Valentin Ceaușescunak a parancsára levonultak a pályáról, miután a játékevezető nem adott meg egy gólt a katonacsapatnak. A végeredmény csupán három nap múlva, a zöldasztalnál született meg, a Steaua javára, ami máig viktimizálta az egyébként szintén hatalomközeli Dinamót (uo.). A Steaua és a Rapid szurkolótáborai közötti konfliktus talán hevesebb, itt a kisemmitett Dávid (a két világháború közötti szociáldemokrata gyökerű munkásmozgalmi eredet, vala-

Ceahlăul Piatra Neamț, FC Vaslui, Pandurii Târgu Jiu, Oțelul Galați, Petrolul Ploiești, FC Botoșani, Viitorul Constanța szavazatai támogatták.

35 Gino Iorgulescu volt válogatott futballista, a Progresul, majd a Sportul Studentesc középhátvédje volt, az 1944-ben alakult FC Progresul București, a jelenleg FC National néven a negyedik ligában játszó egyesület korábbi elnöke, jelenleg üzletember, az LPF frissen megválasztott elnöke. Több korrupciós ügyben vádlott jelenleg. Forrás: GSP.ro hírei alapján Péter László

36 Mindez annak ellenére, hogy formálisan a végrehajtó bizottság választja az edzőt, aki ennek kell elszámoljon. A gyakorlat azonban az, hogy a sürgősségi bizottság nevezi ki a szövetségi kapitányt, de ez rendszerint vagy az elnöknek delegálja az illetékességet és a felelősséget, vagy utólagosan hagyja jóvá az elnök opcióját (a folyamatot formálisan az FRF-statútum 35. és 38. paragrafusai szabályozzák).

mint a rurális hagyomány) és a hatalom által máig preferált Góliát kapcsolatának allegóriája nyilvánul meg, ami gyakran vezet a verbális agresszió mellett tettlegességhez. Vidéken a kolozsvári U és CFR 1907 szurkolói közötti gyűlölet jelent meghatározó konfliktust, de említhető még a kétezres évek első évtizedéből az ACS Poli Timișoara és a Dinamo szurkolói közötti „történelmi” konfliktus is, aminek egy ideig a regionális autonómia is toposza volt a nyugati Bánát versus Ó-Románia logika mentén. Pillanatnyilag az OSK és a Dinamo tengelyen jelennek meg az interetnikus jegyeket magán viselő konfliktusok. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy ezek a szurkolói konfliktusok elsősorban a hagyományos klubok támogatói között húzódnak, és leginkább a lokális vagy az etnikai identitás alapján csapnak össze.

A szurkolók és a klubvezetés közötti konfliktusok. A romániai futball kommercializációjának részeként itt is hamar kiéleződtek a futballklub-tulajdonosok és klasszikus szurkolók közötti feszültségek. A klubvezetők profitorientáltsága egyre kisebb teret enged a romániai szurkolók kemény magja számára, hogy a gazdasági ügyekbe beleszólhasson. Erre viszont a drukkerék igényt tartanak, azonban a gyakorlatban erre már nincsen lehetőségük – innen eredt a konfliktus, ami mára már nem is igen létezik. A futball erőteljes kommercializációjának folyamatában (főleg 1992/1995–2010 között) jelent meg a FCSB-s G. Becali ellen a Peluza Sud szurkolótáborának mára klasszikusság vált küzdelme, vagy a Legione Granata Rapid-szurkolók korábbi George Copos tulajdonossal szembeni ellenséges magatartása, akárcsak a kolozsvári U-s Șepcile Roșii 1919 szurkolóinak Anamaria Prodan-ellenes tiltakozásai 2010 után. E konfliktusok fókuszja jelenleg a szurkolók feletti kontrollra irányul: a koreográfiák feletti ellenőrzés, a transzparenszek szigorú felügyelete, a beléptető rendszerek és a szimbolikus erőszak definíciója feletti kompetencia. Innen a közösen intonált „Szabadságot a szurkolóknak!” szlogen, amivel tulajdonképpen a „közös ellenség” sportrendszer ellen tiltakoznak – amúgy egyre kevesebb sikerrel...

A kép árnyalása érdekében meg kell említenünk azokat a mezőn belüli konfliktusokat is, amelyek *az edzők és a klubvezetők*³⁷ között húzódnak, valamint *a média és a formális intézmények* között nyilvánulnak meg. Mindkettő – legalábbis véleményünk szerint – ebben a formában romániai specifikum, és ami a tevékenység nagy fokú monopolizációja miatt érvényesül: az FRF és az LPF legfelső vezetése kisajátította a szakértői testületeket, a klubvezetők pedig tradicionális értelemben vett teljhatalmat gyakorolnak. *A média és a futballmező intézményes szereplői* között húzódnó latens konfliktus meghatározó a romániai futballmezőre nézve. Ezeket egészítik ki azok az érdekkonfliktusok, amelyek *az utánpótlást nevelő iskolák* (a Hagi-akadémia versus a kisebb ifi futballiskolák), illetve egyes *egyesületek és a helyi adminisztráció* között húzódnak.³⁸

37 A romániai futballban nagyon gyakoriak az edzőcserék.

38 Példaértékű a Craiova Universitatea és polgármesteri hivatal, valamint a kolozsvári Universitatea és polgármesteri hivatal, valamint a temesvári Poli és a hivatal közötti konfliktusok, amelyek 2010/2011-ben tetőztek, és amelyek nagyon fontos szerepet játszottak a futballmező dinamikájában (a kolozsvári U-s Florian Walter megvált a kolozsvári csapattól, jelenleg a Petrolul Ploiești csapatát szponzorizálja, míg a temesvári polis Marian Iancu végleg kilépett a labdarúgásból, aki a hatóságok mellett az FRF-fel is konfliktusba keveredett, ami a Poli licenszjogának elvesztésével járt. Hasonlóképpen a Craiovai Universitatea-tulajdonos Adrian Mititelu pedig mind mai napig „harcol” a helyi hatóságokkal, miután 2011-ben a craiovai U a temesvári Poli sorsára jutott: az FRF megszüntette tagságát, ezzel elvesz-

A tradicionális szurkolók az LPF-fel való 2008–2009 körüli konfliktusa (a 4/2008-as törvény életbelépését követően) jelenleg eldőlt, a drukkolók alulmaradtak, hiszen a szurkolást drasztikusan szabályozó jogi határozat továbbra is érvényben van. A válogatott teljesítményének függvényében erősödik, illetve gyengül az a latens konfliktus, ami a szurkolók és a válogatottat fémjelző edző között húzódik: a kvalifikációs küzdelemsorozat lázmérőjeként az esélyek csökkenésével fokozatosan erősödik, de a mező működésére már alig hat.

A futballmezőn belüli polarizációk

A konfliktusok a mező működésének velejárói és a szereplők közötti differenciálódás természetes következményei: az intézmények közötti különbözőség feszültségeket generál (Szegedi, 2011). A polarizáció nyílt konfrontációt eredményez, olyan érdekeket, amelyek érvényesítése egy időben nem lehetséges. Nevezük meg azokat a *polarizációs dimenziókat*, amelyek a mai romániai futballmezőt elsődlegesen meghatározzák (okai között az eltérő társadalmi beágyazottságot és a különböző célokat és érdekeket találjuk). Egyfelől *etnikai polarizációról* beszélhetünk, amit legjobban a OSK–Dinamo, vagy részben a FCSB–CFR 1907, FCSB–Rapid, vagy kolozsvári szinten az Universitatea–CFR 1907 közötti szembenállás fejez ki. Aztán *regionális alapú polarizáció* jellemzi a fővárosi és vidéki klubokat, a FCSB és Dinamo, valamint a nagyobb vidéki városok egyesületei (CFR, Craiova) közötti polarizációs tengelyt. Továbbá tetten érhető a *kis- és nagyvárosok közötti polarizáció*, hiszen a bajnokságban egyre növekszik a kisvárosi csapatok száma, akik a közgyűlésen számos kérdésben a maguk érdekei mentén szövetkezhetnek (a korábban már többször is említett LPF-választás ezt a polarizációt elokvensen kifejezte). A *gazdasági alapú polarizációnak* is van alapja, hiszen a közpénzből, illetve magántőkéből működő csapatok érdekei ellentétesek (lásd korábban a politikai mezővel való kapcsolódásokat), akár csak a *vezetési stílusok szerinti* polarizációt, ami leginkább a Kolozsvári CFR 1907-t állítja szembe a többi nagyobb egyesülettel, kiváltképpen a bukarestiekkel.

A mező általános jellemvonásai

A romániai futballmező működése a weberi értelemben vett legális-racionális szabályrendszer ellenére mégis rendi jellegű. Az intézményes szereplők működésére markánsan rányomja a bélyegét a vezetők személyisége és habitusa. Mondhatni, a pozíciót betöltő személy jelleme felülírja a formális szerepben foglalt ügyviteli tevékenységeket, azok illetékességi körét, megnyilvánulási módozatait. Ez a széles körben elterjedt gyakorlat rendi jelleget ad a mező egészének, hiszen mintaadóvá vált: a klubvezetők³⁹ döntő többsége, de az LPF (volt és jelenlegi) vezetője a formális szabályokat sokszor megkerülve inkább személyes kapcsolatok, szimpátiák és

tette helyét a Liga 1-ben. Jelenleg FC Universitatea 1948 néven szerepel a Szuperligában. Az egyesületek helyi adminisztrációval való konfliktusainak téje minden esetben az egyesületek közpénzből való finanszírozási igényét jelentette.

39 Megemlítendő még Iuliu Mureșan, a Kolozsvári CFR 1907 klub korábbi sikeres elnöke, aki más szempontból „lóg ki a sorból”. A végzettségét tekintve orvos Mureșan 2008 óta exponálta magát a médiában, az „erdélyi civilizáció” egyik arca. Ebbe a sorba tartozott Marian Iancu is, aki a temesvári Poli pénzelője volt 2011-ig, amikor a klub elvesztette licenszjogát. Gyakran nyilatkozott, rendszerint a játékosokat és a bukaresti csapatokat, valamint az FRF és az LPF vezetését vehemensen bírálta.

antipátiák mentén nyilvánul meg a nagyközönség előtt.⁴⁰ Már a vezetők megnevezése is tanulságos: őket a feudális jellegű *patronnak* (FCSB Bukarest) szokták nevezni, esetleg *finanszírozónak* (Kolozsvári CFR 1907, Universitatea), helyenként *támogatónak* (Rapid Bukarest), *tulajdonosnak* (OSK, FC Botoșani) vagy *részvényesnek* (Dinamo Bukarest), ami nyelviileg is jelzi a klubvezetők egyesülethez és alkalmazottjaikhoz, valamint a futballmező többi szereplőjéhez fűződő viszonyait.

A patron áll legközelebb a tradicionális uralom (Weber, 1987) tiszta formájához: rendszert önkényes, szeszélyes és kiszámíthatatlan, a labdarúgás lehetőség arra, hogy a patron személyét kvázi narcisztikusan exponálni lehessen.⁴¹ Ez esetben a futballklub a tulajdonos szeszélyének kielégítését szolgálja. A finanszírozó címke olyan sikeres üzletembert jelöl, aki passzióból támogatja a labdarúgást, a nyilatkozatok szerint önzetlenül és ráfizetésesen; ehhez a mintához a kolozsvári CFR korábbi támogatója⁴² állt közelebb. A támogató megnevezés is üzletembert jelöl, aki diszkrétnek és helyenként naivnak szeretne feltűnni a nagyközönség előtt; a klub emiatt aztán gyakran likviditási gondokkal küzd, hiszen a gyakorlatban a klubot csak hitelezi, de üzleti értelemben nem beruházó.⁴³ A tulajdonos megnevezés arra az üzleti habitusra utal, amiben a labdarúgás egy lehetséges üzleti ágazat, amiben szimbolikus és kapcsolati tőkét lehet termelni, ami anyagi tőkére lehet konvertálni. Ezen utóbbi modell inkább célracionális és kimondottan profitorientált szemléletben viszonyul a futballhoz.⁴⁴ Végül a részvényes címke egy látszólag

Ő maga később szintén börtönbe került korrupciós vádak nyomán. Mindketten gyakran heves szóváltásokba keveredtek Gigi Becalival. Forrás: Megfigyelés, Péter László.

- 40 E tekintetben továbbra is beszédes az LPF leváltott elnökének, Dumitru Dragomirnak első tévényilatkozata, amit a Realitatea TV-ben tett (RTV, *Jocuri de putere*, 2014. november 14., műsorvezető Rareș Bogdan) leváltásának körülményeiről. Ebben a másfél órás interjúban D. Dragomir kendőzetenül beszélt a futballmezőben működő kapcsolatokról. Mindezt olyan fogalmak mentén tette, ami aláhúzza annak rendi jellegét, a kliens-patrónus féle kapcsolatokat. Ezen fogalmak között kiemelendő: *lojalitás, eskü, hűség, Isten, segítség, árulás, bosszú, kölcsönösség*. Forrás: megfigyelés alapján Péter László.
- 41 Gigi Becali FCSB-patron meccs után gyakran élő adásban szidja a játékosait, bírálja az edzőt, féldőben telefonon utasítja az edzőt, hogy milyen cserét eszközöljön. Az is előfordult, hogy rezidenciájáról élő közvetítés alatt zsebéből elővett pénzjutalomban részesítette játékosait egy-egy sikeres nemzetközi mérkőzés után. „Karrierje” során több mint harminc edzőt rúgott ki, a teljesítményt is feláldozva személyes akarataának.
- 42 Pásztkány Árpád kolozsvári üzletember a Capital 300 listáján a 109. leggazdagabb romániai 50–55 millió eurós vagyonnal (2013). Kimért, higgadt és határozott hangnemben nyilatkozik, rendszerint a bukaresti játékezőket bírálja, azokat gyakran „mitikáknak” címkézve. Az erdélyiség szellemében tudatosan építi civilizált, a többiektől elkülönülő imázsát. Relatíve ritkán nyilatkozik, a tévében futballrajongónak nevezi magát. Forrás: megfigyelés alapján Péter László.
- 43 Ennek a habitusnak legjobban a Rapid volt tulajdonosa, George Copos felel meg (2013-ig támogatta a csapatot). Copos 1989 előtt a Kommunista Ifjúsági Szervezet (KISZ) egyetemi vezetője volt, jó kapcsolatokkal rendelkezett, amit 1989 után anyagi tőkére konvertált. 2004–2006 között miniszterelnök-helyettes volt. A jó szándékú, de anyagilag korlátozott lehetőségekkel rendelkező támogató szerepét kultiválta a médiában, ahol gyakran szerepelt. A futball számára az üzleti életben hasznosítható ismertséget és politikai népszerűséget jelentette, egykoron a 300 leggazdagabb román egyike volt.
- 44 Az ASTRA Giurgiu tulajdonosa Ioan Niculae volt, akinek vagyonát 1,7 milliárd euróra becsülték a kétezertized években (Capital 300). Tévében inkább üzletembernek titulálta magát, pragmatikus.

modern, nyugati típusú tulajdonviszonyt és menedzsmentet jelöl, azonban a valóságban legközelebb a patron habitust álcázza. Ott alkalmazzák, ahol az állam kismértékben tulajdonos, tehát adott esetben törvényes lehetősége van a könyvelést közvetlenül is ellenőrizni.⁴⁵ A nyugati futballklubokra jellemző profi szakvezetés mintáját a FC Steaua megbízott vezetője⁴⁶ tudatosan kultiválja (Gigi Becali jelenleg börtönben van, korrupciós vádak alapján); valójában a patronmodell érvényesül, hiszen a fontos döntéseket még mindig G. Becali hozza meg.

A mező működését 2011 után erőteljesen befolyásolják az igazságszolgáltatás bűnüldöző szervei, kiváltképpen a DNA. Fontos szereplők ellen indítottak eljárást, amit a *Dosarul Transferurilor* (transzferek/átigazolások ügycsomója), a *Dosarul Mită in Elicopter* (helikopteres vesztegetési ügycsomó), *Dosarul Valiza* (bőrönd ügycsomó) fémjelezték. Ezek közül az első hatása volt kiemelkedő: 2014 márciusában nyolc kiemelkedő szereplőt ítélték el korrupció vádjával, ami egy új, ún. Burleanu-korszakot hozott magával (lásd az FRF alfejezetünket). A DNA szerepe jelenleg elhanyagolható.

A rendi jelleg a mezőn belüli küzdelmekben is megnyilvánul. Az FRF vagy az LPF legfelsőbb vezetése gyakran él a szimbolikus erőszak eszközével. A válogatott 2014-es vb-kvalifikációs küzdelmei például felszínre hozták a szövetség és a FCSB közötti feszültséget. A klub nem egyezett bele a bajnokság javasolt szeptemberi (2013) versenykalendáriumába, arra hivatkozva, hogy a bajnokságban messze a legeredményesebb csapat, és amúgy is a legtöbb játékost adja a nemzeti tizenegynek. Válaszul az FRF aljasságot, szemtelenséget és tiszteletlenséget emlegetett, és szankciókat helyezett kilátásba. Továbbá az LPF gyakran él az univerzalizációval, kiváltképp

Egyik edzőjét (2012-ben, Bogdan Stelea, az Aranygeneráció volt kapusát) a televízióba élő adásba betelefonálva menesztette, bár ritkábban nyilatkozik. Nem mellékes fejlemény, hogy az évtized közepén őt is letöltendő börtönbüntetésre ítélték. Forrás: a hotnews.ro, gsp.ro alapján Péter László.

45 A bukaresti Dinamo tulajdonosaira áll leginkább ez a címke (itt a Belügyminisztérium tulajdonrész-szel rendelkezik). Hasonló helyzetben van a kolozsvári Universitatea is, ahol a megyei tanács is tulajdonrész-szel bír. A dinamós Nicolae Badea az egyik részvényes, aki a volt kommunista nomenklatúrával ápolta kapcsolatait révén (a volt kommunista miniszterelnök-helyettes, Ion Dică lányát vette feleségül) a kilencvenes évek elején az állam számára szállított számítógépeket, a Computerland nevű cégén keresztül. Később a KFC-franchise romániai tulajdonosa lett. Diszkrét, keveset nyilatkozott. Annál többet a 2013-ig ügyvezető tisztséget betöltő Cristian Borcea, aki folyékony gázzal való kereskedésből alapozta meg vagyonát. Megjelenése tudatosan emlékeztet a *Keresztapa* című film hőseire: gyakran bórszivarral a kezében szurkolt vagy nyilatkozott, a többi klubot hevesen bírálva, olykor gyalázva. Gheorghe Copos, Nicolae Badea, Ioan Becali, Mihai Stoica, Gică Popescu mellett ő is vádlott volt a *Dosarul Transferurilor* (az átigazolások dossziéja) néven elhíresült korrupciós ügyben, és őt is letöltendő börtönbüntetésre ítélték 2014-ben. Forrás: a hotnews.ro, gsp.ro alapján Péter László.

46 Mihai Stoica máig különös színfoltja a hazai futballmezőnek. Végzettségét tekintve mérnök, iskolázottságát gyakran emlegeti, választékosan beszél, fiatalosan öltözik, szaktudását igyekszik lehetőség szerint előtérbe helyezni (jelenleg a *PrimaSport* több műsorának állandó meghívottja, 2008 előtt a *GSP* sportújságban is írt vezércikkeket, de a *DigiSporton* is gyakran szerepel). Az Oțelul Galați, majd a FCSB, illetve a mára megszűnt Unirea Urziceni vezetője volt, jelenleg ismét a Steaua megbízott vezetője. Nagyon sokat szerepel a médiában, a Steaua meccsein a kispadon ül a vezetőedző mellett. Vitatott személyiség, a sajtó MM (Meme) néven emlegeti; gyakran keveredik verbális konfliktusba, például 2010-ben egy élő közvetítés során ököllel megütött egy Steaua-szurkolót a stadionban. Forrás: a hotnews.ro, gsp.ro alapján Péter László.

pen, amikor a bundagyanús mérkőzésekről cikkeznek a média. Dragomir rendszerint azt állította, hogy Romániában nincsenek előre elrendezett meccsek, hiszen azokat még senki sem leplezte le; egyébként is, a futball csak egy egyszerű játék, nem több, a klubtulajdonosok pedig az egyesületek finanszírozásával pénzt veszítenek, nem áll érdekükben további költségeket termelni a megegyezések révén – ez utóbbi a fair play illúziójának fenntartását szolgálja. Ez a felfogás mind a mai napig érvényes a mező szereplőire és központi intézményeire.

ÖSSZEFOGLALÁS

Ebben a tanulmányban a romániai futballmező jelenlegi szerkezetét és meghatározó sajátosságait igyekeztünk megragadni. A *mező meghatározó szereplője az FRF és az LPF*, azonban a politikai mezőnek továbbra is nagyon fontos szerepe van a mező működésében, hiszen több futballklub tulajdonosi és/vagy támogatói köre szorosan kötődik a politikai hatalomhoz.

Aztán azt állítottuk, hogy a korrupciós ügyek problematizálása következtében a romániai korrupció feltárásában élenjáró *DNA radikálisan átalakította a labdarúgómező kapcsolatrendszerét és erőterét, a kilencvenes években kialakult rendszer meghatározó személyiségeit lecserélte a fiatalabb generáció tagjaira, de mindez a mező működésére nem volt forradalmi hatással*. Az FRF 2014 óta egyértelműen elindult a professzionalizáció útján, hivatalos narratívája a szaktudás fontosságára épít, azonban minden elsősorban a labdarúgás mint termék promoválnak célja. Más szavakkal, az FRF-t is elérte a neoliberális fordulat, de a játék jobb eladhatóságának, a jelenség kommercializációjának és kommodifikációjának az érdekében. A vezetési és működési stílus a felszín alatt lényegében nem esett át átütő paradigmaváltáson.

Továbbá a mezőn belüli legfontosabb belső konfliktusok és feszültségek egyfelől a régi, főleg bukaresti és új, rendszerint vidéki városokban található újonnan alapított csapatok és egyesületek között húzódnak, de latens konfliktusról beszélhetünk a nagy és kisvárosokban működő klubok között is, hiszen a „kicsik” szervezett összefogása a tradicionális és a nagyvárosokban található futballcsapatok erejét ellensúlyoz(hat)ja. A régi-új és bukaresti-vidéki polarizáció mellett a média és FRF, valamint PLF közötti konfliktusok meghatározóak a mező szerkezetében, a román–idegen, román–magyar törésvonalak mellett, amit a szurkolói csoportok közötti konfliktusok is megjelenítenek. E tekintetben az OSK mint referencia nagyon fontos. Mindezek a társadalmi beágyazottságuknak és társadalomtörténetüknek, vagyis társadalmi tényezőknek tudható be.

Végül arról beszéltünk, hogy a *mezőben stratégiai eszközöknek számítanak a fegyelmi és a feljebbviteli testületek* (az FRF és az LPF esetében egyaránt), de a CCA is fontos kontrolleszközként működik, a centrumban lévő vezetők, értsd FRF- és LPF-elnökök kezében.

A szurkolók csoportjainak befolyása a mező működésére a 4/2008-es törvény alkalmazása következtében alacsony, akárcsak a profi futballisták érdekvédelmi szervezeteinek ereje; ellenben számottevő az impresszáriók és klubvezetők szerepe, akik az anyagi és kapcsolati tőkájük következtében strukturális előnyben vannak a szakmai tudás felett rendelkező, de marginalizált csoportokkal szemben; itt elsősorban az edzőkre, majd a játékvezetőkre gondolunk, akikkel a klubvezetők rendszerint súlyos konfliktusban is vannak (ami a nagyon gyakori edzőcserékben és a külföldi edzők iránti igényben nyilvánul meg).

Összességében elmondhatjuk, hogy a romániai futballmező magas fokon hierarchizált, a belső struktúráját a csapatok térbeli eloszlása, társadalmi-kulturális beágyazottsága és politikai kötődése, vezetői gazdasági habitusa határozza meg.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Anghelescu, M., & Cristea, D. O. (2009). *Istoria Fotbalului Românesc: 1909-2009. Ani pentru fotbal*. FRF.
- Bourdieu, P. (1978). *A társadalmi egyenlőtlenségek újatermelődése*. Gondolat Könyvkiadó.
- Dorđević, I. (2019). „Politics on the football field. An overview of the relationship between ideology and sport in Serbia.“ *Prospects for Anthropological Research in South-East Europe*, 153–177.
- Fitzpatrick, D. (2014). The politics of football in an era of regulatory ‘crisis’: the last bastion of ‘club-regulation’? *Soccer & Society*, 16(2–3), 307–321.
- Gupta, A. (1995). Blurred Boundaries: The Discourse of Corruption, the Culture of Politics, and the Imagined State. *American Ethnologist*, 22(2), 375–402.
- FRF (2014). *Statutul Federației Române de Fotbal*. FRF.
- Hadas, M. (2003). *A modern férfi születése*. Helikon Universitas.
- Livezeanu, I. (1995). *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918-1930*. Cornell University Press.
- Péter, L. (2010). „Ha kell, akkor meghalunk a pályán. A foci mint jelenség: a mai román labdarúgás, mint szimbólum és társadalmi rítus”. *Erdélyi Társadalom*, (1–2), 9–28.
- Pokol, B. (2004). *Szociológiai elmélet*. Századvég.
- Szegedi, P. (2011). „A futballmező. Kísérlet az 1945 előtti magyar labdarúgószféra történeti-szociológiai modellezésére”. *Sic Itur Ad Astra*, (62), 123–141.
- Webb, J., Schirato, T., & Danaher, G. (2002). *Understanding Bourdieu*. SAGE.
- Weber, M. (1987). *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Egyéb források

www.afan.ro
www.frf.ro
www.gsp.ro
www.hotnews.ro
www.lpf.ro
www.mediafax.ro
www.prosport.ro
www.transfermarkt.de

ET

RECENZIÓ

3

Gy. Turoczki Emese¹
Közel nézve távol látni
Marius Lazăr² A jéghegyelmélet című kötetéről

Kettős célja volt ennek a kötetnek, a szerző felvállalt szándéka szerint: egyrészt általános, a szociológiai tanulmányokat olvasmányos, a nagyközönség által érthető és reflektáló formában is közzé tenni, közelebb hozni ezáltal a szociológia tudományát az emberekhez. Másrészt üzenetet is akart megfogalmazni a kisebbségekhez való viszonyulás kapcsán. Tény viszont az is, hogy a kötet a románok és magyarok közötti interetnikus viszony egy adott korszakát dolgozza fel, a 90-es évek közepétől a 2000-es évek közepéig, a könyv legfrissebb anyaga egy 2015-ös újságcikk. Az elmúlt 10-15 évben sok minden változott, ma már más módszerekkel kutatók a témát, ismerte el a kötet bemutatóján a szerző, azonban ragaszkodott ahhoz, hogy ennek a korszaknak a történetét, a hozzá kötődő kutatásait egy kötetben feldolgozza és elmesélje.

A könyvet 2023 júniusában a szerző és Horváth István szociológus³ jelenlétében bemutatták a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológiai Tanszékén, ahol szóba került, hogy a 90-es években még a kérdéskör kutatását is terhelte a román–magyar konfliktusos viszony, a tudományosság terén is ugyanezek a feszültségek jelen voltak, nem volt könnyű az interetnikai kapcsolatok témájában szociológiai felméréseket végezni. Eme nehézségek leküzdésére született meg az az ötlet, amelyet közösen találtak ki, hogy etnikailag vegyes kutatócsoportok vizsgálják a kérdéskört, és amely módszert később is rendszeresen használták.

A könyv három nagy részből áll: tanulmányok, korábban megjelent, rövidebb írások, újságcikkek, valamint statisztikai adatok.

Az első rész a *Többség-kisebbség egymás tükrében* címet kapta, ennek első tanulmánya a kötet címadója: „Nagy” kisebbségek és „kis” kisebbségek interetnikai versenyben. A jéghegyelmélet. A román nyelvben erősebbnek ható és több jelentésréteget hordozó „bloc” (szó szerinti jelentése tömb) arra metafora, hogy hosszabb távon vizsgálva, a nemzeti kisebbségek esetében a demográfiai töke csökkenésének módozata hasonlatos ahhoz, ahogy a jéghegyek eltűnnek, bár sokáig megtartják konzisztenciájukat, az olvadással még meg is erősödik a belső mag, de idővel erodálódni kezd. És ebben a folyamatban a kisebbségi szervezeteknek „szilárdító” hatása van (Lazăr, 2023: 45–46), azzal az alapvető küldetéssel, hogy megőrzik és fenntartják az etnikai csoport létezését.

Lazăr szerint két ellentmondásos folyamat hat az identitás-„tömbre”, gyengítve annak rezilienciáját. Egyrészt a kollektív identitás erodálódásának folyamata és a menekülés a csoportból, másrészt a kollektív szerveződés ereje és a közösség részéről érkező kontroll. Ugyanakkor

1 Doktorandusz, Szociológia Doktori Iskola, Babeş–Bolyai Tudományegyetem; sajtótanácsos, Kovászna Megye Tanácsa.

2 A mű eredeti címe: Lazăr, M. (2023). *Teoria blocului de gheață. Explorări în sociologia relațiilor interetnice*. Casa Cărții de Știință.

3 Horváth István szociológus, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem egyetemi oktatója, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet első igazgatója.

érzékeltető, hogy a román és a magyar etnocentrizmus intenzitásában különbözik. A románoknál az etnocentrizmus szimbolikus tartalék-erőforrás, amely a gazdasági vagy oktatási erőforrásokhoz való hozzáférés hiányában aktiválódik, a magyaroknál a magasabban képzettek jellemző, ennek megfelelően a magyar etnocentrizmust a magyar elitek indukálják és irányítják, ezzel is mozgósítva a csoport tagjainak asszimilációval szembeni ellenálló képességét (Lazár, 2023: 46). Minél kisebb egy csoport, annál gyorsabban elolvad a jégtömb, mert nincs erős mag, ami megtartsa, fogalmazza meg következtetését a szerző. Lazár ugyanakkor arra is rámutat, hogy éppen az a tény igazolja, hogy az etnikai identitás egy társadalmi konstrukció, hogy a soknemzetiségű társadalmakban a beolvadás folyamata mindig strukturális kényszer, visszaszorulás eredménye, még akkor is, ha az nem szándékos strukturális változás.

A második tanulmány a társadalmi konfliktusok gyökereit vizsgálja. Ez a tanulmány a Horváth Istvánnal közösen jegyzett, 1996-os kutatásra⁴ épül, amely az interetnikus konfliktusok és a döntéshozói mechanizmusok összefüggéseit vizsgálta a helyi önkormányzatok esetében.

A kötet szerzőjének kiindulási pontja, hogy az 1989 utáni időszakban a romániai társadalom minden szegmensét átható és nyíltan manifesztálódó konfliktusos attitűd lecsendesedik, a feszültségek egy része elsimítódik, azonban egy része újrafogalmazódik, és latens módon kezd megnyilvánulni. Ilyen körülmények között mutatkozik meg és okoz gondot a politikai elitnek az Erdélyben egyre markánsabb jegyekkel megjelenő regionális, helyi öntudat (Lazár, 2023: 62–63). Ezzel egy időben kezdődik el a helyi és központi hatalom hatáskörének definiálása, a helyi elitek nemcsak az eddig nem ismert szabadságot tapasztalhatták meg, hanem a döntések felelősségét is, és sok esetben szétválik a helyi és központi, a helyi és nagypolitikai érdek, ennek megfelelően a lakosság hatalomhoz való viszonyulása is ambivalens módon alakul. Különösen fontosnak tartja a centrum és a periféria közti viszony sokrétűségét, amely mind fejlesztési kérdésekben, mind interetnikai viszonylatban meghatározó.

Itt már megmutatkozott a román és magyar közösséget jellemző politikai szemléletmód különbözősége, amely Lazár szerint mind horizontálisan, mind vertikálisan feszültséget szült, nemcsak interetnikus kereteken belül, hanem fejlesztési és közigazgatási területen is. Ilyen kontextusban, fejt ki a szerző, a rendszerváltást követően a román és magyar nacionalizmus egyaránt szabadon, saját kedvére fejlődhetett, a regionális elképzelések rovására, gyakran konfrontatív álláspontot képviselve (Lazár, 2023: 62–63).

Az első rész harmadik fejezete Székelyföld kisebbség-többség viszonyrendszerének ellentmondásosságát és konfliktusosságát elemzi. Egy 2000-ben, Hargita és Kovászna megyében végzett kutatás képezi⁵ az alapját a tanulmánynak, és a szerző itt is utal arra, akárcsak a könyvbevezetőben, felvetve a személyes érintettség kérdését a szociológusi kutatómunkában, hogy román

4 A Civitas Alapítvány és a Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) megrendelésére készült kutatás során nyolc megyében mérték fel a vegyes etnikai összetételű helyi önkormányzatok döntéshozói – polgármesterek, helyi tanácsosok – hogyan viszonyulnak az interetnikus konfliktusokhoz, milyen megoldásmódok vannak az ilyen típusú nézetkülönbségek rendezésére.

5 A felmérést 2000. június 25. és július 5. között végezte az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontjának (CCRIT) csapata: Irina Culic, Anca Covrig, Cziprián Loránd, Marius Lazár, Camil Postelnicu, Cristina Raț, Ștefania Toma. A kérdőíves felmérést félstrukturált interjúk egészítették ki, és része volt az *Egy kép dekonstrukciója és rekonstrukciója: a Hargita és Kovászna megyei lakosság* című projektnek.

nemzetiségüként el tud-e, el lehet-e vonatkoztatni saját nemzeti nézőpontjától. Bő harminc évvel a rendszerváltás után Székelyföld még mindig Románia legitimízebb régiójának számít, még a kutatók számára is. Ugyanakkor a szerző, bemutatva Székelyföldet, ír arról a folyamatról is, hogy a térség kapcsán a nemzetiségeket elnyomó autokrata román államszemlélet hogyan öröklődik tovább 1990 után is (Lazăr, 2023: 91, 97), rámutatva, hogy bizarr módon ezzel újratermeli a saját jelenlétének illegitimitását is egy olyan területen, amelyen „idegen” etnikum dominál. Ehhez képest első látásra az adatsorok a hétköznapi együttélés banalitását mutatták, a gazdasági-szociális sajátosságok hasonlóak az ország többi részéhez. Székelyföldön az ország etnikai struktúrájához viszonyított fordított összetétel, vagyis az, hogy a többség kisebbségben, a kisebbség többségben él, jelentősen felborítja a kisebbség-többség megszokott viszonyrendszerét (Lazăr, 2023: 119). A szerző szerint a „többség-kisebbség közötti játszmány” által meghatározott identitásdiskurzust egyre inkább a szimbolikus igények és a román–magyar szembenállások politikai logikája szabályozza (Lazăr, 2023: 124). Ugyanakkor ez mind a magyarokat, mind a románokat szerepjátékba kényszeríti, annak függvényében, hogy mi a referenciarendszer. Erre rátevérdik az is, amire Brubaker (1996) figyelmeztet, hogy a nacionalizmus nem önmagában gerjed, hanem épphogy a politikai szféra gerjeszti, és ezt a tömegkommunikáció kiváló módon kihangsúlyozhatja. A két székelyföldi megyében a magyarok önmeghatározása tekintetében az erdélyi magyar identitás mellett erőteljesen jelen van a székely identitás, különösen a vidéki településeken azonos mértékben vagy elsődlegesen használt etnonimmá vált,⁶ ez a 2000-es évek után még inkább megerősödött és nagyobb teret nyert (Patakfalvy-Czirják, 2021). Míg a román közösség számára a központi hatalom erőforrás tud lenni, addig a magyar etnikai identitás általában a magyar közösség értékeire épül, nem pedig az államközpontú értékekre (Lazăr, 2023: 119). A már korábban is tárgyalt versenyben levés, mutat rá a szerző, sokkal inkább azokon a területeken érvényes, amelyek homogének etnikai szempontból, ugyanis itt nem a valóság, hanem a média által egymásról formált kép a meghatározó. Azonban arra is figyelmeztet, hogy mikrotársadalmi szinten a konfliktuskerülő attitűd miatt mindkét etnikai csoport tagjai szétválasztják a csoportjegyeket az egyéni, személyes jellemzőktől. A magyar–román viszony tekintetében Székelyföldön komplex szerepjátékokat, kettős stratégiákat, bonyolult túlélési módokat lehet kimutatni, amelyek mögött az együttélés hétköznapi banalitását találjuk – ezzel a gondolattal zárja ezt a tanulmányt a szerző (Lazăr, 2023).

A következő tanulmány a diskurzív identitásmódok tipológiáját igyekszik felvázolni, több interetnikai témájú kutatást összegezve, amelyeket 1997–2008 között végeztek,⁷ és amelyek etnikai csoportokra vonatkoztatva próbálták feltérképezni a romániai közhangulatot. Ezek között a román–magyar viszony mindig központi helyet kapott, és meghatározta a kisebbségpolitikák kidolgozását. A tanulmány a faktorelemzés módszerével nyolc különböző attitűd- és diszkurzívtypust mutat be, majd alapos szemantikai elemzést folytat.

6 2000-es Etnobarométer, amelyet az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja megbízásából a CCRIT (Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja) készített.

7 Az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpont, az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja, Metro Media Transilvania, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatásaira hivatkozik.

A kötet első részének utolsó tanulmánya a helyi sajtó és az internetnikai légkör viszonyát, kölcsönhatását vizsgálja, 1999 márciusa és májusa között megjelent 57 erdélyi sajtótermék cikkeinek elemzésével. Az olvasói attitűd, a vizsgált periódusban azonosított témák, kulcsfogalmak is újabb látéleletet adnak az adott időszakról, ugyanakkor a szerző a helyi és regionális média szerepét, alakulását, változását is elemzi, kitérve ezek központi sajtóhoz való viszonyára. Egyértelműen kitűnik a román és magyar média, de a román és magyar olvasó közötti különbség is, ugyanakkor mindkét esetben közös jellemző az erdélyiségre való koncentráció, a más történelmi régiók iránti érdektelenség. A magyar sajtót az identitásépítés fontos eszközének tartja (Lazăr, 2023: 206), míg a román sajtóra ez nem jellemző.

A kötet második fejezetében rövidebb írásokból – újságcikkek, publicisztikai anyagok, illetve két, más kiadványhoz készült előszó is szerepel –, viszonylag korlátozott példányszámú kiadványokban megjelent szövegekből kapunk egy válogatást *Reakciók gyűjtőcím* alatt. Ezekben az írásokban, véleményanyagokban a szerző, elengedve a módszertani megköteket, megtartva az elemző, értelmező szempontot, megengedi a kritikus hangot is, a határozott állásfoglalást. Egykori újságírói énjének is jobban teret enged. Az első írás a *Funar-korszakra*⁸ jellemző, piros-sárga-kék színekben pompázó Kolozsvárról szól, amelyet a félreértelmezett hazafiság politikai giccsének tart. Véleménye szerint képlettett pszichológiai hadviselés volt, amelynek, nyilván nem várt végeredménye az is volt, hogy a vulgáris módon használt román zászló megszűnt nemzeti szimbólumként funkcionálni. A téma apropóján beszél a szimbolikus térfoglalásokról, a város szövetéről történelmi, társadalmi, nemzetiségi szempontból, a centrum és periféria, a régi és új terek szembenállásáról. A következő szöveg egy kortárs művészeti projekt kapcsán született, a *Duo Van Der Mixt*⁹ csoport tárlatának ugyancsak a piros-sárga-kékben pompázó kolozsvári nacionalizmus volt a témája. A mániákusan promovált politikai giccs termékeit egymás mellé téve még inkább megmutatják a funkcionális és a szimbolikus jelentés közötti ellentmondást. Bár sorrendben nem a *Double Bind*¹⁰ színházi előadásról szóló szöveg következik, de mégis idetartozik, hiszen a kisebbség-többség viszony konfliktusait a művészet eszközeivel dolgozza fel, és ennek apropóján reflektál a kötet szerzője.

A véleményanyagok között két előszó is van, az elsőt Brubaker és munkatársai *Nacionalista politika és a hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban* című kötetének román kiadásához (2010), a másikat Daniel David *A román nép pszichológiája. A románok pszichológiai profilja egy kognitív-kísérleti monográfiában* (2015) című munkájához írta Marius Lazăr.

A kötet harmadik részében elérhetővé tett több statisztikai adatsort, amelyet a tanulmányok során felhasznált.

A könyv erőssége, hogy nemcsak szociológiai szempontból közelíti meg a témát, hanem sokkal tágabban reflektál az internetnikai viszonyok összetett kérdéskörére, mindeközben Erdély

8 Gheorghe Funar 1992–2004 között volt Kolozsvár polgármestere a Nagy Románia Párt színeiben. Polgármestersége alatt festették piros-sárga-kékre a város közterületein elhelyezett tárgyakat (padok, közlekedési táblák, szeméttartók stb.).

9 Mihai Pop és Ciprian Rusu képzőművészek alkotta páros.

10 Kincses Réka és Adina Nelega dokumentumszínházi produkciója, amelyben a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház román és magyar színészei játszanak. A kétnyelvű produkciót 2014-ben mutatták be, 2018-ban újra másorra tűzték.

és Kolozsvár mint a régió fővárosa is meghatározó szerepet kap. A szerzőt különösképpen foglalkoztatja a centrum és a periféria viszonya, a téma végigkíséri a könyvet, különböző aspektusokban mindegyik írásban visszatér. Ahogy a második részben megjelent írás címében¹¹ is megfogalmazza, Marius Lazăr közel néz, hogy a távolba lásson. Ugyanakkor a tanulmányok, véleményanyagok, bár szöveggként nem egységesek, számos kulturális-antropológiai, politikatörténeti, társadalom- és politikafilozófiai utalással, kitérővel kanyargóznak, mégis a szerző magabiztos kézzel kalauzol végig az adott korszakon, képet kapunk arról, hogyan változtak az internetikus kapcsolatok, hogyan kutatták ezt a kérdéskört, és miből táplálkoztak a manifesztáló vagy látens feszültségek az elmúlt évtizedekben.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Lazăr, M. (2023). *Teoria blocului de gheață. Explorări în sociologia relațiilor interetnice*. Casa Cărții de Știință.
- Brubaker, R., Feischmidt, M., Fox, J., & Grancea, L. (2010). *Politică naționalistă și etnicitate cotidiană într-un oraș transilvănean*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale & Kriterion.
- David, D. (2015). *Psihologia poporului român. Profilul psihologic al românilor într-o monografie cognitiv-experimentală*. Editura Polirom.
- Patakfalvi-Czirják, Á. (2021). *A székely zászló a politikától a hétköznapiig. Tárgy, identitás, régió*. Napvilág Kiadó.

¹¹ Privind departe, de aproape (Távolba nézni, közelről – szerk. fordítása) – a *Nacionalista politica és a hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban* című kötet román kiadásához írt előszó címe.

